

Németh Zsófia

EGYETEM — KÖNYV — KÖNYVTÁR

Fejezetek az egyetemi tanulmányi munka és a könyv
kapcsolatának 1945 előtti hazai történetéből

Bölcsészdoktori disszertáció

1978

BEVEZETÉS

Az egyetemi oktatás korszerű módszereinek a gyökerei a polgári egyetemből erednek. Itt alakultak ki azok a tanítási módszerek, amelyek a jelenkor egyetemén is fellelhetők. A tanítás hangsúlya egyre inkább az önálló kutatásra, a búvárkodásra, az alkotó munkára helyeződik át.

Bármily szépen fogalmazták meg korábban az egyetem szó értelmét: "universitas magistrorum", "universitas magistrorum et scholarium", "universitas litterarum", -- az egyetem eszméje a lenini forradalom győzelmével töltődött meg igaz, emberi tartalommal. A szocialista társadalom egyeteme idealisztikus és utópisztikus elemektől mentesen, a nép államának társadalmi-gazdasági bázisán tüzi ki célul a tudományművelés -- tanítás -- nevelés -- tanulás tetrád megbonthatatlan egységének a megvalósításával a sokoldalúan képzett, alkotóképes, a társadalmi problémák iránt érzékeny, az emberi haladásért tenni tudó és tenni akaró, magasan kvalifikált kommunista szakemberek képzését.

Az egyetem korszerű fogalmának elidegeníthetetlen jellemzője a tudományosság: egyrészt a tudomány művelése és a tudomány eredményeinek a tanítása, másrészt a tu-

dományos eredmények elsajátítása és a tudomány továbbvitelének a képessége. Ilyen módon az egyetem, mint az oktatási rendszer hierarchiájának csúcsán álló intézmény részben az iskolarendszer, részben pedig a tudományszervezet része. Szervezetét, belső életét, tanítási tevékenységét mindenkor a tudományhoz való viszonya határozza meg. A tudományos alkotókedv mértéke befolyásolja a tanítás és a tanulás színvonalát, módszereit, eszköztárát. Természetesen fordítva is áll: az eszközök léte vagy nemléte, bősége vagy elégtelen volta meghatározza az egyetemi munka módszereit, színvonalát, a tudományos alkotókedvet.

Az egyetemi munka eszköztárának egyik legősibb és ma is elemien fontos része az írásos--nyomtatásos közlésmód hordozója, a könyv. A könyv sokat vitatott eszköze az oktatásnak. Egyrészt tudatformáló szerepét az írásbeliség kialakulása óta minden társadalmi rendszer felismerte, olvasását hol ellenőrizték, korlátozták, sőt tiltották, hol pedig -- a társadalmi fellendülés korszakaiban -- buzdították, serkentették. Másrészt az egyoldalú könyvcentrikusság az ismeretszerzés folyamatában az előrehaladás akadálya lehet, ha az olvasást nem egészíti ki a megfigyelés, a kísérlet, a gyakorlat, a tapasztalati úton végzett ismeretszerzés.

Különösen a természettudósok és az alkalmazott tudományok művelőinek nagyjai tiltakoztak mindig is az ellen, hogy az egyetem önálló gondolkodásra, megfigyelésre, a természeti törvények felismerésére alkalmatlan, vagyis önálló alkotómunkára képtelen, élő memóriatárakat neveljen. A természettudósok jogos követelménye behatolt a társadalomtudományokba és azok tanításába. A marxizmus eszmeiségével felvértezett tudománynak pedig minden egyes ágára érvényes az elmélet és a gyakorlat elválaszthatatlan egysége.

A könyv tehát, bármily nélkülözhetetlen eleme is az ismeretszerzésnek, annak legfelső fokán, az egyetemi képzésben sem pótolhatja a tanulmányi folyamat sokoldalú, összetett eszköztárának egyéb részeit: a laboratóriumot, a gyakorló iskolát, az oktató kórházat, a tangazdaságot stb., hanem ezekkel szoros kapcsolatban és tőlük elválaszthatatlanul fejti ki hatását a képzési folyamatban. Amilyen súlyos hiba a könyvet, a szakirodalmat az oktatási--tanulási folyamatban elhanyagolni, számitáson kívül hagyni, ugyanolyan súlyos hiba egyedül a könyvre alapozni az ismeretszerzés egész folyamatát.

Az oktatási--tanulmányi folyamatban a könyv mint az oktatás eszköze tankönyv formában lépett az iskola porondjára, s ez a forma mint az elsajátítandó ismeretek rend-

szerezett hordozója, fontosságát az iskolai élet legfelső szintjén, az egyetemen is megtartotta. A tankönyvről általában azt tartotta és azt tartja az egyetemi közvélemény, hogy mint az alapvető ismeretek tárának, mindig a diák kezeügyében kell lennie, hogy a diák, az egyetemi hallgató tankönyveivel veti meg szaktudományi magánkönyvtárának alapjait.

Azonban, mint ahogyan a könyv maga is csak része a tanulás eszköztárának, úgy a tankönyv is csak része mindannak a felhalmozott ismeretnek, amelyet egy-egy tudományterületen az emberiség kollektív memóriáját hordozó irodalom őriz. A tankönyv primátusa, rosszabb esetben egyeduralma óhatatlanul az ismeretszerzés egyoldalúságát eredményezi, a gondolkodásmentes, memorizáló tanulás zsákutcájába vezet.

A tankönyvet már a szaktudományi alapismeretek elsajátítása során -- a tanult tudományterület természetétől, jellegétől függően -- kiegészíti a szakirodalmi olvasmányok szűkebb vagy szélesebb köre; a tudományos alkotómunkára nevelés pedig már a szakirodalmi források gazdag együttesének a használatát feltételezi, amelyet csak tudatosan kialakított és folyamatosan fejlesztett, szervezett szakirodalmi gyűjtemény képes biztosítani.

Az egyetemen felállított könyvtár, illetve könyvtári együttes mint a szakirodalom széles körének tudatos megválogatás alapján kialakított és állandóan bővített gyűjteménye, mint az egyetemi munka integráns része, elidegeníthetetlen tartozéka általában az egyetemekkel egy időben, sőt olykor az egyetemalapítást megelőzve alakult ki az idők folyamán. Az egyetem szervezetébe tartozó könyvtár a tudományos kutatás eszközének indul, majd a képzés tudományos színvonalának emelkedésével párhuzamosan válik -- az oktatás szakirodalmi követelményrendszerétől függő mértékben -- a tanulmányi--képzési folyamat szerves részévé.

Az egyetemen folyó tudományos kutatás, oktatás--nevelés és tanulás a szocialista társadalom egyetemén konvergens tendenciát mutat. A kutatási érdek és a tanulási célok könyvet és könyvtárat érintő vetülete -- az alapismeretek elsajátításának folyamatát kivéve -- összefonódik: az egyetemi tudományos kutatómunka és a kutatás módszereivel folyó egyetemi tanulmányi, ismeretszerző munka szakirodalmi igényei egyre kevésbé különülnek el.

Századunkban -- Magyarországon először 1959-ben az egyetemi könyvtári konferencián -- fogalmazódott meg sürgetően az egyetemi könyvtárosok világában az a követelmény, hogy az egyetemeken gondoskodni kell a bibliográ-

fiai ismeretek és az irodalomkutatás módszereinek az oktatásáról, s felmerült az a kívánság és igény, hogy ezeknek az ismereteknek az oktatását a könyvtárosok feladatává tegyék. Bibliográfiai ismeretek oktatása, szakirodalmi ismeretek oktatása, felhasználók oktatása, könyvtárhasználat oktatása stb. elnevezések alatt mind a mai napig valóságos tanulmányáradat foglalkozik ezzel a problémával. Indok: a szakirodalom mennyiségének szinte követhetetlen növekedése, a szakirodalom és a róla való tájékoztatás bonyolultsága, ami magával hozza azt a természetes kívánalmat, hogy a könyvtárhasználót, az információ-"használót" meg kell tanítani az irodalomban, az irodalmat tároló könyvtárak szerteágazó szervezetében, a szakirodalmi információk és szaktudományi adatok rengetegében való eligazodásra.

Az egyetemi könyvtárosokat elsősorban az indította a közvetlen pedagógiai szerep gyakorlásának sürgetésére, hogy azt tapasztalták: az egyetemi hallgatók idegenül mozognak a könyvtárban, nem tudják, hogyan keressék az anyagot, nem ismerik a tájékozódás elemi forrásait, sőt sokan úgy végzik el az egyetemet, hogy tanulmányaik idején nem járnak könyvtárba.

Az egyetemi hallgatók bibliográfiai kultúrájával kapcsolatban e dolgozat írója tizenöt esztendővel ezelőtt cikket írt a Felsőoktatási Szemlébe "A bibliográfiai

ismeretek és a tudományos munka alapjainak oktatása" címmel.⁺ A cikk elsősorban a pécsi joghallgatók szakirodalmi ismereteinek a hiányaira és egy éppen bevezetés alatt álló könyvészeti speciálkollégiumra gondolva íródott -- Pécsen voltam akkor egyetemi könyvtáros --, de meglehetősen sok általánosítást tartalmazott, s talán nem minden alap nélkül, az egész magyar felsőoktatásra vonatkoztatva.

A cikk körüli vitában BARTA János professzor hozzászólása különösen megdöbbentő észrevételt tartalmazott. BARTA János hiányolta -- jogosan! --, hogy a cikk szerzője nem foglalkozott a magyar egyetemi oktatás múltjával. "Egy aztán nincs tudomása arról, hogy ilyen "magárahagyás" [t.i. az oktató részéről a hallgató szakirodalmi eligazítása kérdésében] a hazai tudományegyetemek bölcsészkarain már a korábbi évtizedekben sem fordult elő. A harmincas évek elején vezette be a kar a kötelező prosezemináriumok rendszerét; ezeket viszonylag kis csoportokban tartották, s éppen a szakirodalom alapvető műveinek, a bibliográfiai segédeszközöknek megismerése és a tudományos kutatás elemi módszereinek elsajátítása volt a céljuk." S hozzátette BARTA János: "... tudom, hogy amit adtunk, messze volt a tökéletességtől, ... de a törekvő hallgató ezen a nyomon is elindulhatott."⁺

⁺Felsőoktatási Szemle. 1962. 543--549., 729--734. p.

⁺⁺BARTA János: A tudományos munka technikájának oktatása. = Felsőoktatási Szemle. 1963. 47. p.

BARTA János már korábban is jelentkezett a Felsőoktatási Szemle hasábjain a magyar egyetemi múlt e jelentős oktatási módszerét felidéző emlékeivel.[†] Így történt, hogy válasz-cikke kétszeresen is felkeltette az érdeklődésemet: részben a hallgató és a könyv közötti kapcsolat kialakítását, elmélyítését szorgalmazó oktatói törekvések jelene, másrészt múltja irányában. Összegyűjtött "nyersanyagomat" számbavéve feldolgozásra ebben a dolgozatban az 1945 előtti idők egyetemére vonatkozó anyag kínálkozott: ez tartalmazta -- legalábbis számomra -- a legtöbb ismeretlen vonást, s éppen ezért a legtöbb érdekességet.

Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy az egyetemi képzés és nevelés könyvet és könyvtárat érintő vetületének múltját -- a fejlődés főbb vonásait nyomonkövetve -- elsősorban az egyetemi oktatás törekvéseire figyelemmel próbáljam felvázolni, körvonalazni.

[†]BARTA János: Tudományos diákköreink és a tudományos utánpótlás. = Felsőoktatási Szemle. 1956. 419. p.

"SZAJKÓ MÓDRA KÖNYV NÉLKÜL": AZ ABSZOLUTIZMUS EGYETEME

AZ EGYETEMI KÉPZÉS CÉLJA

PÁZMÁNY Péter nagyszombati egyetemének alapításával (1635) olyan intézmény létrehozására törekedett, "amelyben a harcias nemzet lelkülete megszelidüljön s az egyház és az állam igazgatására alkalmassá alakuljon."¹

A csaknem másfél évszázaddal később kiadott 1777. évi Ratio Educationis a következőkben határozza meg az -- immár az állami közoktatás rendszeréhez tartozó -- egyetemi tanulmányok jellegét: "Azok, akik az akadémiai tanfolyam elvégzése után még további tudományos kiképzésre, tanulmányaiknak mintegy betetőzésére fognak törekedni, azoknak a királyi egyetemre kell majd belépniök, amely a szabad művészetek és tudományok minden ágának gócpontja, ahol a leg-híresebb tudósokat hallgathatják és választhatnak tehetségüknek vagy céljaiknak megfelelő tudomány szakok között, minden irányban tudományos buvárkodásokat végezhetnek, szóval a tudományok minden nemében tökéletesen kiképezhetik magukat."^(4.§.)² Az egyetemi képzés célját a "gimnáziumi tanfolyammal" foglal-

kozó részben fejti ki a Ratio: "A gimnáziumi tanfolyam elvégzése után az ifjúság többnyire egy meghatározott életpályára lép..., vagy a bölcséleti és azután a hit-tani, vagy a jogi, vagy végül az orvosi tudományok megszerzésében fáradozik. Természetesen azért, hogy részben élet fenntartásának eszközeit megszerezhesse tudásának segítségével, részint, hogy valamikor az uralkodónak és a hazának hasznos szolgálatokat tehessen."(4.§.)³

A fő cél tehát hűséges alattvalókat, szolgálatkész hivatalnokokat nevelni az abszolutista, Magyarországot a Habsburg-birodalom gyarmatának tekintő állam számára.⁴

Ezt a tendenciát erősíti II. JÓZSEFNEK -- az egyébként az egyetem szellemi, tudományos életét fellendíteni kívánó uralkodónak⁵ -- 1782-ben kiadott leirata: "Az ifjakkak az egyetemen ne tanítsanak olyasmit, a mit ők vagy igen ritkán, vagy tán épenséggel nem értékesíthetnek az állam javára, mivelhogy az egyetemek lényeges tudományai csakis állami hivatalnokok kiképzésére valók."⁶

1813-ban egy "legfelsőbb resolutio" arra figyelmeztet egyes túlbuzgó tanárokat, "hogy nem az egyetem feladata, sőt egyáltalán nem is lehet az, hogy tudósokat képezzen."⁷

Az egyetemi munkát egészen 1848-ig a szigorú rend, az iskolás ellenőrzés jellemezte. A rendőrállam minden eszközzel akadályozta bármilyen haladó eszme, polgári

reform- vagy forradalmi törekvés behatolását az egyetem falai közé.

A reformkor társadalmi, gazdasági és szellemi mozgalmai az egyetemen kívül bontakoztak ki. Joggal állapítja meg MÁTRAI László: "Egész természetes, hogy ... e korszakban nem az egyetem, hanem a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság a tudomány igazi tűzhelyei: mindkettő erősen irodalmi színezetű szervezet. Az egyetemet a magyar közvélemény ebben az időben nem igen tartja a magáénak: amint nő az ellenszenv az osztrák fennhatóság ellen, olyan mértékben igyekszik magának saját hajlékot teremteni a magyar tudományosság. ... Az egyetemi tanárok túlnyomórésze német származású vagy német, a tanítás nyelve túlnyomórészt és sokáig a latin. De legfőbb hiba az, hogy az egyetem nem tarthatott lépést a magyarságot mozgató nagy eszmékkel s szerény tudásközlő szervnél alig volt több."⁸

AZ EGYETEMI OKTATÁS FORMÁI, MÓDSZERE, ESZKÖZEI

Az előadás és a tankönyv

A Nagyszombatban alapított egyetemen az előadás mellett az előírt tankönyv jelentette több mint két évszázadon keresztül az ismeretszerzés fő forrását. Az előadás primátusa óhatatlanul elősegítette a diktálás elterjedését. A diktálást ugyan már a XVI. századi Ratio Studiorum, a jezsuita rend tanítási szabályzata is tiltotta, mégis

egészen a reformkor végéig megvolt a magyar egyetemi oktatásban. Az 1667-ben felállított jogi karon "abban a teremben, ahol a theologia moralist szokták előadni, az egyházjogot, egy másik helységben, a káptalani könyvtár alatt meg a római jogot kezdték «diktálni» a tanárok."⁹ MÁRIA TERÉZIA rendelete 1753-ban kötelezővé tette, hogy legalább az előadások vezérfonalát tegyék a tanárok nyomtatásban közzé.¹⁰ 1760-ban a jogi kar jelentést tesz a káptalannak a diktálás megszűnéséről.¹¹ 1777-ben a Ratio részletesen felsorolja az egyes tanfolyamokon használandó tankönyveket. 1806-ban a helytartótanács szóvá teszi, hogy "a tanárok az órák legnagyobb részét «írásaiknak egyszerű, még hozzá gyors tollbamondásával töltik el, úgyhogy a hallgatók az ily módon közölt tanítást alig képesek kezükkel leírni, még kevésbé eszükkel felfogni»."¹²

A hivatalos fórumok az órákon való jegyzetelést is rossznéven vették. 1809-ben a bölcsészeti kar magyarázkodni kénytelen: a jegyzetelésnek fontos szerepe van a tankönyvi anyag kiegészítésében, az oktatás során "a tanárnak az újabb dolgokat is elő kell adnia."¹³ Viszont a diktálás kóros elburjánzásáról panaszkodik TAXNER Ignác 1848-ban megjelent könyvében. A felsőbb oktatásról szólva megfelelő tankönyvek kiadását sürgeti, hangsúlyozza előnyüket a diktálásra írt, megbízhatatlan órajegyzetekkel szemben.¹⁴

A tankönyvek ügye az abszolutizmus korában végig napirenden maradt. A Ratio kikötötte, hogy "királyi jóváhagyás ... nélkül semmiféle könyv nem tűzhető ki iskolai használatra." (182.§.)¹⁵ SCHNELLER István, a kolozsvári egyetem professzora borongós hangulatú képet festett a XVIII. század magyar egyeteméről: "Az egyetemi tanároknak nincs semmiféle joguk és kötelességük a tanügy fejlesztése körül. Mindebben eljárnak az udvari tanulmányi commissio, a helytartó-tanács, a kinevezett inspectores. E hatóságoktól veszi az egyetemi tanár tantárgya kezelésére nézve az általános, sőt minden egyes tanár még különös instrukcióit. ... A diktálás vagy az előadás után való irás meg van tiltva. A tanár írhat kézikönyvet; de ezt csak akkor használhatja, hogyha ^{azt} az állami hatóság megvizsgálta és jóváhagyta; rendesen azonban előre megjelöltetnek a tanárok által használandó tankönyvek. ... E kijelölt tankönyvek szelleméhez köteles a tanár előadásait szabni; sőt az 1788. január 9-iki rendelet megköveteli azt is, hogy a tanár még a magántársalgást is e tankönyvek szellemében folytassa."¹⁶

SZENTPÉTERY Imre a XVII. és XVIII. század bölcsészeti karán használt tankönyvekkel kapcsolatban megjegyezte, hogy azok alig jelentenek többet, "mint amit ma [t.i. az 1930-as években] a középiskola felső osztályai nyújtanak. De ne feledjük" -- teszi hozzá, -- "hogy a filozófiai tanfolyam akkor még éppen az összekötő, az alsóbb fokú tanításról a felsőbb, speciális szakképzésre át-

vezető híd volt, amely csak a XIX. század közepén változott önálló területté."¹⁷ A bölcsészeti kar irodalmi munkássága elsősorban tankönyvirásból állt. A tudomány meglevő eredményeit foglalták össze. SZENTPÉTERY szerint munkáik közt "kevés azoknak a száma, amelyek a tudomány önálló továbbvitelével vagy új problémák felvetésével gazdagították a tudományosságot."¹⁸

II. JÓZSEF a bécsi egyetemen előírt tankönyvek használatát rendelte el. A tanárok többsége azonban szívesebben tanított a saját tankönyve illetve kézírata alapján.

II. JÓZSEF halála után a tankönyvirás bizonyos felledülést mutat, maga a kormányzat sürgeti a tanárokat: írják meg tárgyuk tankönyvét, "persze, szigorúan az előírt utasítások és a megjelölt idegen tankönyvek anyagának és beosztásának szemmeltartásával."¹⁹

A francia forradalom eseményei, a magyar jakobinus mozgalom kibontakozása fokozták a reakció óvatosságát: a kormányhatóságok mindent elkövettek a szabadabb gondolatok terjedésének megakadályozására.²⁰ 1795-ben egy helytartótanácsi rendelet megtiltotta KANT filozófiájának a tanítását. Attól tartottak, hogy "Kantnak a filozófiai tudomány tárgyaiban kiadott rendszere számos benne foglalt elvnel fogva ... kétségeket kelthetnek..." Ugy vélekedtek, hogy ezek az elvek részben "megrontják" a hallgatókat, "részben kétséget keltenek fel bennük ... a legnagyobb jelentőségű igazságok felől..."²¹

Az 1810 körüli esztendőök egyetemi oktatását SZENTPÉTERY Imre a következő szavakkal jellemzi: "Hogy az előírt időn belül hogyan adták elő a tárgyat, az, legalább részben, természetesen a tanár egyéniségétől függött. De hogy a tanár mit adjon elő, azt részint a szabályzatok és utasítások, részint az előírt tankönyvek szabták meg, amelyekről nem nagyon sok eltérés volt megengedve."²²

Az 1820-as években fokozódott az ellenőrzés a karok felett.²³ Kari igazgatók cenzúrázták az egyetemen folyó összes szellemi tevékenységet. A kari igazgató meg volt bízva az előadások módjának az ellenőrzésével, és azon kellett lennie, "hogy a tanárok az előírt iskolakönyv szerint, ~~a~~ nekik adott hivatali utasítások szerint adjanak elő», hogy az előírt «auctort» szigorúan (presso pede) kövessék, és «nem áll hatalmukban, hogy az auctorokban foglalt elvektől eltérjenek és hogy az iskolakönyvek helyére más könyvet vagy saját munkájukat tegyék». Ha a tanárok úgy vélnék, hogy az előírt könyveket részben ki kell javítani, erre vonatkozó javaslataikat adják át az igazgatónak és ilyen esetben, valamint ha ő maga valamely más könyvet az előírtnál jobbnak tartana, tegyen javaslo felterjesztést a helytartótanácsnak" — számol be az akkori helyzetről ECKHART Ferenc, és hozzáteszi: "Mindez a legkisebb szellemi szabadságot is lehetlenné tette és a tanárból csaknem hatóságilag ellenőrzött gépet csinált."²⁴

Az "elgépesítés" nem folyhatott zökkenőmentesen: 1829-ben CZIRÁKY Antal, az egyetem elnöke felterjesztésében "különösen kiemeli, hogy egyetlen professor se térhessen el felelősségre vonás terhe nélkül az előírt tankönyv alapelveitől, rendjétől, beosztásától." A tanár szabadsága abban áll, hogy a tankönyvet "kiegészítheti és a nehezebben érthető részeket magyarázhatja."²⁵ 1834-ben, amikor az egyetemen folyó filozófiai oktatás kérdései kerültek napirendre, az összes használatban levő egyetemi és akadémiai filozófia-tankönyvet fel kellett küldeni az egyetem elnökéhez, "aki azokról összesítő véleményt mindátt."²⁶ 1838-ban CZIRÁKY ismételten leszögezi: a kari igazgatók kötelessége arról gondoskodni, hogy az előadások az előírt tankönyveket kövessék.²⁷

A jogi oktatásban nem egyszer egyik vagy másik tantárgy oktatása függött attól, hogy van-e engedélyezett tankönyv. Egy 1760. évi "szakvélemény" szerint: "Ami a magyar közjogot illeti, mivel ez idő szerint a tárgyból nincs tankönyv és mielőtt ilyet megszerkesztenek és tartalmát átvizsgálják, nagyon aggályos volna ennek a tanszéknek a betöltése,... ez idő szerint ezt a tanszéket még üresen kell hagyni, míg ... az a tanár, akit a ius publicum universale tanszékére akarnak ültetni, erre vonatkozó tankönyvet ki nem dolgoz."²⁸

Az ügybuzgó bürokrácia különös helyzeteket is előidé-
zett. A statisztika oktatásában nehézségek merültek
fel a magyar anyaggal kapcsolatban: nem volt tankönyv.
1802-ben a felsőbb hatóságok arra utasították a jogi
kart, hogy a tárgyat PRAY György "Historia statistica
Hungariae" című munkája alapján adják elő. "Ez vaskos
tévedés következménye volt," -- írja ECKHART Ferenc, --,
"mert miként a kar felvilágosította a felsőbb hatósá-
gokat, Pray ilyen munkát nem is írt, hanem csak a Histo-
ria regum Hungariae címen ismert történelmi tárgyú köny-
vet, amellyel pedig a statisztika tanára semmitsem tud
kezdeni."²⁹

ECKHART a tankönyvelőállítás és -ellátás anyagi gondjai-
ról is beszámol. 1761-ben a jogi kar tanárai annak az
érvnek az alapján próbálták elhárítani az előírt tan-
könyvek használatát, "hogy nincs pénz arra, hogy az el-
rendelt műveket beszerezzék, vagy újból kinyomassák."³⁰
Azzal a rendelkezéssel kapcsolatban pedig, hogy a hazai
jog tanárai jelentessék meg előadásaikat nyomtatásban,
így érveltek: "Ha ez 3--4 év alatt meg is történnék,
honnán teremtsék elő a pénzt a kiadásra?"³¹ A helytar-
tótanács azzal utasította vissza a tanárok ellenkezését,
hogy a tankönyvek "nem okozhatnak költséget, mert a
diákoknak a könyveket meg kell venniök, s így az egye-
temi nyomda a könyveket még haszonnal is állíthatja
elő."³² A kari igazgató viszont nem tartotta megvaló-
síthatónak, hogy a tankönyveket az ifjúság költségén

készítsék el, "hisz alig 3--4 diák vagyonos, a többi pedig örül, ha tanulmányait folytathatja."³³

Szakirodalom, olvasmányok

A tankönyvön kívüli szakirodalom csak gondos szelekció alapján és szigorú ellenőrzés mellett kaphatott szerepet a tanulmányi munkában. A jogi karon 1769-ben előírták, hogy a tanárok előadásaik elején ismertessék a témához tartozó szakirodalmat, "hogy az ifjúság az irodalmi segédeszközöket az azok használatánál szükséges e elővigyázatossággal megismerje."³⁴ Az 1770-ben közzétett Norma Studiorum, a MÁRIA TERÉZIA által kiadott tanulmányi szabályzat a magyar jog tanításában HUSZTY István Commentárjait írta elő és meghagyta: "a tanárok ügyeljenek arra, hogy Huszty munkájának magyarázása közben figyelmeztessenek azokra a változtatásokra, amelyeket a fennálló jogon új törvénycikkek hoztak és folyton ajánlják a Corpus Iuris forgatását. Így a hallgatók meg fogják szokni, hogy maguk könnyen tudják a törvénycikkeket összeszedni."³⁵ A Norma a római jog tanárának a figyelmét felhívta arra, hogy a Digesták magyarázatánál legyen tekintettel a változásokra. "Mivel pedig az idő nem elegendő arra, hogy minden «ez óriási anyagban előforduló nehézséget megbeszéljen», ajánlja hallgatóinak a legjobb kommentárokat, vagy közölje velük az anyag minden részére vonatkozólag a legjobb érteke-

zések címét, hogy az eredeti források megismerése mellett legyen honnan meríteniük a gyakorlatra vonatkozó tudást."³⁶ Világosan jelentkezett tehát az a felismerés, hogy a szakirodalomnak fontos szerepe van az előadásokon közölt ismeretanyag kiegészítésében. Az egyházjog tanára hasonló instrukciót kapott: "Minthogy pedig az előadásokra fordítható idő rövidsége nem engedi meg, hogy ennek a tudománynak minden zugát felkutassa, fáradhatatlanul figyelmeztesse hallgatóit arra, hogy mennyire szükséges az egyházjog legkiválóbb íróit olvasniok." Ugyanakkor arra is felhívták a tanár figyelmét, hogy a szakirodalom ismertetésénél óvatosan, körültekintően járjon el: "A tévedéseket cáfolja meg, az óvásokat támassza alá, nehogy a hallgatók, mikor az idők folyamán készületlenül fognak ilyen könyvek olvasásába, a jót a rosszal keverve fogadják el."³⁷

A Ratio Educationis az egyetemi képzés tudományosságát hangoztatta: "Az egyetem intézménye leginkább arra törekedjék, hogy a magyar ifjúság megfelelő tudományos segédeszközökkel ellátva, alapos és sokféle műveltséggel nemcsak az állam világi és egyházi igazgatására, hanem a tudományok művelésére és a hazánkban elterjesztendő művészetekre általánosan alkalmassá válják..."(198.§.)³⁸ "Az alapos és sokféle műveltséget" azonban továbbra is az abszolutista államrend által megszabott ideológiai kereteken belül, szigorú ellenőrzés mellett, igencsak

korlátozottan nyújtották a hallgatóknak. A tanárok "előírt" anyagot adtak elő, a "királyi tanrendszertől" nem térhettek el. A források és a szakirodalom ismertetése során "rámutattak a tévedésekre és cáfolták az ártalmas tanokat."³⁹

Az ellenőrzés és az olvasmányok irányítása érdekében tett központi erőfeszítések a sajtótermékekre is kiterjedtek. Az 1777. évi Ratio Educationis előírta: "Minden akadémián nemcsak politikai, hanem irodalmi tárgyú lapokat kell tartani, részben azért, hogy a tanárok a világon történt eseményekről szégyenletes tudatlanságban ne leledzenek, részben, hogy a tanulni vágyó ifjak ... rendszeresen és alaposan megérthessék tantárgyaikat.(183.§.)"⁴⁰

Ennek a rendelkezésnek a szellemében indult meg az egyetem Budára helyezése után szombat délutánonként az újságok szervezett ismertetése. Az 1779. évi új tanrend értelmében "miként az akadémiákon, az egyetemen is összegyűjtötték hetenként egyszer az első két évfolyam hallgatóit, hogy a történelem és a statisztika tanára a világ legújabb eseményeiről tájékoztassa őket. ... Mire azonban az előadás tartásával megbízott tanár kezébe eljutottak a lapok, annyira nem voltak már újságok, amiket ezek alapján a hallgatókkal közölt, hogy a hallgatók nevetéssel fogadták a közléseket «mivel mindazt, amit az iskolában mint újdonságot hallanak előadni, már legtöbbször két héttel előbb hallották városszerte beszélni»."⁴¹

1880-ban kibocsátott leiratában MÁRIA TERÉZIA úgy intézkedett, hogy ne a tanár válassza ki a felolvasandó cikkeket, "hanem a külföldi újságok gondosan megrostált hireiből és hazai igazgatóktól gyűjtött anyagból külön iskolai célú lap kiadását rendeli el, amely a Ratio céljainak megfelelően történelmi, földrajzi, természet-tudományi és egyéb fogalmakat nyújtson a diákoknak."⁴² Az intézkedésnek -- amely kétségtelenül sok pozitív eredményre vezetett volna az új tudományos eredményekkel való lépéstartás szempontjából -- végülis nem volt fogamatja.⁴³

Meg kell jegyeznünk, hogy a természettudományi tárgyak oktatása szabadon, a tudomány akkori állását figyelembe véve folyhatott. A felvilágosodás korában fellendült tudományos kutatások természettudományi eredményei akadálytalanul bejuthattak a Habsburg-birodalom egyetemi oktatásába is. Így történhetett, hogy az 1769-ben szervezett orvosi karra nem hatott zavaróan az a körülmény, hogy át kellett vennie a bécsi orvosi fakultás tanulmányi rendjét. A tanároknak meghagyták, hogy a legkiválóbb szerzők műveinek olvasására bu²ítsák a hallgatókat. Nem voltak kötve a könyvek szó szerinti szövegéhez, tárgyaikat saját tudományos kutatásaik alapján, szellemi megköötöttség nélkül adhatták elő. "A tanulmányi rend szavai szerint ugyan- is az orvostan nem szolgai, hanem liberális tudomány s

akik vele foglalkoznak, nem tartoznak mások véleménye előtt meghajolni; ehelyett maguk kísérletezzenek s a következtetéseket a természettel megegyező módon vonják le, akkor is, ha azok az előadásokhoz használt könyvek szerzőjétől elütnének."⁴⁴

A kormányzat mindent elkövetett, hogy ellenőrzése alá vonja az ifjúságnak az alma mater falain kívül folytatott szellemi tevékenységét is. Az irodalom terjesztésében és az olvasáskultúra fejlesztésében különösen fontos szerepet játszottak a gyakori betiltások ellenére is mindig újraéledő irodalmi diáktársaságok, amelyek a felvilágosodás korától kezdve működtek az iskolákban, az akadémiákon és az egyetemen. Ezeknek a társaságoknak -- néhány kivétellek -- saját könyvtáruk volt: olvasmányaikról maguk gondoskodtak.⁴⁵

A reformmozgalmak erősödésével fokozódott a rendőrállam szigora az egyetemen szemben. "Pesten például a kötelező templomlátogatást tanárok ellenőrizték, ... s az ellenőrök figyelme kiterjedt arra is, hogy nem olvasnak-e a studiosusok profán könyveket a templomi padokban."⁴⁶

1837-ben a helytartótanács mindenféle ifjúsági egyesületet betiltott. Ugyanebben az évben CZIRÁKY, az egyetem elnöke figyelmeztette a bölcsészeti kar igazgatóját, hogy "legfelsőbb helyen tudomást szereztek arról, hogy az egyetemi ifjak a tanároknak a terembe jövétele

előtt káros hatású iratokat, nevezetesen Kossuth-féle lapokat (pagellas) olvasnak fel egymásnak.⁴⁷ Az ifjúság radikalizmusán mindez mitsem változtatott, KOSSUTH "Tudositásai" továbbra is közkezen forogtak.⁴⁸ 1839-ben a rendőrség arról értesítette a kormányköröket, "hogy a pesti jogászok közt a tilalom ellenére egyesület alakult ... abból a célból, hogy magukat a bölcséleti, jogi és más hasznos tudományokban kiképezzék, mert ... a hallgatók elégedetlenek tanáraik sekélyes előadásaival..." Továbbá az is volt az ... egyesület célja, hogy a tagok nézeteiket kölcsönösen kicseréljék és egymást kölcsönösen felvilágosítsák."⁴⁹

MOCSÁRY Lajos, a magyar függetlenségi politika kiemelkedő alakja visszaemlékezéseiben így jellemzi az 1840-es évek pesti egyetemét: "A pesti egyetem nagyon népes volt már abban az időben is. ... ép oly szoros fegyelem alatt állottunk; csak úgy tanultunk szajkó módra könyv nélkül, ... mint bármely szerzetes-iskolabeli grammatisták. Latinul tanultunk mindent természetesen, egy óra volt hetenkint^{a?} Hungaricából; ez magyar irodalom lett volna, de a mi nagy tiszteletben állott s minden előadás után megéljenzett tanárunk Horvát István nem sokat beszélt a magyar irodalomról... Kézi könyvünk nem volt hozzá. Egy piarista pap, Reisinger tanusított nagy érdeklődést tanítványai iránt, a többinek előadása száraz, rideg idegenszerű scolasticismus volt, mint ha nem is Magyar-

országban lettünk volna, mid^{az}őn iskolába mentünk. Legkisebb érintkezés sem volt az iskola s a közélet vagy csak a társadalmi élet közt is. ... Több élet volt a jogi karban; az ifjúság élénk érdeklődést kezdett tanusítani a közélet iránt, lelkesedett nagy költőkért s nagy más hazafiakért; a butító rendszer nem volt képes elbutítani az ifjúságot, a vér vízzé nem vált."50

KÖNYVTÁRI HELYZET, KÖNYVTÁRI TÖREKVÉSEK

Az egyetemi oktatás könyvtári bázisa a jezsuita tanárok működése idején még kielégítő lehetett. Erre utal SZENTPÉTERY Imrének az az észrevétele, miszerint "a jól képzett és buzgó fiatal rendtagok ... ránkmaradt tankönyveik bizonyosága szerint előadásaik érdekében sokat búvárkodtak koruk irodalmában." A tudományt nem vitték előbbre: "... a tanulmányi szabályzat korlátozta őket új kutatásokban és visszatartotta új elméletek és tanok felállításától."51

A jezsuita rend 1773-ban történt feloszlatását követő időkben a tanárok -- különösen a természettudósok -- sokat panaszkodtak a korszerű szakirodalom hiánya miatt.52 Az 1776-ban kiküldött királyi biztosok a következő jelentést tették az Egyetemi Könyvtárról: "A könyvtár inkább mennyiségével és diszítése látszatával, mint a könyvek választéka miatt érdemel figyelmet, mert legnagyobb részt

régi bölcséleti és hittudományi megasketikus irányu és más haszontalan művekkel van tele. A szentpéterváriak kivételével semmiféle tudós társaság közleményei nem találhatók benne; semmiféle folyóiratok; úgyszólván semmi, ami az orvosi tudományok, az egyetemes történelem, az irodalomtörténet, a természetrajz, a régiségek, a jogtudomány körébe vagy az egyetemnél meghonosított virágzó tudományágakba vág; sőt azok közül is, melyek a theologusoknak és philosophusoknak valók, a legtöbb és legjobb munkák hiányoznak."⁵³

Az 1777. évi Ratio Educationis az egyetemi könyvtár feladatait -- éppen úgy mint az egyetemi oktatását -- a királyi akadémiákra illetve azok könyvtáraitra háruló feladatokkal összhangban, e feladatokat némileg kibővítvé állapítja meg. Az akadémiák könyvtáraival kapcsolatban leszögezi: "Valamint a tanulmányok tárgyának megválasztásában az volt a cél, hogy az ifjúságnak a szükséges vagy legalább különösen hasznos tudnivalók adassanak elő megtanulás végett: egészen úgy kell a könyvtárak fölállításánál is minden törekvésnek ugyanoda irányulnia, ha a tanulókra és tanárookra nézve egyaránt hasznosaknak kell lenniök."⁵⁴ (94.§.) Hangsúlyozza a Ratio, hogy nem az a fontos, hogy a könyvtárak "minden válogatás nélkül összeszedett könyvekkel legyenek tele, hanem hogy egyetemesen hasznos és a célnak megfelelő munkákkal legyenek felszerelve, főleg olyanokkal, amelyek nélkül egyál-

talában meg nem lehetnek a tanárok, akiknek jórésze a jelen szervezet utasítása szerint egészen új és még ki nem egyengetett utakra kénytelen térni."(94.§.)⁵⁵ Az egyetem könyvtárával szemben még magasabb a követelmény: "Ennek ha valahol, itt kell a leggazdagabbnak lennie, ahol a hallgatóknak nem felületes mázt kell kapniok a tudományokból és mindennemű művészetekből, hanem a legteljesebb kiképzésben kell részesülniök, amit a legjobb könyvek kitartó olvasása nélkül egyáltalán el nem érhetnek."(200.§.)⁵⁶ A formailag ma sem kifogásolható egyetemi könyvtári funkciómeghatározás mellett ezekben az években megjelenik a könyvtáron belül folyó, tanító jellegű tájékoztató munka követelménye is. Az Egyetemi Könyvtár 1779-ben kiadott szabályzata kimondja, hogy a könyvtár nyitvatartási ideje alatt "a praefectusok lehetőleg tartózkodjanak az egyetemi ifjúság közelében, lássák el tanácssal, felvilágosítással."⁵⁷

Az előadásokhoz kötött, tankönyvcentrikus tanulmányi munka azonban rányomta bélyegét a könyvtárhasználatra. A hallgatók feltehetően alig látogatták az akkor már nyilvános, "mindenkinek használatára" rendelt könyvtárt. Kölcsönzési joguk nem volt, csak az olvasótermet látogathatták.⁵⁸ Az 1780-ban kiküldött könyvtárvizsgáló bizottság jelentése szerint viszont naponként mindössze 7--8 olvasó fordult meg az olvasásra kijelölt, szűk he-

nyiségben. Egyébként magának a helytartótanácsnak az volt az álláspontja, hogy elsősorban a professzorok számára szükséges könyveket kell a könyvtárnak beszereznie, ami azt jelenti, hogy a hallgatók könyvtárhasználatára nem igen számítottak.⁵⁹ 1781-ben az összes könyvtári látogatók száma 709 volt. BRETTSCHEIDER Henrik könyvtárigazgató úgy vélekedett, hogy a csekély látogatottság oka abban rejlik, hogy a legtöbb hallgató nem ismeri az Egyetemi Könyvtárt. Ezért azt javasolta az egyetem tanácsának, hogy népszerűsítsék a könyvtárat az egyetemi hallgatók körében. "A közismerten konzervatív tanács" -- jegyzi meg TÓTH András -- "nem tartotta szükségesnek, hogy az egyetemi ifjúság a «zavaros» időkben a kelletténél nagyobb mértékben látogassa a könyvtárat."⁶⁰

A tanulmányi munka és a könyvtár közötti kapcsolat kialakulásában érdekes fejleményt találunk a jobbágyszármazású pécsi püspök, KLIMÓ György könyvtárában. KLIMÓ a könyvtár felállításával, érem- és ásványtár létrehozásával, a csillagvizsgálóval egyetemalapító szándékának komolyságát igyekezett dokumentálni MÁRIA TERÉZIA előtt.⁶¹ Joggal feltételezhetjük, hogy KLIMÓ egyetemén jelentős szerepe lett volna az olvasásnak, a könyvtárban folytatott búvárkodásnak. KOLLER Józsefnek, a könyvtár első őrének egy 1775-ben KLIMÓ Györgyhez írt leveléből tudjuk, hogy a könyvtárat, amelyet előző évben évben tett KLIMÓ nyilvánossá, elsősorban diákok láto-

gatták, és hogy bizonyos fajta, modern értelemben vett szemináriumi tevékenység is folyt a könyvtárban. "Tudomásunk van arról," -- írja PETROVICH Ede, a Klimó-könyvtár történetének tudós kutatója -- "hogy KLIMÓ a növényképzés számára kötelezővé tette a könyvtár naponkénti látogatását, sőt elrendelte azt is, hogy a történelmi órákat a könyvtár helyiségében kell megtartani és ezeken az előadásokon sokszor maga is részt vett."⁶²

Budán a tanárok nem voltak elégedettek a könyv- illetve könyvtári ellátással. Erre utal az a körülmény, hogy amikor 1783-ban a helytartótanács felszólította a jogi kar tanárait, hogy írják meg tankönyvüket, a tanárok kijelentették: "... nem dolgozhatnak ki ... tankönyveket, mivel nincsenek meg ehhez segédeszközeik, könyveik."

Jelezték azonban, hogy készséggel vállalkoznak tankönyvük megírására, "ha a megfelelő könyveket rendelkezésükre bocsátják."⁶³ Az egyetemi és egyetemi könyvtári állapotokkal elégedetlen II. JÓZSEF ugyanebben az évben megbízta ÜRMÉNYI Józsefet, a Ratio Educationis egyik szerzőjét: derítse fel a bajok okait.⁶⁴ ÜRMÉNYI -- mai szóhasználattal élve -- "felmérte" a tanárok igényeit, kívánságait. Figyelme kiterjedt a könyvvvel való ellátottság kérdéseire is: "... vannak-e [a tanároknak] tudományos könyveik, vagy a könyvtárban kapnak-e ilyeneket s melyeket nélkülözik...?"⁶⁵ Egyébként a felvilágosult ab-

szolutizmus "haladóbb felfogását", "szabadabb és tudományos lendületét" jellemzően ÜRMÉNYI azt is megkérdezte, hogy "van-e a professoroknak irodalmi munkásságuk s mily kritikai méltatásban részesülnek ezek?"⁶⁶

E vizsgálat után két évvel, 1785-ben II. JÓZSEF rendeletet adott ki az egyetemi és liceumi könyvtárak állománygyarapításának ügyében. Az a tudományos lendület, amelyet a jozefinista kultúrpolitika jellemzőjeként szoktak emlegetni, könyvtári vetületében lankadó tendenciát mutat. A rendelet leszögezi: "Az egyetemi és liceumi könyvtárak célja lényegében az, hogy a tanárok megtalálják benne azt, amire szaktudományukban feltétlenül szükségük van." A tanárt "itt csak oktatói minőségben kell tekinteni, ... elsődleges igényét a nyújtandó oktatás szempontjából kell mérlegelni."⁶⁷

A rendelet a könyvbeszerzés anyagi alapjairól is gondoskodást ígér, azonban a források korlátozott voltára tekintettel kimondja, hogy "bizonyos sorrendet kell tartani az egyes szakok szerzeményezése terén."⁶⁸ A sorrendben jól érzékelhetően érvényesül a felvilágosodás szelleme: az orvos- és természettudományi -- s ezek közül első helyen az ipar fejlesztéséhez nélkülözhetetlen fizikai -- ismeretek fontosságának felismerése, a filozófia hangsúlyozása, a teológia háttérbe szorítása. Ezenkívül: "Központi helyet foglal el a római és a görög irodalom,

ami mint számos szaktudomány területén nélkülözhetetlen, valamennyi számára pedig hasznos lévén, nem ajánlható soha elég nyomatékosan."⁶⁹ A diktálásra és a tankönyvre alapozott tanulási módra jellemzően a rendelet a hallgatók könyvtári ellátásáról nem ejt szót.

II. JÓZSEF halála után a gondolatszabadságot, a forradalmi eszméket minden eszközzel üldöző, az egyetemi képzést is szigorú korlátok közé szorító rendőrállam ellenőrző tevékenysége kiterjedt az Egyetemi Könyvtár állományának fejlesztésére és a könyvek olvasására is. A helytartótanács igyekezett korlátok közé szorítani mind a hallgatók, mind a tanárok könyvhasználatát. PRAY György 1791-ben csak külön engedély alapján kutathatott az Egyetemi Könyvtár teljes anyagában.⁷⁰ A katolikus reakció bizalmatlanságára pregnáns példa három évtizeddel később SCHWARTNER Márton esete. Amikor 1822-ben szóba került, hogy SCHWARTNER az Egyetemi Könyvtár igazgatójává nevezik ki, a hivatalból felkért véleményezők aggályuknak adtak kifejezést: "... «a protestantizmusnak amúgyis mindinkább terjedő antimonarchikus irányzata» miatt a szabadságharcok történeti forrásanyagát nem szabad protestáns igazgató kezére bízni. Veszedelemes lenne, ha SCHWARTNER, -- aki különben kitűnő historikus -- az így teljesen szabadon használt forrásanyag alapján oly jellegű műveket alkotna, amelyekből az ifjúság «a megelőzőleg végbement forradalmak kedvező» képét kapná."⁷¹

Az egyetemi ifjúság filozófiai, világnézeti vonatkozású olvasmányai a lehető legszigorúbb ellenőrzés alá estek. Az 1790-es évek elején az egyetemi tanács megtiltotta, hogy az Egyetemi Könyvtár olyan műveket adjon a hallgatók kezébe, "amelyek az erkölcs, a fegyelem és a vallás gyengítésére alkalmasak. ... A «tant de bruit»" -- írja TÓTH András -- "MONTESQUIEU L'esprit des lois-ja miatt tört ki: valaki szükségesnek vélte jelenteni, hogy ehhez a «veszedelmes» műhöz a könyvtár olvasótermében hozzá lehet jutni."⁷²

PAULER Tivadar jogászprofesszor tömör fanyarsággal mutatta be az Egyetemi Könyvtárban a ferenci abszolutizmus idején uralkodó, sivár állapotokat: "A könyvek beszerzésére s olvasására nézve kiadott szabályok az államveszélyesnek tartott, vagy a vallásos hit megingatására irányzott tanok terjedése iránti aggodalmat tükrözik vissza. Tiltott könyvek vagy olyanok, melyek erga schedam meg vannaak engedve, kizárólag a kir. helytartótanács engedélyével voltak beszerezhetők, mely az engedélyt csak különös, felemlitendő indokokból, adhatja meg. (1798.) Ily könyvek az ifjúságnak egyáltalában ki nem adhatók, azok vételéről az udvari cancellaria, a könyvbírálat észrevételeivel értesítendő. (1799.) Később a tiltott könyvek bevásárlása egyáltalán meg lett szüntetve és csak az erga schedam megengedettekre szorítva. (1801.) [PAULER jegyzete:] Erga schedam jelenti, hogy

ilyen munka csak különös engedély mellett, megbízható művelt egyéneknek adható; kik írásban kötelezettséget vállalnak, hogy a munkát másokkal nem közlik.

-- Nem sokára hivatalvesztés fenytéke alatt (sub poena cassationis) megtiltotta a felség a vallással, erkölcsiséggel és államrenddel ellenkező tartalmu könyvek, nevezetesen Voltaira, Rousseau, Helvetius és hasonelvű írók munkáinak olvasásra való kiadását, kivéve azon egyéneknek, kik hivatásuknál fogva, a jó ügynek védelmére, azok czáfolatára hivatva vannak, (pro defensione bonae causae), (1802)."⁷³

MÁTE Sándor megítélése szerint 1786 és 1830 között a csekély dotáció következtében "még csak a legszükségesebb irodalmi termékekkel sem szaporítottatott a könyvtár."⁷⁴

Robert TOWNSON, aki 1793-ban átutazott Magyarországon, az Egyetemi Könyvtárban szerzett benyomásairól így számol be: "A könyvtár igen szép és tágas csarnokban van elhelyezve; újabb tudományos könyvek csaknem teljesen hiányoznak; daczára annak, hogy a közönség számára könnyebben hozzáférhető, mint a legtöbb nyilvános könyvtár, mégis kevesen látogatják."⁷⁵

Az Egyetemi Könyvtár később is elemi gondokkal küszködött. Jellemző erre a következő eset: 1837 végén FEJÉR György könyvtárigazgató arra kérte az egyetemi tanácsot, szerezzenek be lámpákat, hogy a könyvtár délutáni nyitva-

tartását biztosítani lehessen. A tanács elzárkózott a kérés teljesítése elől, s azt az utasítást adta, hogy "A könyvtárt sötétedéskor be kell zárni."⁷⁶ Maguk a tanárok szívesen vették volna, ha a diákok rendszeresen dolgoznak, tanulnak könyvtári környezetben. 1845-ben FRANK Ignác, a jogi kar tanára memorandumot dolgozott ki a kar óhajairól az egyetemi tanítás rendjével kapcsolatban. Ebben szót emelt a délutáni tanítás ellen. Elsősorban azzal érvelt, hogy "az Egyetemi Könyvtár, a Nemzeti Múzeum és más intézetek ép azokban az órákban vannak nyitva, mikor az ifjak előadásra járnak, tehát csak ritkán használhatják azokat."⁷⁷

Ebben az időben már a neves tudós és tudományszervező TOLDY Ferenc a könyvtár igazgatója. TOLDY a könyvtár legfontosabb feladatát a tanárok és a hallgatók szakirodalmi igényeinek a kielégítésében látta. "Az oktatászmélyzet számára oly műveket kell beszerezni" -- vélekedett --, "melyek alapján új tudományos eredmények megszületése remélhető, s melyek beszerzése a tanárok anyagi erőit meghaladja. A hallgatóság számára minden egyetemi tudományszak jó kézi- és tankönyveit kell beszerezni."⁷⁸

TANSZÉKI FELSZERELÉS, TANSZÉKI KÖNYVTÁRAK

Az egyetemi tanszékek saját felszerelése az idők folyamán lassan, sok nehézség közepette gyarapodott. Az 1770-es

évek gondjairól FINÁCZY Ernő sorai plasztikus képet adnak: "A physika tanárának évi 40 forintot utalványoztak tanszerekre; tulajdonképeni helyisége nem volt. ... A természetrajz tanárának se múzeuma, se szekrényei nem voltak... A felső mathesis tanára a ... szükséges eszközök teljes hiányát fájlalja, s még az 1775. év végén is ezt írja: «Mathematikai taneszközöknek annyira hijával vagyok, hogy az egész mult esztendőn keresztül körző és vonalzó nélkül kellett előadásaimat megtartanom.»"⁷⁹

A felszereléshez hozzátartoztak a könyvek is: a természetrajz tanára például helyiséget kért, az ásványok csiszolására szolgáló készüléket, továbbá könyveket.⁸⁰

Az "ad usus cathedrae" könyvvásárlásokat akkor még maga az egyetem sem nézte jó szemmel. TÓTH András tanulmányában olvassuk: "Amikor 1790-ben TOLNAY Sándor, az állattan tanára az Egyetemi Könyvtár tudta nélkül közpénzből vásárolt tanszéke (ill. ami ebben a korban ezzel egyet jelentett: sajátmaga részére) könyveket, az egyetemi tanács elrendelte, hogy azokat be kell szállítani az Egyetemi Könyvtárba, ... s csupán a legszükségesebbeket szabad a professzor részére kiadni. ... Viszont 1808-ban a helytartótanács ... hozzájárult ahhoz, hogy bizonyos alapvető kémiai szakkönyveket a központi könyvtári példányokon kívül a fizika, kémia, és fiziológia professzorai részére is beszerezhessenek."⁸¹

A tanárok részéről egyre erőteljesebben jelentkezett az a természetes igény, hogy a szükséges könyveket közvetlenül hozzáférhetővé, az oktató és tanulmányi munka integráns részévé tegyék. "A könyvtári viszonyok nem mozdították elő a tanárok munkásságát," -- állapítja meg ECKHART Ferenc. "Frank Ignácnak 1828-ban még a kartól [t.i. a jogi kartól] kellett kérni, hogy szereztessék meg az Egyetemi Könyvtárral ... a legfontosabb döntvénygyűjteményeket. Az oktatást megnehezítette, hogy a taneszékek nem rendelkeztek a megfelelő könyvekkel. A hazai jogot előadó tanárnak még Corpus Iurisi sem voltak, amelyeket tanítványai közébe adhatott volna."⁸²

A TANSZABADSÁG ÉS A KÖNYV

SZOKOLAY ISTVÁN ÉS TÓTH LŐRINC TANULMÁNYAI AZ EGYETEMI OKTATÁSRÓL

1844-ben, az akkor 22 éves SZOKOLAY István, a szabadságharcban nemzetőr, majd később jeles jogi munkák írója három részes tanulmányt közölt a Tudománytárban "A tudományos egyetemekről" címmel. Ebben gondos tanulmányozás alapján, józan ítélettel, a haladó polgári törekvések szemléletétől áthatva elemezte a művelődésügy, s ezen belül a felsőoktatás súlyos problémáit. Kitűnő érzékkel mutatott rá az osztálytársadalom egyetemalapító törekvéseinek lényegére, arra, hogy az uralkodó osztályok célja minden időben műveltségi hegemoniájuk fenntartása volt. A "fejedelmeket" -- SZOKOLAY szerint -- kettős cél vezérelte, amikor egyetemet alapítottak. Részben hű államférfiak, miniszterek, "bölcshetánsok" képzésére törekedtek, részben pedig arra, "hogy a honi tanulók kiemetele [t.i. külföldre] megakadályoztassék, és így azon roppant pénzeknek, mellyeket magokkal kivinni szoktak, kivitele és sokszor némelly károsoknak tartott elveknél beszívása is elhárítottassék..."¹

Az elzárttsággal, az oktatás megkötöttségével szemben SZOKOLAY -- a haladó korszellemnek, a felfelé törekvő polgárság követeléseinek megfelelően -- sürgette a

tanítás és a tanulás szabadságának a biztosítását. Hangsúlyozta: "A tanítás korlátlan állását lényeges tulajdonnak kell tekinteni, ha a felsőbb tudományok művelését gépszerűvé és charlatáná nem akarjuk törpíteni..."²

Követendő mintát kora Európájában nem talált. A tanítás és a tanulás szabadságát hirdető német egyetemekről megállapította, hogy azok "csak színre bírják a tanítási szabadságot", hogy "elvben kimondatott ugyan, hogy a német egyetemekben szabad tanítás vagyon, de ez olly szigorú felügyelés és vizsgálat alatt nyomorg, hogy nevét messziről sem közelíti meg."³ Jól látta, hogy "a tudományok terjesztésének, a felsőbb műveltségnek roppant hatalma van, és ha azon forradalmakra gondolunk, azon zavarokra, ... mellyek századunkban a statusokat felforgatták, részint összedönték..., nem csudálkozhatunk, ... ha a felsőbb helyeken aggodalom ébrede és ezen aggás eszközöket keresse biztosításul."⁴

Rendkívül nagy jelentőséget tulajdonít SZOKOLAY a könyvnek, az olvasásnak. Buzgalmában a magányos olvasás jelentőségét el is túlozza.. A középkori egyetemek több ezres létszámához képest alacsony hallgatói létszámot, amelyet kora egyetemlein talált, jórészt "a könyvnyomtatás nagyszerű jótéteményeinek" tulajdonítja. "Ezek ezer meg ezer könyveikben, mellyek már szegény sorsu ifiaktól is megszerezhetők, ezer ezredévek bölcsességét foglalják magokban, ezek az új kor tapasztalatait és fejtegetéseit terjesztik

szerteszét, és ezeknek segélyével az ifiak nevezetes törvényhozókká, bírakká és státus-férfiakká képződhetnek."⁵ A könyvnyomtatás, SZOKOLAY szerint, nélkülözhetővé teszi az egyetemet. "Nem szükség mostan többé számos mérföldekre utazni,... hogy valamelly egyetem falai közt tanulhassuk a jogtudományokat, elegendő némi előmagyarázatot szerezní, néhány választott könyveket venni, és az első szükséges képességet birni fogjuk."⁶ Éppen ezért úgy vélekedik, hogy az egyetemekre elsősorban a szegényebb néposztályok fiainak van szüksége. "Dúsabb családaink" -- fejti ki -- "szerezhetnek magántanítókat, vehetnek könyvtárat, vásárolhatnak minden felsőbb tanításhoz kívántató eszközöket; de tehetik-e ezt mások is? a szegényebbek?..."

Az egyetemek feladatait elsősorban a gazdag társadalmi elit műveltségi monopóliumának megszüntetésében látja: "... nem látunk okot és érdeket, miért szorítanak a felsőbb műveltséget néhány családra... Az egyetemek tehát a nép nagy részénél napjainkban nagy és nélkülözhetetlen befolyással birnak. És innen következik az is, hogy az egyetemeknek meg kell adni mind azt, mi szükséges, hogy a felső tudományoknak nemcsak valódi képviselőji, hanem azokat mindenfelé szétárasztó csövei is legyenek."⁷

Az egyetemi oktatáselmélet történetében kimagaslik, és ma is korszerű SZOKOLAY Istvánnak az az észrevétele,

amelyben az olvasásnak az egyetemi stúdiumot követő továbbképzési, önképzési folyamatban játszott fontos szerepét hangsúlyozza. Világosan látta, hogy "az egyetemekben sem lehet és nem is lehet soha egészen tökéletes és tudományos fővé képződni, mert ha az egyetemi tanulást is további művelődés, olvasás, fejtegetés nem követi, az egyetem által elhintett magvak gyümölcsözni sohasem fognak."⁸

Az egyetemi tanárok könyvvvel való ellátásának a megoldását SZOKOLAY a magánkönyvtár kialakításában látta. Sürgette a tanárok fizetésének emelését, mert -- hangsúlyozta -- "ha nem adunk nekik anyagi módot a szellemi eszközök megszerezhetésére, hogy a tudományok haladását folytonosan követhessék, hogy a kortól el ne maradjanak: bizony a nép szellemi haladását sem eszközölhetik." A tanároknak "meg kell szerezhetniök mind azon literaturai műveket, melyek korunk haladásának óramutatói. Tehetik-e ezt tanítóink?" -- tette fel a kérdést. A válasza: "... valóban nem, s azért ne csudálkozzunk, ha az életre olly csekély befolyással bírnak."⁹ Csak feltevésre vagyunk ítélve abban a kérdésben, vajon a könyvtári állomány gyarapításának az egyenetlensége, a könyvtárhasználat nehézsége, vagy a tudományos nagykönyvtárak által nyújtott lehetőségek nem ismerése készítette-e SZOKOLAY Istvánt arra, hogy a tudósi magánkönyvtárat tartsa az új tudományos eredményekkel való lépéstartás kizárólagos eszközének.

1847-ben írt tanulmányában TÓTH Lőrinc, akkor országgyűlési követ SZOKOLAYhoz hasonlóan a tudományos és az egyetemi élet vigasztalan állapotáról panaszkodik: "... a tudományosság mezeje hazánkban legujabb időkig nagy és vigasztalan pusztság... A milly sűrűn jelennek meg kisebb nagyobb politikai, általán véve meglehetősen felületes hírlapczikkek s röpiratok: ép olly ritka jelenetek az önálló, szorosan tudományos, rendszeres munkák."¹⁰ Ezek iránt simcs érdeklődés: "... feledve, érintetlenül hevernek a könyvtárosok rakhelyein, s alig egy pár száz példányban vétetnek meg nem annyira olvasás végett, mint könyvtárak kiegészítésére. -- Mindenki tervez, politizál, reformál az országban,... azonban a tudományos folyóiratok, a Tud. Gyűjtemény, Athenaeum, s az academiai Tudománytár kelethiány miatt megszűnnek..."¹¹

A tudományosság -- állapítja meg TÓTH Lőrinc -- az egyetemen is hiányzik. "A «Planum studiorum» és a «Ratio Educationis» minden oktató elébe oda szabja a tanítható tudományokat, a használható iskolai könyveket s a methodust, miszerint tudományát előadja. S hogy az oktató ettől el ne távozzék, szigorú felügyelés s ellenőrség alá van vetve. Főfeladatának tekintetik a mechanikus könyvnélküli tanulás, nem pedig a lélek szabad s teremő munkásságának felébresztése, a gyümölcsöző megértés, s a tudományok lelkébe mélyebb pillantás."¹² Ennek az a következménye, hogy a diákok "immel ámmal" tanulnak, csak a vizsga,

illetve a bizonyítvány alapján elért kenyérkereset lehetőségéért.¹³ A magyar felsőoktatás egész rendszere -- fejti ki TÓTH Lőrinc, -- "oda van irányozva, hogy a rózsaszínű ifjúi világnézet s képzelet eltompittassék, s a fiatalság vidám tudásvágya, mihelyt a meghatározott szűk körön túl merészkedik, ránczos szemöldökkel visszariasztassék."¹⁴

A "szigorú felügyelés" alatt álló egyetemi oktatást a történelem tanításának jellemzésével illusztrálja TÓTH Lőrinc: "Rendszerünk a történettantól olly silány és száraz betűhalmazt csinál, melly alig ad egyebet, mint királyok neveinek sorozatát s évszámokat... Nevetséges és borzasztó halani, mint magasztaltatnak legtöbb iskolánkban, mint gúnnyoltatnak «nagy» czimmel ollyan királyok, kiknek nevén átok ül, kik a népet elnyomák ..., mint korholtatnak ellenben a szabadság s népjogok vértanui, mint bélyegeztetnek legundokabb vétekké az emberi természet méltóságának s a nemzeti önérzetnek ollykori felemelkedései. Az oktató csak reá parancsolt, elébe szabott forrásból merithet, s igen merésznek kell lennie, ha itt ott az események philosophiájának felvilágosítására terh¹⁵ eszkedik."

A filozófiát "silány compendiumok szerint" tanítják, "jogtanulásunk" pedig "könyvnélküli magolása a Corpus Juris kivonatainak; jogászai facultásaink csak hivatalnokyárok, s jogi irodalmunk is kizárólag a gyakorlati hivatalos szükségre van irányozva; a jogoktatók eleget vélnek

tenni hivatásuknak, ha fenálló törvényekről új commentárt foltoznak össze..."¹⁶

A felsőoktatás sivárságának, a tényeket meghamisító tanításnak felszámolása érdekében TÓTH Lőrinc a tanszabadság bevezetését sürgeti, hiszen "mi ölheti el inkább a tudományok szeretetét, mint a kényszerítés, a lekötöttség ... meghatározott ember és könyv szárazságához?"¹⁷

"Hol ... az iskolák tanítókat kénytelen kelletlenül hallgató tanulókból s meghatározott kézikönyvekből állanak, ott látatlanban is megeskhetünk, hogy «sik puszta, kietlen az őszi határ»." ¹⁸

Az egyetemi oktatásnak az a feladata, hogy "a tudományosság lelke, az önálló munkásság ébresztessék, ... mire tanítók és tanulók minél szabadabb mozgása s versenye nélkülözhetetlen." ¹⁹

1848 FORRADALMA ÉS AZ EGYETEMI OKTATÁS

1848 márciusában a nemzeti függetlenségért és a polgári jogokért küzdő, a forradalmi eszméktől áthatott diákság követelései között jelentős helyet foglalnak el a független magyar egyetem megteremtésére, a magyar nyelvű oktatás maradéktalanul kötelező bevezetésére,²⁰ az egyetemi tanítás maradiságának, megkötöttségének, iskolás jellegének felszámolására vonatkozó kívánságok.²¹ A hallgatók követeléseiből kiderül, hogy érzékelték és megértették a szoros összefüggést, amely a tanulmányi munka és annak

tárgyi feltételei között fennáll: hogy az oktatás korszerűsítésének elemi feltételei közé tartoznak a jó könyvtárak, a megfelelő laboratóriumok, egyéb berendezések és felszerelések, amelyek a hallgatók rendelkezésére állnak és amelyeket szabadon használhatnak.

A József Ipartanoda hallgatói többek között megfelelő épületet, felszerelést, könyvtárat követeltek, valamint azt, hogy a könyvtár használati jogát biztosítsák a hallgatók számára.²² A győri akadémiai ifjúság azt kívánta: "... meg kell szüntetni a «szajkó módra» való tanulást, s helyette az ítélő és gondolkodó képességet fejleszteni. ... Megfelelő szertárak és könyvtárak szervezendők és szerelendők fel."²³ Pesten a gyógyszerészhallgatók "egy nagyszabású gyakorlati laboratóriumnak" felállítását sürgették.²⁴

"Az egyetemi ifjúság óhajai találkoztak a felsőoktatás modernizálását, szabadságát kívánó tanári kar haladó gondolkodású tagjainak elképzelésével." Találónan fűzik hozzá e megállapításukhoz 1848 egyetemi változásainak krónikáit: "... ritkán fordul elő nagyobb harmónia a történelemben az ifjúság, a tanárság jó része és a közoktatásügyi kormányzat között, mint 1848 megújódást kereső napjaiban."²⁵

Az egyetemi hallgatók mellett jelentkeztek kívánságaikkal az egyetem oktatóinál sokkal rosszabb körülmények között dolgozó akadémiai tanárok is. RÓMER Flórisnak, a kiváló archeológusnak, a pozsonyi akadémia tanárának felterjesz-

téséről a következőkben számol be HAJDU János: "Külön-
sen a tudományszeretet hiányát ^(nagyon) fájlatja nálunk, s főleg
a természettudományi ismeretek terén és szertárak, könyv-
tárak tekintetében (régli és állandó panasza ez a magyar
iskolának!) lát nagy hiányokat és elmaradottságot az
akadémiákon."²⁶ A kassai főigazgató célszerű tankönyvek
és egyéb tanítási segédeszközök hiányát panaszolta, s
kifogásolta a kassai könyvtár nagy helyhiányát.²⁷ A nagy-
váradli főigazgató elsősorban "jó kézikönyvek" kiadását
szorgalmazta.²⁸

Az egyetem alapkérdéseit szabályozó, a tanítás és a tanulás
szabadságát kodifikáló 1848. évi XIX. törvénycikk április
11-én történt megerősítése után EÖTVÖS József, a BATHYÁNY-
kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere felszólított
ta az egyetem karait: tegyék meg reformjavasolataikat. A
jogi karhoz ántéztett leiratában leszögezte azt a követel-
ményt, hogy "a régi idomítás és tanultatás helyébe oly
rendszer hozassék be, mely az önképzési vágyat ébressze,
a tanulónak mélyebb kiképeztetését lehetőleg biztosítsa.
... A leendő egyetemi polgárról feltehetik önk, hogy az
jövendőben a középtanodákból a régi classikai nyelveknek
mélyebb ismeretén kívül némely oddig a bölcsészeti karba
tartozott tudományok elemeibe is be lesz avatva és hogy
öngondolkodáshoz, önmunkássághoz jobban lesz szoktatva,
mint eddigelé történt."²⁹

A kar javaslatát FRANK Ignác jogtudós szövegezte meg. Hangsúlyozta: "... oly rendszer kívánatos, melly az önképzési vágyat ébresztve, a mélyebb kiképzést is biztosítsa. ... szükségesnek láttuk mindenek előtt a törvénykar célját és feladatát meghatározni, melly minden esetre oda megy: hogy általában a köréhez tartozó tudományokat mivelve, terjessze és különösen, hogy ezekben a megjelenő ifjak alapos oktatást és a cselekvő életre illő kiképzést nyerjenek."³⁰ FRANK a javaslatba bedolgozta 1845. évi memorandumának gondolatait is; szükségesnek tartotta a "jogi encyclopaedia" oktatásának a bevezetését: "Bevezetésül szükségesnek véljük mind a törvény -- mind a status -- tanulmányokra nézve az illető tudományos körök rövid vázlatát a szokott utmutatással egybekötve (encyclopaedia et methodologia) mellyhez még ezen tudományok történeti fejlődése is (historia literaria) hozzá járulhatna."³¹

A bölcsészeti kar javaslata két főosztály felállítását szorgalmazta: a matematikait és a filozófiáit. A szervezeti megoldás tekintetében rendkívül jelentős, előremutató dokumentum azonban -- tudomásom szerint -- a tanítás és a tanulás módjára nem tér ki, s mindössze annyit javasol A tanárok tiszte és kelléke" című fejezetben, hogy a tanárok kézíratai helyett tankönyvek használatára kell áttérni. Csak ennek az egy pontnak az alapján is egyetérthetünk SZENTPÉTERY Imrével abban,

hogy "a bölcsészeti kar javaslata ugyancsak nem forradalmi."³²

OKTATÁS, KÖNYV, KÖNYVTÁR: EÖTVÖS JÓZSEF ALAPSZABÁLYAI

Az 1848. esztendő legjelentősebb egyetemi reformtervezete "A magyar egyetem alapszabályai". EÖTVÖS Józsefnek ez a nagyszerű munkája már a nyomdából kikerülve várta a megvalósítást, de erre a minisztérium szeptember 12-én történt lemondása miatt nem kerülhetett sor.³³

EÖTVÖS egyeteme hat karból álló "állodalmi intézet, mellyben a tanuló ifjúság, a középtanodákban nyert ismereteinek alapján, a tudományok mélyébe avattatik."

(1.§.)³⁴ A három hittudományi, a jogi és az orvosi kar után sorrendben a hatodik az "általános tudományi avvagy bölcsészkar", amely "két szakra oszlik, ugymint a) bölcsészeti szakra, melly magában foglalja a bölcsészeti, történeti és philologiai rokon tudományokat; b) a mértani szakra, melynek körébe tartoznak a mér- és természeti rokon tudományok." (3.§.)³⁵

A szabályzat leszögezi: "A karok tökéletesen egyenlők. Elsőségnek köztük jövőendőben nem leszen helye."(10.§.)³⁶

Ez a kikötés a bölcsészeti kar "emancipációját" jelenti: az addig alárendelt, a többi karon folytatott tanulmányok számára előkészítő funkció helyett a karra a tanárképzés feladata hárult EÖTVÖS tervezetében, s ezzel

a teológiai, a jogi és az orvosi kar mellé a bölcsészeti kar mint szakképzést nyújtó intézmény zárkózik fel. A korabeli német egyetemek bölcsészeti karain elterjedt öncélú filologizálás, a tudománynak magáért a "tisztá" tudományért való művelése idegen EÖTVÖStől. EÖTVÖS József bölcsészeti karának feladata: művelt, tudományosan képzett tanárok nevelése.

Együttal -- átmeneti jelleggel -- fenn kívánta tartani EÖTVÖS a bölcsészeti kar előkészítő szerepét is, mindaddig, amíg a középiskola alkalmassá nem válik arra, hogy a tanulókat felvértesse a felsőfokú tanulmányok végzéséhez szükséges előismeretekkel. Az Alapszabályok kimondják: "A közoktatási minisztérium gondoskodni fog, hogy a tudományos képződés után vágyódó ifjúság, az általános tudományi főkörökben, ugymint a philologiai, történet-, bölcsészeti-, mér- és természettani körbe már a középtanodában avattassék be: csak akkor lehetvén remélni, hogy ugyanezen tudományok az egyetemnél kellő mélységökben műveltethessenek, ha az anyagzat jókora részét a tanuló ifjúság már a középtanodákból hozza át. Addig tehát, míg a középtanodák illy szellemben át nem alakittatnak, az általános tudományi karnak kettős szerep jut: az előkészítési és a tovább építési."(137.§.)³⁷

Az EÖTVÖS által tervezett egyetemen a tanszabadság elve alapján folynék a munka. Ez a "tanszabadság" nem jelent

sem liberalizmust, sem anarchiát: "Az egyetemi polgárok szabad tetszésük szerint választják a tanárt és a tant, melyeket hallgatni szándékoznak... Nehogy azonban eltévedjenek, a karok kötelessége, kiadandó utasításaikban a minden egyes célnak megfelelő tudományok sorozatát pontosan megállapítani."(136.§.)³⁸

A tanárképzés tudományos színvonalát EÖTVÖS a hagyományos oktatási forma: az előadás és -- a német egyetemeken már régebben bevezetett -- szemináriumi, illetve gyakorlati foglalkozások együttes alkalmazásával kívánta biztosítani. A tiz tagból álló "képezdek" feladatát a következőkben rögzítették az Alapszabályok: "A tudós közép és polgártanodák leendő tanárainak kiképzésére külön philologico-historiai és mér- s természettani képezdek fognak az egyetem bölcsészakara mellett felállíttatni, melly képezdeknek fő célja az, hogy növendékeiket avvagy tagjaikat illendő útmutatás s a segédeszközöknek kellő használata által a nevezett tudományok mélyébe lehetőleg beavassák, és hogy nekik a nevelés- s tanításbani gyakorlatra alkalom szolgáltatassék."(241.§.)³⁹

A "képezdei" vagyis szemináriumi munka rendje német mintát követ. A könyv kiemelkedő szerepe mellett különösen figyelemre méltó a tanár vezető, útmutató tevékenységének, a hallgatóval való közvetlen érintkezésének hangsúlyozása.

A filológiai és történettudományi szemináriumok munkája a következőképpen folyik: "A philologico- historiai képezde tagjai hetenként két ülést tartanak, egyiket a philológiai [!], a másikat a történettanár elnöksége alatt, mely ülésekben részint az általok hallgatott leczkékről [t.i. előadásokról], részint az általok magán tanulásra választott tudományos munkák olvasásáról az elnöknek számolni tartoznak. Az elnök ez alkalommal kötelességének fogja tartani, őket részint a hallgatandó leczkék, részint a magántanulásra választandó munkák iránt, ha eltévedtek volna, barátságosan utbaigazítani. Főtárgyát azonban ezen gyülekezéseknek a tagok alább említendő munkáinak szigorú megrostálása teszi." (251. §.)⁴⁰

Rendes munkálatai a philologico- historiai képezdének és pedig a philologia köréből, ezek: 1) Fordítások magyarból görögre; mert csak így remélhető, hogy a leendő középtanodai oktatók mélyebben hassanak be a görög nyelv szellemébe. 2) A római és görög classicusok fordítása és tudományosabb magyarázata. 3) Értekezések szóval és írásban, egyiptomi, de főleg a római és görög régiségek valamely fontosabb tárgyáról. Írásban minden növendék avvagy tag, a két első év lefolyása alatt évenként két értekezést tartozik beadni, a maga által választott, vagy a philologia tanárától kapott tárgy fölött. A növendékek vagy tagok azon lesznek, hogy ezen értekezések ne csak a legjobb kutatókból s a legrendszerezesebben összeállíttassanak,

hanem saját eredeti nézeteikkel is gazdagíttassanak... Ugyanezen képezdének munkálatai a történetészeti szakból ezek lesznek: 1) Magyarázata valamelly középkori külföldi vagy honi történetírónak. 2) Valamelly régi vagy közép korbeli nevezetesebb eseménynek történetészeti kidolgozása és előadása a legjobb eredeti kutforrások szerint. A tárgyat a tag vagy maga választja, vagy az illető történettanártól kapja. Minden képezdei tagnak kötelessége a harmadik év lefolyása alatt két illy értekezést írni. (254. §.)⁴¹ Az illy írott értekezés két hétig köröztetik a képezde tagjai között, hogy azok a teendő észrevételekre jó eleve elkészülhessenek. A harmadik héten az igazgatással megbízott illető tanárnál lesz az értekezés hasonló czélból. A három hét eltelte után mulhatatlanul bekövetkezik annak felolvasása és megvitatása mind tárgy, mind előadás tekintetéből." (255. §.)⁴²

A természettudományi tárgyak tanárképzésében a könyv mellett azonos hangsúllyal szerepel a kísérletezés, a gyakorlat, a matematikában pedig a példamegoldás: "A mér- s természettani képezde tagjai szintén két két ülést tartandnak hetenként, és pedig egyiket a mértan tanárának elnöksége alatt, a másikat az első és másodéviak a természet- tan, a harmadéviak az általános természetrajz tanárának elnöksége alatt. Tárgya ezen üléseknek ugyan az, mint fentebb 251. §. (252. §.)⁴³ "A mér- s természettani képezde tagjai ezen felül egyegy évig segédül is tartoznak

szolgálni a természettan, vegyészet és általános természetrajz ^(tanárai) mellett. S az illető tanároknak meghagyatik, hogy őket a kísérlettételekben és természeti tárgyak gyűjtésében vagy praeparálásában gondosan gyakorlani el ne mulasztásák."(253.§.)⁴⁴ "A mér- és természettani képezde növendékeinek vagy tagjainak munkálatai a mértanból mind a három éven át: 1) Világosító példák kidolgozása és gyakorlat a segédtabláknak czélszerű használatában. 2) Szóbeli előadások a tiszta vagy alkalmazott mértannak valamelly érdekesebb tárgya felett. 3) Értekezések írása valamelly önválasztott vagy az igazgatással megbízott tanár által kitűzött tárgy felett. Minden tagja a képezdének tartozik évenként két illy értekezést írni, egyet francziául, a másikat magyarul. Az írott értekezés két hétig köröztetik a képezde tagjai között: mi meglevén, egy hétig az illető tanárnál lesz. A harmadik hét eltelte után az illető tag elő fogja adni az értekezését s a többi tagok észrevételeit, mennyire lehet, felvilágosítani s ellenvetéseiket eloszlatni."(257.§.)⁴⁵ "Hasonló munkálatokat fognak a képezde tagjai véghez vinni a két első éven át a természettan, a harmadik évben a természetrajz köréből, csak hogy a szóbeli előadások és értekezések kísérletekkel is felvilágosítandók."(258.§.)⁴⁶

A középiskolai tanárképzés magas színvonalának a biztosítása érdekében EÖTVÖS igen magasra emeli a szemináriumi

munka követelményrendszerét. A szemináriumba való bekerülés feltétele a felvételi vizsga: "Növendékül vagy tagul csak olly rendes tanulók fogadtatnak, kik az illető képezdei igazgatók által szigoruan megvizsgáltatván, az általok mivelenő tudományokban jeles előkészültséget tanusítanak."(243. §.)⁴⁷

Az EÖTVÖS-féle szemináriumban elemi követelmény, hogy a tanár tudományos képzést nyújtson, s hogy tanítványai munkáját gondosan figyelemmel kísérje: "A képezdek igazgatói s aligazgatói kötelességüknek ismerjék a fentebb leirt ülések és munkálatok által, a növendékek vagy tagokban a tudományosság utáni vágyat hathatósan ébreszteni s fentartani; az erősebbeket a gyengébbeknek fel ne áldozni, hanem inkább a gyengéket távolítani el az intézetből, a végett: hogy a képezdek kétségtelenül jeles tanárokat adhassanak a tudós tanintézetekhek..."(265. §.)⁴⁸

A "képezdek" növendékei a tanulás tárgyi feltételeinek a biztosítása tekintetében különös figyelemben részesülnek: "A növendékek vagy tagok az egyetemi tanárok példájára szabadon használhatják az egyetem s alább említendő tanulói könyvtárt; de csak olly könyveket szabad kivinniök, mellyek köteles tanulmányaikkal világos kapcsolatban vannak."(261. §.)⁴⁹

Tekintettel arra, hogy a könyv minden egyes egyetemi hallgató számára elemi munkaeszközt jelent, EÖTVÖS József a tervezetében külön "tanulói könyvtár" felállítására is gondol: "Hogy az egyetemi tanulók céljokat önképzés által is minél jobban megközelíthessék, számukra az egyetem könyvtára mellett a legjobb s legújabb kézi, tan- és segédkönyvekből külön tanulói könyvtárossztály fog felállítottatni, melly könyvtárossztály ugyancsak az egyetemi könyvtár személyzete által fog kezeltetni." (266.§.) Ezen tanulói könyvtárossztály elidegeníthetetlen tulajdona marad az egyetemnek s csak azért állíttatik fel külön teremben vagy külön helyen, hogy annál könnyebb legyen külön kezelése s használása. (267.§.) Az egyetemi könyvtárnak kézi-, tan- és segédkönyvei lehető rövid idő alatt ezen tanulói könyvtárossztályba fognak áttétetni. (268.§.) Ezen tanulói könyvtárossztály olly arányban fog szaporíttatni jövőendőben, mint célja, más egyetemek példája s az egyetemi könyvtárnak pénzübeli kutforrásai megengedik. (269.§.)

Ezen tanulói könyvtárossztálynak egyik főrendeltetése az lévén, hogy az egyetemi tanulók minél inkább hasznát vehessék, -- megengedtetik az egyetemi tanulóknak, hogy belőle könyveket haza is vihessenek, azon tanulók kivételével, kiket a kari eskütség ezen jótéteményre érdem-

teleneknek nyilvánítand."(270.§.)⁵⁰

Német mintát követő szemináriumi munkaszervezet; tudományos szintű tanárképzés, középpontban a könyvvel, a könyv használata a tanár személyes útmutatása, vezetése mellett, még szemináriumi könyvtár nélkül, de a tudományos nagykönyvtár anyagát is kölcsönzési joggal biztosítva a tanárjelölt növendékek számára; az egyetemi tanulmányi munka szakirodalmi követelményeinek megfelelően összeállított, nemcsak tankönyvekkel, hanem tudományos kézikönyvekkel és segédkönyvekkel felszerelt, könnyen hozzáférhető, minden egyetemi hallgató közvetlen használatára rendelt "tanulói" könyvtár, amely szervezetileg az egyetemi könyvtárhoz tartozik; mindez rendkívül jelentős mérföldkövet jelent mind egyetemi oktatásunk, mind az egyetemi tanulmányi munka feltételeit megteremteni kívánó könyvtári törekvéseink történetében.⁵¹

Az Alapszabályokból idézett szemelvények alapján is egyetérthetünk azzal a megállapítással, miszerint "ez a szabályzat a polgárosuló és önállóvá vált Magyarország felsőoktatási kódexe, amelynek gondolatanyagából nőtt ki mindaz, ami jó volt a később megszületett reformokban."⁵²

A könyv és a tanítás--tanulás folyamat kapcsolatában pregnánsan jelentkezik egyrészt a humaniorák és a társadalomtudományok, másrészt a természettudományok hasonló és mégis eltérő viszonya a könyvhöz. Az előbbieknél

a könyv maga a laboratóriumi eszköz, a könyvtár maga a laboratórium, emitt pedig a laboratórium, a kísérlet, a gyakorlat áll előtérben, a könyv ennek kiegészítő része, de egyuttal szerves tartozéka.

Ez a felismerés Magyarországon már korábban is jelentkezett. Érdekes megfogalmazását találjuk VIZER István tanulmányában, amely 1835-ben jelent meg a Tudományos Gyűjteményben.⁵³ Ebben a tanulmányban VIZER a "jövő század" nagy műszaki egyetemét, a "hazai, alaposb műveltséget tárgyazó polytechniai, élet néhány másszükségét [!] felsegítő s köz jót, hasznost és fenségest előmozdító" intézetét álmódja meg. A tervezett intézet hét-tagú "fő kormányában", az intézmény vezető testületében helyet foglalna a "könyv s levéltárnok egy tudós férjfi" személyében.⁵⁴ Minden egyes tantárgy oktatási eszközeire fordítandó pénzösszeget felsorol VIZER, s ezek között minden esetben ott szerepel -- a technikai, kísérleti eszközök és berendezések mellett -- a könyvekre előírányzandó összeg is.⁵⁵ EÖTVÖS Józsefnél is világosan érezzük a felismerést: a laboratóriumi munka, a kísérlet, a természeti jelenségek és törvények közvetlen megfigyelése, tanulmányozása és a könyvvel, a szakirodalommal végzett munka elválaszthatatlanok egymástól.

Az EÖTVÖS József Alapszabályaiban leírt szemináriumi oktatás módszere teljes szakítást jelentett az addig ér-

vényben levő, iskolás szellemű és jellegű egyetemi oktatással. EÖTVÖS szabályzatáról első tekintetre megállapítható, hogy alapjában német mintát követ. Szabályzatának forrásául szolgálhattak esetleg EÖTVÖS személyes benyomásai, amelyeket külföldi utazásai során Németországban szerzett.⁵⁶ Valószínűbb azonban -- bár BÉNYEI Miklós EÖTVÖS József olvasmányait elemző könyvében nem említi --, hogy volt a kezében MEINERS neves munkája a német egyetemek szervezetéről és igazgatásáról,⁵⁷ valamint -- ahonnan sokat merithetett -- KOCH híres, a porosz egyetemek statútumait tartalmazó gyűjteménye,⁵⁸ amely 1839 november végéig öleli fel a porosz egyetemek szabályzatait.

Azt is feltételezhetjük, hogy franciaországi élményei is hozzájárultak ahhoz, hogy EÖTVÖS figyelme a német egyetemek és többek között az ott kialakult szemináriumi rendszer felé fordult. Életrajzírói megemlítik, hogy 1836-ban, csaknem négy hónapos párizsi tartózkodása idején EÖTVÖS megismerkedett François GUIZOT közoktatásügyi miniszterrel, a francia közoktatási rendszer nagy reformerével.⁵⁹ GUIZOT-nak barátja és munkatársa volt Victor COUSIN, a Sorbonne Hegel és Schelling filozófiai gondolataiért lelkesedő filozófia-professzora. Az egyetemi oktatás reformjával kapcsolatos vitában GUIZOT és COUSIN képviselték a francia politika küzdőterén azt a törekvést, hogy az egymástól teljesen elszigetelt ka-

rokra és szakfőiskolákra töredezett, laza felsőoktatási halmazat helyébe több korból álló, de szervezetileg összetartozó, egységes és földrajzilag is egy helyen lévő egyetemeket hozzanak létre Párizsban és vidéken egyaránt.⁶⁰ Az ilyen típusú egyetem -- HUMBOLDT szellemétől áthatva -- Németországban ekkoriban élte fénykorát.

A német tudományos életet jól ismerő COUSIN -- aki egyébként 1835 és 1849 között az akkor már híres francia tanárképző intézmény, az École Normale Supérieure igazgatója, ~~és~~ ~~egészen 1837-ig tanár~~ volt, 1831-ben a céllal látogatott el Németországba, hogy az ottani közoktatásügyet, elsősorban az alsó- és középfokú iskolarendszert tanulmányozza.⁶¹ COUSIN figyelme az egyetemi oktatás kérdéseire is kiterjedt. 1832-ben jelent meg nyomtatásban COUSIN-nek a francia közoktatásügyi miniszterhez benyújtott jelentése Németországban szerzett tapasztalatairól.⁶² A könyvnek nagy híre támadt: fordításban megjelent Angliában (1834), Amerikában (1836), lefordították németre (1837), s 1844-ben megjelent a könyv első részének -- ebben van szó az egyetemi oktatásról -- magyar fordítása is.

EÖTVÖS, aki jó barátjával, SZALAY Lászlóval együtt nagy tisztelője volt COUSIN-nek,⁶³ külföldi útja idején már ismerhette COUSIN könyvét, és végeredményben EÖTVÖS párizsi tartózkodása idején kettőjük személyes találkozását sem tarthatjuk kizártnak. Mindenesetre nagyon valószínűnek látszik, hogy EÖTVÖS francia "szűrőn" keresztül adoptálta magyar vi-

szonyokra a német rendszerű egyetem gondolatát. Nem tart-
hatjuk kizártnak, hogy a francia szakképzés-szemlélet köz-
rehatott abban, hogy EÖTVÖS a szemináriumi oktatást kife-
jezetten és kizárólag a tanárképzés szolgálatába állítot-
ta. Németországban a szemináriumok ebben az időben elsősor-
ban a tudósképzés színterei voltak, s csak elvétve vállalták
bevallott fő feladatuknak tanárok képzését.⁶⁴ Francia hatás-
ra vall az a szervezeti megoldás, amely a bölcsészeti karon
belül két "szak" felállításával a természettudományi "szak"
önálló karrá való alakulásának a lehetőségét rejti magában.
Francia szemmel nézve különösnek és érthetetlennek látszott --
ez COUSIN könyvéből is kiderül -- a német egyetemeknek az a
gyakorlata, hogy a természettudományokat a filozófiai fakul-
tásokon oktatják.⁶⁵

Ami az Alapszabályokban olvasható könyvtári megoldást illeti:
Németországban elsősorban a Königsbergi Királyi Könyvtár
(funkcióját tekintve egyetemi könyvtár) mellett főleg a hall-
gatók igényeire tekintettel és szakirodalmi tájékozottságuk
elmélyítése érdekében felállított kézikönyvtár szabályzat-
tervezete (1838) emlékeztet különösen EÖTVÖS tanulói könyv-
tárára, azzal a jelentős különbséggel, hogy a hallgatók mind
a királyi könyvtárból, mind a kézikönyvtárból csak profesz-
szori jótállás mellett kölcsönözhattak.⁶⁶

Angliában -- ha megfordult Oxfordban is -- láthatta EÖTVÖS
a világ első hallgatók számára felállított olvasótermét,
a Bodleiana-hoz csatlakozó Radcliffe Camera-t.⁶⁷

Franciaországban pedig mind a karokon, mind az egyéb felsőoktatási intézményekben megvolt az a törekvés, hogy a könyvet és a könyvtárat a tanulmányi munka integráns részévé tegyék. A karokon csak törekvésekkel találkozhatott EÖTVÖS. A párizsi természettudományi kar 1837-ben például olyan könyvtár felállítását sürgette, amely nyitva áll a hallgatók előtt, és ahol a hallgatók megtalálnák a legfontosabb európai és amerikai szakfolyóiratokat, valamint a tanulmányaikhoz szükséges könyveket a szükséges példányszámban.⁶⁸

Az egyetemi karok felszerelése Franciaországban a XIX. század első felében rendkívül szegényes volt. 1846-ban Jean Baptiste DUMAS, a Sorbonne neves kémikus professzora szóvá tette a Sorbonne-on uralkodó siralmas állapotokat: szűkek voltak a helyiségek, gyenge a felszerelés, nem volt könyvtár és hiányoztak a szükséges gyűjtemények.⁶⁹

Az École Normale-nak -- feltehető, hogy ott is megfordult EÖTVÖS -- Victor COUSIN igazgatósága idején már megvolt a hallgatók rendelkezésére álló, két helyiségben felállított, akkor mintegy húszezer-kötetes könyvtára.⁷⁰

1844-ben "TRATTNER-KÁROLY, BETÜIVEL" magyar fordításban is megjelent COUSIN könyvének az a része, amelyben a dél-németországi közoktatásügyről számol be. A for-

ditó egy ferencrendi szerzetestanár, BARTFAY Kálmán, aki fordítása előszavában a mű további részeinek a kiadására is ígéretet tesz.⁷¹ Erre nem került sor, de az oktatásügy iránt érdeklődő hazai olvasóközönség így is képet kaphatott a német iskolarendszerről, különösen részletesen a mintaszerű pfortai gimnáziumról, és emellett az egyetemi oktatás rendszeréről, szervezetéről. A szemináriumi munka rendjét a jénai egyetemen látott filológiai szeminárium mintája alapján ismerteti COUSIN. A szervezet és a munkarend sok rokon vonást mutat azzal a szervezettel és munkarenddel, amelyet EÖTVÖS József Alapszabályaiban találunk, bár éppen a könyvvel való munkáról és annak könyvtári háttéréről az ismertetésben -- és feltehetően az ismertetés alapjául szolgáló szabályzatban -- nem esik szó.

MÁTÉ Sándor feltételezése szerint az Alapszabályokat a hatóságok a szabadságharc bukása után elkobozták. Azonban az EÖTVÖS-féle szabályzatban tervezett oktatási rend és módszer, a szemináriumi oktatás a tanár és a tanítvány közös munkájának megteremtésével, valamint a könyv (és a laboratóriumi eszköz stb.) közép-pontba állításával az önálló gondolkozás kifejlesztése, a tudományos alkotómunkára nevelés érdekében olyan magasabb rendű oktatási törekvést képviselt, amely elől az osztrák egyetemi rendszer sem zárkozhatott el. Ily módon a szemináriumi oktatás és vele együtt a könyv

integrálódása a tanulmányi munka folyamatába hamarosan a magyar egyetemen is megkezdte sok vitát kiváltó, sok vitatható, de ugyanakkor sok kiváló törekvést is életrekeltő, a polgári Magyarországon általában felemás megoldásokban realizálódó "pályafutását".

A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC UTÁN

A polgári forradalom és a szabadságharc leverését követő önkényuralom időszakában az egyetemi életet a németesítő tendencia és az "összbirodalmi érdekek" érvényesítése jellemezte. Ugyanakkor -- a kapitalizálódó gazdasági-- társadalmi érdekeknek megfelelően -- előtérbe kerültek az egyetemi oktatás tartalmi és szervezeti korszerűsítésének problémái.⁷⁴

A természettudományi képzésben fokozódott a gyakorlat és a kísérlet szerepe, az orvosi karon korszerűbb tantárgyfelosztás alapján új tanulmányi rendet vezettek be, és -- bár szerény keretek között -- az 1850-es évek első felében a tanárképzéshez kapcsolódva megindult a bölcsészeti karon a szemináriumi munka.⁷⁵

A német mintát követő szemináriumi oktatás osztrák jóváhagyással érkezik meg Magyarországra. "Az abszolutizmus az egyetem fejlődésében is új korszakot nyit meg" -- állapítja meg HAJDU János. "Átszervezik a bécsi mintájára (a porosz tudományos egyetem szellemében), elvben a tanítási és tanulási szabadsággal..."⁷⁶

A bölcsészeti kar 1861-ben TOLDY Ferenc előterjesztése alapján tűzte napirendre a tanítás és a tanulás -- később sokat vitatott és többféleképpen értelmezett -- szabadságának kérdését.⁷⁶ A tanítás szabadsága, vélekedett TOLDY, "«alapja a tanár tudományos önállóságának a egyetemen az egyetemi felsőbb tudományos felfogásnak». A tanár elé tehát semmiféle «tanirányt», szerződést, könyvet tűzni nem szabad, melyet követnie kell, és nem tartozik azt a szakot, melyre kinevezve van, teljesen előadni, «miután a feladás az egyetemen nem többé az; az illető tudomány minden részeivel rendszeres összefüggésben megismerkedni. ... A tudományos vizsgálat, az ész ítészeti erejének vezérlése és gyakorlata, felsőbb filozófiai felfogás; szóval az ismeretek valódi tudománnyá emelése itt a fő»."⁷⁷

A másik kérdést már óvatosabban fogalmazza meg TOLDY Ferenc, a tanulás szabadságát a tanár megválasztására korlátozza: "... a tantárgyak megválasztása nem lehet szabad. ...«Nem ismeri az ifjúságot, vagy legalább a mi ifjúságunkat, ki egyedül annak saját érdeke a komoly belátásától várja azon folytonos figyelmet, s az előadásokkal sőt tartó szorgalmat, mely nélkül derekas haladás lehetetlen.»"⁷⁸

A felszerelés és az eszközök is gyarapodásnak indultak. JEDLIK Ányos 1843 és 1848 között még a saját pénzén sze-

rezte be a tanításhoz szükséges eszközöket. 1851-től kezdve már állami dotációt kapott az egyetem az eszközök gyarapítására: ekkor rendelték el, hogy a természettudományi szakokon tanuló tanárjelöltek számára gyakorlati foglalkozásokat kell tartani. "Bölcsészeti-kari intézetek gyanánt ezen években a csillagvizsgáló, a fizikai--mechanikai «Cabinet», a kémiai laboratórium, a zoológiai múzeum, az ásványtani múzeum, az éremgyűjtemény és a növénykert szerepelnek."⁷⁹ Ugyanakkor "a szellemtudományi tanszékek felszerelésére kevesebb gondot fordítottak" -- írja SZENTPÉTERY Imre, s megjegyzi: "WOLF Ádámnak magának kellett egyik hallgatójával ... térképet készíttetnie az osztrák történelem tanításához..."⁸⁰

AZ EGYETEMI REFORMTÖREKVÉSEK ÉS AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR

Vajon volt-e szerepe a tudós könyvtárigazgatónak, TOLDY Ferencnek az ötvösi Alapszabályok kidolgozásában? TOLDY Ferencről, a könyvtárosról TÓTH András kutatásai alapján sokat tudunk: világott látott ember volt, modern könyvtártani elveket vallott, sőt rendszerbe foglalt könyvtártani munka kidolgozásán fáradozott. Még az 1848. évi forradalom előtt -- 1848 februárjában kibocsátotta az Egyetemi Könyvtár új használati

szabályzatát. Ebben nincs nyoma a külön felállítandó tanulói könyvtárnak.⁸¹

HAJDU János monográfiájából tudjuk, hogy 1848-ban TOLDY kapcsolatban állt EÖTVÖS Józseffel: a miniszter fekérsére TOLDY előzetes tervjavaslatot nyújtott be az elhanyagolt katolikus főiskolai könyvtárak ügyében. EÖTVÖS "azonban a viszonyok alakulása miatt erről a kezdeményezéséről is kénytelen lemondani" -- jegyzi meg HAJDU.⁸²

Ugyanakkor BÉNYEI Miklós arra hívja fel figyelmünket, hogy EÖTVÖS és TOLDY, bár "közeli ismerősök voltak", nem "tudtak felmelegedni egymás iránt, s mivel tudomáspolitikai elgondolásaik sem voltak azonosak, viszonyukban mindig érezni lehetett valami feszes tartózkodást."⁸³ Feltehető, hogy oktatás- és könyvtárpolitikai kérdésekben sem értettek mindenben egyet.

Nem tudjuk, EÖTVÖS milyennek képzelte a tanulói könyvtár használatát. Amennyiben az École Normale mintája "ihlette", úgy a hallgatók közvetlenül férhettek volna az anyaghoz.⁸⁴ TOLDY a könyvek közvetlen hozzáférhetővé tételét -- TÓTH András adatai szerint -- a tudósok számára kívánta biztosítani: "... azon a véleményen volt, hogy a tudós kutatóknak lehetővé kell tenni az egyes könyvszekrényekben való kutatást."⁸⁵ Ugyanakkor tudjuk, mennyire szíven viselte a hallgatók könyvtári ellátását is. TOLDY a hallgatók könyvtárhasználatát úgy tekintet-

te, mint az egyetemi oktatás minőségi mutatóját.

1853-ban örömmel tapasztalta az "olvasási kedv" megnövekedését és azt a jelenséget, hogy az Egyetemi Könyvtárat látogató hallgatók "már nem csupán tankönyveket, hanem forrásmunkákat is használnak."⁸⁶

Mindez természetesen arra nézve még nem bizonyíték, hogy TOLDY Ferenc a közvetlenül használható, "szabad polcos" könyvtári anyag jelentőségét a tanulmányi munkában felismerte volna.

TÖREKVÉSEK A TANÁR, A TANITVÁNY ÉS A KÖNYV KAPCSOLATÁ- NAK MEGTEREMTÉSÉRE A DUALIZMUS KORÁBAN

EÖTVÖS JÓZSEF MÁSODIK MINISZTERSÉGE ÉS AZ EGYETEMI OKTATÁS

1867-től 1871-ben bekövetkezett haláláig tartó második minisztersége idején EÖTVÖS József az új körülmények között is igyekezett folytatni 1848-ban megkezdett programjának megvalósítását.

"Oktatásunk egyik főhibája," -- írja EÖTVÖS 1867-ben -- "hogy a tanító tanítványait tevékenységre nem hiva fel. Főképp egyetemeinken. A tanár előadja tantárgyát, s azt reményli, hogy hallgatói, kik a hallgatás passiv szerepére kényszerítettnek, azt teljesíteni fogják, holott éppen fiatal korunkban a tevékenység valóságos szükség, s a legmegfeszítettebb munka kevésbé fáraszt, mint a hallgató figyelem."¹

EÖTVÖS József 1870-ben hagyja jóvá "A Pesti Magy. Kir. Tudomány-egyetem Bölcsészeti Kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzatát"-t. E dokumentum szerint a tanárképezde célja "azon egyetemi tanulókat s egyéb tanárjelölteket, kik középtanodai tanárságra készülnek, a szükséges előismeretek igazolása után, választott szaktanulmányukban és annak módszertani kezelésében alaposan ki-

képezni, s őket tudományos öntevékenységre ösztönözve arra képesíteni, hogy tanári hivatásuknak mind tudományos készségük, mind a tudománynak módszertanilag helyes kezelése által minél tökéletesebben megfelelhessenek."² A szabályzat ó-klasszikai nyelvészeti és irodalmi, történelmi--földrajzi, mennyiség- és természet-tani, természetrajzi, valamint nevelés--oktatástani szakosztályok felállítását írja elő.³

EÖTVÖSnek ez a szabályzata is szigorú, fegyelmezett tanulmányi munkára kötelez: "A képezdei rendes tagok ... kötelezvék minden a képezdében előforduló gyakorlatokban tetteleges részt venni... Ezenkívül kötelesek szakosztályuk fő, és rokon tantárgyaiból ... az egyetemi előadásokat legkevesebb hetenkénti 15 leckeóránban hallgatni, megmaradván minden növendéknek azon joga, hogy kiválóbb szorgalma és észtehetségei szerint ennél több leckeórát is vállalhasson, mire nézve a képezdei igazgató s a szakosztálybeli tanárok tanácsát kikérni, s erre vonatkozó utasításaikat pontosan követni tartoznak."⁴ A szabályzat tehát -- "A magyar egyetem alapszabályai"-hoz hasonlóan -- gondoskodik arról, hogy a hallgatók a tanár személyes vezetése mellett, a tanszabadság jól értelmezett keretein belül, rendszeres kiképzésben részesüljenek.

Ugyanúgy, mint az 1848. évi Alapszabályok, az 1870-es szabályzat is nagy súlyt fektet a szakirodalmi forrá-

sok alapján, gondos tanári vezetéssel készített írásbeli dolgozatokra. Az "Ó-classicai nyelvészeti és irodalmi szakosztály gyakorlatai" című fejezetben például leszögezi EÖTVÖS szabályzata: "Az értekezés tárgya olyan legyen, mely a növendék öngondolkozásának, és saját beható búvárkodásának jeleit adja, a mi általában a képezdei gyakorlatok egyik fő kelléke. Nehogy tehát a növendékek a czélnek meg nem felelő, vagy erejükhöz nem mért tárgyra czéltalanul vesztegessék idejüket, tanácsos, hogy az illető tanárnak az értekezés tárgya iránti nézetét előlegesen kikérjék, ki alkalmas feladványokat készsen fog tartani, hogy azokat a hozzá forduló növendékeknek ajánlatba hozhassa, mely alkalommal a használandó könyvek s egyéb segédeszközök iránt is fogja kellőleg utasítani."⁵

EÖTVÖS ekkor is gondol a tanulmányi munka tárgyi feltételeire: "A képezdei növendékeknek az írásbeli gyakorlatoknál szükségelt könyveket az illető tanár által ellenjegyzett elismervényre az egyetemi s a kézi szakkönyvtár fogja kiszolgáltatni."⁶ Kodifikáltatott tehát a szemináriumi könyvtár, mint a tanulmányi munka eszköze, de első helyen még mindig az egyetemi könyvtár hivatott a szemináriumi munka szakirodalmi követelményeinek a kielégítésére.

A természettudományi oktatás vonatkozásában a szabályzat előírja: "Az egyébkénti gyakorlatokra és kísérle-

tekre ... az egyetem különböző intézeteinek tanszerei és eszközei használandók..."⁷

Az EÖTVÖS által alapított tanárképző MARCZALI Henrik szerint "első sorban a középiskolai tanári status nevelését tartotta ugyan szem előtt, de azon egészen helyes elvből indulva ki, hogy csak a komoly tudós lehet jó tanár, kiváló gondot fordított arra, hogy az ifjakat az önálló tudományos kutatás módszerébe bevezesse."⁸

A szemináriumi munkastilus megvalósulásával a könyv és a könyvtár mint az egyetemi tanulás egyik legfontosabb kelléke a gyakorlatban is polgárjogot nyert az egyetemi oktatásban. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy ez a gyakorlati megvalósítás magánviselte az osztálytársadalom kötelező arisztokratizmusának jegyeit a "sokan vannak a hivatalosak, kevesen a választottak" mondás kiábrándító érvényesítésével. A meghitt tanszéki könyvtári műhely, a tanár és a tanítvány gyümölcsöző együttműködésének a színtere csak a hallgatók töredéke számára volt hozzáférhető.

ELŐADÁS, TANKÖNYV, SZAKIRODALOM

A könyv -- a természettudományokban pedig a szemléltető eszköz, a bemutatás benyomult a legősibb oktatási formába, az előadásba is. "Öreg uraink" -- írja

HÖTVÖS Loránd -- "akik még a régi iskolába jártak, s tanáraik kezében alig láttak egyebet, mint krétát és spongyát, ha nem is éppen rosszalva, talán kételkedve néznek arra a sok apparátusra, amelyeket a jelenkor természettudósai tantermeikbe hordanak."⁹

KÁRMÁN Mór a korszerű előadás jellemzésére GOETHE visszaemlékezéseiből idéz. GOETHE egy alkalommal fültanúja volt Friedrich August WOLF hallei professzor egyik előadásának. "A végczél kitűzésével és biztos kiindulópont megjelölésével" -- számol be GOETHE --, WOLF "egyszer-smind megmutatta a legrövidebb utat és a módszert, miként juthatni hozzá, -- rendszerint megmondta a legjobb könyveket és segédeszközöket, és meghatározta rövid, találó szavakkal értéköket és helyöket a tudományban. Szeretettel tartózkodott itt a multban, érdemes munkákra figyelmeztetve és némely elkallódott értekezésre a korábbi időkből, s szívesen kiemelte a sötétségből elfeledt érdemöket. ... Rántalt előadásában a hiányokra és a tudományok kevésbbé művelt tájaira, s törekvő tehetségeket buzdított művelésükre, mindig a segédeszközök megjelölésével. Mindenütt biztos alapul történeti forrástanulmányt ajánlott."¹⁰

A tanítványaival előadásain is személyes, baráti kapcsolatot teremtő, olvasásra inspiráló tanár típusát testesítette meg a német származású BUDENZ József, akinek előadásairól RUBINYI Mózes visszaemlékezéseiben

olvashatunk: "Nem előadott, hanem tanított... Tényeket fejtett ki, s hallgatóiból véleményeket váltván ki, már ott az egyetemi tantermekben dolgoztatta őket. Így megismerte tanítványait, azok is őt... Könyvtárát tanítványai szabadon használhatták."¹¹

Az előadás és a könyv viszonya különös élességgel jelentkezett a jogászképzésben. SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv szerint "a régimodú előadás kétféle volt: a szép előadás és az unalmas." Mindkét típusban közös, mondja SZÁSZY-SCHWARZ, hogy "elmond egy tankönyvet... Ha a hallgató bármelyiket sztenografálja le a kétféle előadás közül, tankönyvet visz haza mindkét esetben, csak hogy kevésbé teljeset, sőt (még ha «szép» volt is az előadás) kevésbé gondosan stilizáltat, kevésbé pontosat, kevésbé megbízható, mint azt, amit otthon könyvespolcán nyomtatásban talál. Az efajta előadásra, mióta a könyvnyomtatást felfeltalálták, nincs többé szükség." SZÁSZY-SCHWARZ álláspontja ma is korszerű. Hangsúlyozza: "A könyv azt az előadást, amely igazában csak a könyv tartalmát ismétli, nemcsak hogy pótolja, hanem minden tekintetben felül is múlja. Mert a könyvet akkor veszem elő, amikor időm, kedvem van a tanulásra... A könyvet abban az ütemben és abban az egymásutánban tanulom, amely képességeimnek, hajlamomnak megfelelő... Ha a könyvben valamit első olvasásra nem értek, elolvasom újra, lassan olvasok, vagy megállok; ha elszórakozom, félreteszem, míg figyelmem visszatér."¹²

SZÁSZY-SCHWARZ szerint a jó előadás "nem vállalkozik arra, hogy a tananyagot «előadja», ... hanem, amely szabadon szárnyal a maga anyaga felett, egyes részleteket egyéni szempontok alá foglal, az anyagot más ismeretekkel fűzi össze..."¹³ Az egyetemi tanítás helyes módszerre -- vallja SZÁSZY-SCHWARZ -- "felkölteni az új ismeret iránt való kíváncsiságot."¹⁴

A tanítás legszerezesebb formájának a szemináriumi oktatást tartja, ami "nem más, mint a tanulónak aktív közreműködésével való tanítás, ellentétben a tanárnak régebben egyedül szokásban volt monologizáló előadásával, amelyet a «hallgató» csak «hallgatott»."

A szakirodalom azonban SZÁSZY-SCHWARZ szerint is szerepet kaphat az előadásban. Saját előadásairól így számol be: "Institutió-előadásaimat a Justinianus Institutióinak szövege alapján tartom, pandekta előadásaimban egy-egy Digesta-kötet fekszik minden hallgató előtt..."¹⁵

Nálunk azonban még a mindennapi tanulás elemi eszközeivel, a tankönyvekkel és a kézikönyvekkel is baj volt. "Ezek..." -- írja az egyetemi oktatástörténet kutatásának egyik legjelesebb mai munkása, LADÁNYI Andor -- "számos képzési ágban hiányoztak, illetve vagy mint áttekinthetetlen adathalmazt tartalmazó monstrumok,

vagy mint értéktelen, silány kompendiumok alig-alig voltak használhatók. A hiányzó tankönyveket igen gyakran az élelmesebb hallgatók által az előadások alapján összetákoltt jegyzetek pótolták úgy-ahogy."¹⁶

TREFORT Ágostonhoz 1887-ben írt Nyílt levelében EÖTVÖS Loránd az egyetemre nem járás szabadságává fajult tanulási szabadságot okolta a hallgatók gyenge felkészültségéért. Panaszolta, hogy "a beiratkozottaknak csak igen kis része jár el szorgalmasan az előadásokra, s még ez a kis rész sem tanul komolyan az előadásokból, hanem inkább a vizsgálatok előtti napokon betanul valami kis ismétlő könyvet vagy kézről kézre járó jegyzeteket. Ily módon a vizsgálatok előbb-utóbb ezeknek alacsony színvonalára süllyednek, s ez visszahat még az előadásokra is."¹⁷ "Nem akarom ezért egyetemi fiatalságunkat hibáztatni" -- tette hozzá EÖTVÖS Loránd -- "ismerem e fiatalságnak kitűnő képességét ... s meg vagyok győződve arról, hogy a tudományos tanulásra képes, de e tanuláshoz több segítsége van szüksége, mint amennyit neki eddig az egyetem nyújtott, s e segítséget meg kell adni, még ha az a szabadság rovására történnék is."¹⁸

Amikor EÖTVÖS Loránd e keserű sorokat írta, Magyarországon már jelentős törekvések jelentkeztek a "több-könyvűség", a szakirodalom alapján történő tanulás megteremtésére. A tanárképzés még mindig -- a polgári

Magyarországon tulajdonképpen mindvégig -- alacsony színvonalának emelése érdekében 1875-ben kiadott "Középiskolai tanárvizsgálati szabályzat" előírta: "Minden tanárnak elengedhetetlen kötelessége a haladó tudomány igényeihez és a kor megfelelő tantervi változtatásaihoz képest szakismereteit bővíteni, kiegészíteni és tökélyesíteni."¹⁹ Az új szabályzat meghatározta és körvonalazta az egyes tantárgyakból megkövetelendő anyagot, s az idegen nyelv- és irodalom szakoknál a kötelező szakirodalmi olvasmányokat is felsorolta.²⁰ A szabályzat alkotói olyan középiskolai tanárok képzését tűzték ki célul, akik "nemcsak figyelemmel kísérik szaktudományuk fejlődését, nemcsak képesek lesznek szakadatlanul saját képesítésükön tovább dolgozni, hanem képviselői, munkatársai is lesznek a tudománynak."

A SZEMINÁRIUMI OKTATÁS, A KÖNYV ÉS A KÖNYVTÁR

A XIX. század két utolsó évtizedében egyre inkább előtérbe került az oktatás, a hallgató és a tanulmányi munka eszközei, köztük a könyv közötti közvetlen kapcsolat megteremtésének a kérdése, a hallgatónak a szakirodalom világában való elkalauzolásának szüksége. Megoldásként a szemináriumi rendszerű oktatás széleskörű kibontakoztatása, intézményessé tétele kínálkozott.

Marczali Henrik szemináriuma

MARCZALI Henrik, a neves történész 1877-ben megjelent értekezésében mintaszerűen felépített, gondos szeminá-

riumi mihelymunkáról számol be. Az az álláspontja, hogy "az egyetem feladata a fiatal történetész irányában két főrészt öszlik. Az egyik: ismeretének körét mindenirányban szélesíteni."²² Ezt tekinti MARCZALI az előadások fő feladatának. A másik feladat: beavatni a hallgatót "a történeti munkásság módszerébe és kifejteni benne az öntevékenységek szellemét."²³ A tanári vezetés fontos szerepe MARCZALI szerint két irányban is kimutatható. Egyrészt szükség van a fiatal hallgató olvasásának, szöveg-megértésének a segítésére. Az önállóan, egyedül végzett olvasásban és tanulásban a fiatal hallgató "észre sem veszi, hogy ismeretlen tényezőkkel van dolga", nem érti a szakkifejezéseket, félreért fontos megállapításokat.²⁴

Másrészt szükséges a kezdő hallgató eligazítása a szakirodalmi források útvesztőjében: "... a növendék nem ismerheti a munkája létrehozásában igénybe veendő szerszámokat." MARCZALI alaptétele: "Nem ... lehet megkivánni a kezdőktől, hogy tudják, hol keressék azt, amire szükségük van." Erre a két feladatra az "előkészítő szemináriumot" (proszemináriumot) tartja alkalmasnak: itt kell "az olvasást és az anyag ismeretét ... tanítani."²⁵

Fontos követelménye: "Az anyag feltalálásának módjánál az előadó maga mutassa meg az illető könyveket. Ez mellékesnek látszik" -- teszi hozzá -- "de technikai tekintetben nagyon fontos, mert így a tanítványt egyúttal a jegyzetek, tartalomjegyzékek stb. használatának módjára is figyelmeztetik."²⁶

Szem előtt tartotta a szakirodalom gondos megválogatásának ma is korszerű elvét: "Csak a hazai irodalomnál lehet itt törekedni némi teljességre, a külföldinél elég a legkiválóbb munkák bemutatása."²⁷ Gondolt a háttértudományok segédeszköz-apparátusára is: "Ha marad idő, az egyházi és világi jog főforrásait, a geographiai, kulturhistoriai, műtörténeti, diplomatikai segédeszközöket is be kell vonni a tárgyalás körébe."²⁸

Az egyetemi tanszabadság "szépen hangzó phrasisával" szemben a rendszeres tanulmányi munka követelményét állította fel MARCZALI, s hangsúlyozta: "... a fő dolog az egyetemen ... mindig a tanulás és nem a szabadság."²⁹ A pro-szemináriumi, előkészítő szakaszt MARCZALInál a szemináriumi munka két típusa követi: egyrészt a tanár vezetése alatt "a növendékek által közösen végzett" munka, másrészt pedig a szemináriumi dolgozatok készítése. A hangsúlyt MARCZALI a közös munkára helyezte. Ez a közös munka "vagy több forrás összehasonlításában áll, ... vagy egy bizonyos eseményt világít meg minden reá vonatkozó adat felhasználása és kritikája alapján."³⁰

Néhány évvel később írt tanulmányában MARCZALI Henrik még részletesebben fejtette ki a tanárképzés szolgáltatában álló szemináriumi munka követelményrendszerét. Kiemelte, rendkívül fontos, hogy a fiatal tanár ismerje, nyomon kövesse a szakirodalmat, a tudomány fejlőd-

dését: "... szüksége van, hogy maga is, minden előfordulható fontosabb kérdéseknél ellenőrizhesse a kutatókat, és az irodalom eredményeit."³¹

A szerináriumi oktatás befejező szakaszában már tudományos kutatómunka folyik MARCZALI elvei szerint. Itt "a még el nem döntött kérdésekre kell figyelmeztetni az ifjakat, ellátni őket a megoldáshoz vezethető eszközökkel... Tárgyat e téren már nem tűzök ki. Minden előadásnál többet és e fokon a jó tanár és a könyvtár."³²

MARCZALI Henrik szemináriumi elgondolása a tanár, a tanítvány és a szakirodalom legteljesebb, ma is ideálisnak tartható integrációját tűzi ki célul. A tanítvány és a könyv kapcsolatának a megteremtését gondos tanári vezetéssel, a fokozatosság elvének betartásával kívánta elérni.

Szemináriumi oktatás a jogászképzésben

A szemináriumi rendszerű oktatásnak a fenti minta szerint történő általános bevezetése megfelelő számú oktatót, megfelelő helyiségeket, felszerelést kívánt volna.

Ezek a gondok súlyos formában jelentkeztek a hallgatók nagy számát oktató jogi karon. Az 1873--1874. tanévben a jogi karnak 1370 hallgatója volt, szemben a 320 hallgatót oktató bölcsészeti karral.³³ Ezért érthető, hogy

TREFORT Ágoston miniszter 1873--1874. tanévben átküldött leiratára válaszolva a jogi kar aggályait fejezte ki a szemináriumi rendszerű oktatás bevezethetőségével kapcsolatban. Álláspontjuk a következő volt: "... a tudományos oktatás és tanulmány fő célja a karon, hogy az egyes szakokat egész kiterjedésükben megismerjék a hallgatók. Ennek egyedüli eszköze a főkollégium^{ok} megtartása. ... A különleges előadás, legyen a tárgya akár egyes anyag, akár gyakorlati elemzés (practicum), akár források, külön kollégiumok útján mozdítandó elő. ... A szemináriumi intézmény számára csak egy feladat maradna: a tanár és ennek legkiválóbb tanítványai közt bizalmas érintkezést létesíteni..."³⁴ A kar véleményét ismertető ECKHART Ferenc mindehhez hozzáfűzi: "A szemináriumi oktatás ily módon nem is valósult meg a jogtudomány nem csekély kárára."³⁵

SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv úgy vélekedett, hogy a szeminárium-rendszernek -- szemben a közönséges tantermekben tartott nyilvános gyakorló előadásokkal -- egy igen aggodalmas rövidsége is van. A «szeminárium» a maga szűkebb helyiségeivel, kézikönyvtárával, csendet igénylő dolgozószobájával csak kisebb egyetemen, illetőleg csekélyebb számú résztvevő mellett fejtheti ki előnyeit; öt, tíz, huszonöt ember szépen ellehet a dolgozóteremben, beéri a kézikönyvtárral, eldisputálhat a szemináriumban; százszázötven hallgatóval szemben a szeminárium előnyei cserében hagynak.* Hangsúlyozta továbbá: "... óvakodnunk kell

a gyakorló kurzusok olyatén szervezésétől, mely mint a német egyetemeken helyyel-közzel divó «szemináriumok», az összes joghallgatóság részvételét lehetetlenné tenné és csakis egynehány tanuló-búvár kiképzését venné célba."³⁶ Tiltakozott az ellen, hogy szemináriumi oktatás ürügyén egy kiváltságos szellemi elit képzéséről legyen szó. A gyakorlati oktatást a jogi karon SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv szerint úgy kell megoldani, hogy minden hallgató részesüljön benne. A szemináriumi gyakorlatokat pedig úgy kell megszervezni, mint ahogyan a "demonstratív tudományok": a kémia, a fizika, az orvostudomány oktatásában történik a laboratóriumokban, a klinikákon. "Ezen gyakorló kurzusok nem egynehány specialistának, de az összes tanulósnak szólnak."³⁷ "Mit mondanának a orvosok" -- teszi fel SZÁSZY-SCHWARZ a kérdést -- "ha a nagy többség előtt holnapról fogva csak az elméleti előadások termei nyílnának meg, a boncterembe, klinikába pedig nem tehetné lábát, csak ama bizonyos «keves számú» hivatott?"³⁸ Kijelenti: "... a szemináriumok behozatalát a serdülő praktikus jogászság, nem pedig ... egynehány jövőző szobatudós érdekében követelem..."³⁹ SZÁSZY-SCHWARZ elképzelése szerint a praktikumokon minden hallgatónak részt kellene vennie, megfelelő helyiségekre, könyvtárakra van szükség, s hogy a kisebb csoportokban való tanítás lehetségessé váljék, több oktató kinevezésével be kell vezetni a

"parallelkurzusok" intézményét.⁴⁰ A jogi szemináriumok feladata szerinte három összetevőből áll: "... hogy az előadott anyagot ismételje, ... hogy gyakorlati alkalmazásra tanítsen," és végül: "hogy tudományos kutatásra képesítsen."⁴¹

VÉCSEY Tamás, a római jog tanára, aki 1885--1886-han a budapesti jogi karon elsőnek indította meg szemináriumát⁴² a következőkben foglalta össze a jogi kari szemináriumok -- TREFORT Ágoston által elgondolt -- feladatát: "... az elméleti természetű tantárgyaknál a források exegetikus olvasása, magyarázata, a tételes jogoknál pedig a practicumok tartása. Módot nyújt a seminarium arra, hogy a tehetségesebb és törekvőbb ifjak a szaktanárhoz közelebb juthassanak s behatóbb munkásságot fejthessenek ki, mely munkásságnál a tanár a vezető, irányzó, segítő szerepet viszi."⁴³

A természettudományi tárgyak oktatásának módszerei

A bölcsészeti kar természettudományi tanszékei az 1880-as években már korszerű, jól felszerelt laboratóriumokkal, gyűjteményekkel rendelkeztek, megfelelő épületekbe kerültek.⁴⁴ TREFORT miniszter maga is úgy vélekedett, hogy "«a demonstratív természettudományi szakokon» a szeminarisztikus oktatásnak egy nemét a gyakorlat már eddig is kifejlesztette, s ott szemináriumok felállítására nincs szükség, csak az egyes tanszékek meglevő kézikönyvtárait

kell fokozatosan fejleszteni."⁴⁵ A természettudósok maguk is elsősorban a felszerelés, a kísérleti eszközök fontosságát hangsúlyozták az egyetemi oktatásban. 1871-ben THAN Károly nyomatékosan felhívta a figyelmet az önálló munkára nevelés és a tudományos szemlélet kialakításának szükségére. "Az egyetemi tanítás feladata ... nem pusztán^{u/} tények és képzeletek ... közlésében áll, sem a sarkalatos igazságok és alapfogalmak megértése nem meríti azt ki."⁴⁶ "Az egyetemi tanítás elérte célját, ha a tanárnak sikerül tanulóit ... előadások illetőleg gyakorlatok által a szaktudomány szellemében való önálló gondolkozásra megtanítani."⁴⁷

Rendkívül fontosnak tartotta THAN, hogy az egyetemet végzett szakember már az egyetemen elsajátítsa az új tudományos eredményekkel való lépéstartás képességét. "Ily tanítás" -- hangsúlyozta THAN Károly -- "egyszermind képesíti a tanulót arra, hogy a tudományosság további fejlődését megértse, és annak későbbi vívmányait könnyűséggel elsajátíthassa."⁴⁸ Erre magától értetődően szükség van. A tudomány fejlődése "nemcsak egyes részleteiben, hanem minden részében, ideértve annak alapfogalmait is, folytonosan fejlődő élő szervezethez hasonlítható."⁴⁹

Kiemelte THAN, mennyire fontos, hogy az egyetemi oktatónak megadják a lehetőséget, hogy maga is tudományos ku-

tató tevékenységet végezzen. Elképzelhetetlen ugyanis, "hogy a tanár a tudomány szellemében való kritikai gondolkozásban edze tanítványait, ha abban a tudományos bűvárlatokban való folytonos edzés hiányában, maga is gyakorlatlan ..., és a tudomány fejlődéséről ... csak hallomásból vagy olvasásból, de saját edzése nélkül bír tudomással."⁵⁰

Az egyetemi oktatás célját, az oktatási formák és eszközök helyes arányát igen érdekesen határozta meg 1879-ben MARGÓ Tivadar biológusprofesszor, az első természet-tudós Magyarországon, aki egyetemi katedráról hirdette a darwinizmus tanait. MARGÓ Tivadar az egyetemi oktatás kettős feladatát hangsúlyozta: a tudósképzést és a tudományos szakképzést.⁵¹ Mindkét feladat szükségessé teszi a tudományos kutatómunka integrálását a tanulmányi munkába: "Valóban gyümölcsözővé az egyetemi tanulás csak akkor válik, ha az előhaladott fiatal tanuló -- belső ösztöntől sarkalva -- tudományos kérdések megoldásában maga is résztvenni, és szaktudománya terén önállóan is működni törekszik. Mert hogy a tudomány ne csak az emberi ismeretek élettelen meddő halmaza, hanem folyton gyarapodó, tökéletesedő és egészséges élő szervezet legyen: ehhez nem elég a már általánosan ismert tényeket és adatokat betanulni, megemésztetni, hanem ezen fölül nemzedékről nemzedékre gyarapítanunk, gazdagítanunk és tökéletesbítanünk kell a tudományt újabb és újabb tények

kutatása, újabb igazságok megállapítása által."52

MARGÓ Tivadar az oktatás formáit, módszereit és eszközeit szerves egységben fogta fel. Az egyetemi tanítás lényegét a megfelelő tárgyi feltételek biztosításában, valamint a tanárok és a tanítványok személyes kontaktuson alapuló, gyümölcsöző együttműködésében látta. Okfejtése ma is tanulságos: "Három eszköz áll rendelkezésre annak, ki tudományos hivatásának komolyan és becsülettel megfelelni akar, t. i. az előadások, a kézikönyvek és a gyakorlatok. Az előadásoknak csak akkor van igazi ^(és valódi) hasznuk, ha azokat szorgalmasan látogatják, a hallottakról rövid jegyzeteket készítenek, ezeket otthon átdolgozzák s a följegyzetteket beható gondolkodás által megemészteti, asszimilálni igyekeznek."53

Világosan rámutatott a társadalomtudományi és természettudományi tanulmányi munka eszköztárában fennálló különbségekre. Megállapította: "A kézikönyvek és egyéb szakmunkák olvasása és helyes használása különösen a hittudományi, bölcsészeti, nyelvészeti, jog- és államtudományi szakoknál képezi a tanulmány egyik fő forrását. Azonban a természet- és orvosi tudományoknál a szakkönyveken kívül megkívántatik a közvetlen észlelés és kísérleti gyakorlat a tanulmány anyagát képező tárgyakon, az e célra felszerelt intézetek-, laboratóriumok-, kórodák- és gyűjteménytárakban, a szaktanárok vezetése és útmutatása mel-

lett. E gyakorlatoknak még azon jelentékeny hasznuk is van, hogy a tanulóknak részint egymás között, részint a tanárral vagy tanársegéddel való közvetlen szellemi érintkezése jótékonyan hat az észlelő és helyesen ítélő tehetség, valamint a tudományos szellem fejlesztésére."⁵⁴

A sokoldalú kísérletezés, megfigyelés, mérés fontosságára EÖTVÖS Loránd is figyelmeztetett. "Ha kérdezné tőlem a fizikus tanárjelölt," -- írja -- "hogyan rendezze be tanulmányait, azt mondanám neki: tanuljon kémiát, és gyakorolja magát benne azért, hogy a kísérletezésben leleményessé váljék, tanuljon elméleti fizikát s hozzá matematikát azért, hogy amikor eszközeivel kérdést intéz a természethez, megértse a választ, és végre jöjjön a fizikai laboratóriumba, s végezzen néhány mérést azért, hogy észlelésének pontosságát megítélni és fokozni tudja."⁵⁵

A humaniórák és a társadalomtudományok laboratóriuma:
a szemináriumi könyvtár

A természettudományi oktatás módszerei -- mint erre már korábban utaltunk -- felkeltették a humaniórákat és a társadalomtudományokat tanító tanárok figyelmét.

KÁRMÁN Mór kiemelte, hogy a természettudományok oktatásában "általában különbséget ... tesznek a laboratóriumi vezetésben kezdők közt, a kiknek a tudományos gyakorlat eszközeivel még előbb meg kell ismerkedni és bánni

tanulniuk, és a haladottabbak közt, a kik módszeresen, kisebb önálló vizsgálatokat végezhetnek."⁵⁶ Rámutatott arra, hogy a természettudományi oktatás módszereinek a "visszahatása már mutatkozik különösen a nyelvi és történeti, sőt a jogi és államtudományi szakoknál is, a mennyiben több egyetemen proseminariumokat kezdenek szervezni vagy külön tanfolyamokat bevezető gyakorlatok számára, nem a buvárlat, hanem a tanulmány módjának kellő elsajátítására és a személyes képességek és ügyességek megfelelő kifejtésére."⁵⁷

A szemináriumi oktatás széleskörű bevezetését szorgalmazó MEDVECZKY Frigyes a természettudományi oktatás gazdag eszköztárára hivatkozva sürgette megfelelően felszerelt szemináriumi könyvtárak felállítását. Abból a körülményből indult ki, hogy a természettudományi szakok tanárai az oktatás súlypontját a gyakorlatokra helyezik, s "épen ezek által érnek el kedvezőbb eredményeket, melyek teljesen igazolják a kellő tudományos apparatus megszerzésére, a korszerű tudományos intézetek fölszerelésére fordított áldozatokat."⁵⁸ Ennek analógiájára kell -- vélekedett MEDVECZKY -- a "nem-demonstratív" tudományok oktatását is megszervezni, sőt "ezekben épen a tárgy nem-demonstratív természeténél fogva kétszeresen szükséges az előadások kiegészítése a közvetlen ^(szellemi) érintkezés és a gyakorlati oktatás bizonyos nemei által."⁵⁹ Ehhez tudományos apparátusra van szükség, helyiségekre, amelyekben a gya-

korlatok megtarthatók, s amelyekben a hallgatók "meghatározott órákban tanulhatnak és dolgozhatnak. Kis kézikönyvtárakat -- és, ahol a szak természete ezt követeli, gyűjteményeket -- kell az egyes seminariumok részére berendezni, m.p. oly szakkönyvtárakat, melyekben a növendék legalább a legfontosabb fundamentális munkákat, a nélkülözhetetlen segédkönyveket vagy forrásokat megtalálja. Egyáltalán" -- hangsúlyozta -- "a mindennapi használatra szükséges taneszközöket kell a seminarium rendelkezésére bocsátani."⁶⁰

A szeminárium könyvtár jellegét és feladatkörét MEDVECZKY az egyetemi oktató és tanulmányi munka szükségleteire figyelemmel határozta meg: "... a seminarium kézikönyvtára vagy kézi gyűjteménye nem akar nyilvános intézetekkel konkurálni. Nem mintakönyvtárakról és mintagyűjteményekről, hanem csak oly tudományos apparatusról van szó, mely megengedi, hogy a növendékek a szabad időben ... a seminariumi szobában dolgozhassanak és a legszükségesebb szakmunkákat, forrásokat és taneszközöket helyben használhassák."⁶¹

A szeminárium könyvtárak felállításával kapcsolatban felmerülő anyagi kihatásokról azt tartotta MEDVECZKY, hogy azok a "legtávolabbról sem hasonlíthatók össze azokkal a költségekkel, amelyekkel akárcsak egy kisebb természettudományi intézet felállítása jár."⁶² Gondolt

az Egyetemi Könyvtárral való kooperációra is. Megállapította, hogy a történelmi szeminárium számára például nagyobb apparátusra van szükség, de úgy vélte, hogy "a nagyobb áldozatokat ... némileg ellensúlyozná azon kedvező körülmény, hogy a szükséges tudományos apparátust esetleg nagy részben már meglevő eszközökből lehetne összeállítani, a miről a budapesti egyetem könyvtárának igazgatója adhatna bővebb fölvilágosítást."⁶³

Maga a miniszter, TREFORT Ágoston is mintának tekintette a társadalomtudományok számára a "demonstratív szakok" oktatási módszerét. Ezekben a tudományokban a szakirodalommal, a könyvvel -- tanári vezetéssel -- végzett tanulmányi és búvárkodó munkát azokhoz a gyakorlatokhoz hasonlította, amelyet az orvostanhallgatók és más természettudományi tárgyak hallgatói "a hullán, a dolgozóasztalon, a vegykonyhában végeznek."⁶⁴

A társadalom- és humántudományok oktatásában a természettudományi oktatás metodikája később is példaképül szolgált. A tanárképzéssel, s különösen a filológiai oktatással sokat foglalkozó HEINRICH Gusztáv 1903-ban megjelent tanulmányában kiemelte a kis csoportokban történő foglalkozások fontos szerepét. A természettudományokban, hangsúlyozta HEINRICH, "a tanítás gerince, központja, főeszköze az intézet, melyben a tanulók tanáraik vezetése mellett saját munkásságuk révén elsatítják a tudomány anyagát, eszközeit és módszerét,

bepillantást nyernek a tudomány igényeibe, problémáiba, hézagaiba és az első sorban célzott képesítés mellett egyúttal ösztönzést, hogy tehetségük mértéke szerint maguk is a tudományos önálló buvárkodás szolgálatába lépjenek.⁶⁵ Meggyőződése: "A természettudományok módzere óriási lendületet adott az összes tudományoknak, a természettudományi tanítás módszere kiváló szolgálatokat fog tenni az egyetem összes szaktárgyaiban."⁶⁶

A szemináriumi műhelyek kialakulása

A bölcsészeti kar már 1878-ban felterjesztéssel fordult TREFORT Ágoston miniszterhez, amelyben -- a természettudományi intézetek mintájára -- saját helyiségekkel és saját könyvtárral rendelkező szemináriumok felállítását kívánta.⁶⁷ A felterjesztés leszögezi: "Tudományos életünk és középiskoláink jövője sürgősen követelik, hogy egyetemi növendékeink ne a tudás bármily nagy mennyiségével, hanem kellő tudományos tájékozottsággal, a kutatás és a tudományos gondolkodás és munkálkodás elveinek, módjának és gyakorlatának ismeretével hagyják el az egyetemet, hogy később hivatalos munkásságuk körében tovább működhessenek a tudomány érdekében, saját maguknak tovább képzésére, az intézetnek, melynél működnek, áldására."⁶⁸

A szemináriumi könyvtárak felállításának szükségességét hangoztatva a felterjesztés részben a természettudományi intézetek felszereltségére hivatkozik, részben elégedet-

lenségének ad kifejezést a budapesti nagykönyvtárakkal -- köztük az Egyetemi Könyvtárral -- szemben is. "Közkönyvtáraink hihetetlen megbízhatatlansága, más segédeszközöknek teljes hiánya, ifjúságunk szegénysége, a helyiségek célszerűtlen volta minden szervezet mellett ropant akadályai a tanárképzésnek. ... Minden tudományszaknak van szüksége helyiségre, melyben eszközeit tartsa, hol kézikönyvtárt gyűjtsön, hol tanárképezdei tagok gyakorlataikat üzhessék, és a szaktanárral közlekedhessenek."⁶⁹ A felterjesztés egyik fő érve a szemináriumi könyvtárak kialakítása mellett tehát az Egyetemi Könyvtár "megbízhatatlansága" volt. Mindamellett a bölcsészeti kar számított az Egyetemi Könyvtár anyagára. A felterjesztés kijelenti: "A szemináriumok rendelkezésére szolgáltatandó eszközök közt fő fontosságúak a folyóiratok. Ezeket az egyetemi könyvtár szolgáltatja át a szemináriumok teljes felelőssége mellett."⁷⁰

Egyébként a könyvtári állapotok a szemináriumi oktatásnak a jogi karon történő bevezetésével kapcsolatos -- a kar és TREFORT között évekig zajló vitában is felszínre kerültek. A könyvtári ellátás elégtelen voltát a jogi kar az 1870-es években a szemináriumi rendszerű oktatás bevezetése ellen irányuló törekvései igazolására használta fel. "A szemináriumi oktatás alapfeltétele," -- számol be a jogászprofesszorok álláspontjáról ECKHART Ferenc --

"hogy a hallgatók a szükséges irodalmi segédeszközöket a legnagyobb mértékben felhasználhassák. Ez az alapfeltétel a pesti egyetemen teljesen hiányzik. Az Egyetemi Könyvtár felszerelése olyan hiányos, hogy még a legnélkülözhetetlenebb kézikönyvek sem találhatók meg benne, nagyobb szerű monografiák és költségesebb forrásgyűjtemények beszerzéséről pedig a könyvtár szűk dotatioja mellett szó sem lehet. A hiányzó könyveket pedig nem is lehet pótolni."⁷¹

A szakirodalom térhódítása azonban mégis folytatta útját, -- legalábbis a törekvések szintjén. A "Középiskolai Tanárképezde" működését szabályozó 1879. évi szervezeti javaslat az egyes tárgyak szakirodalmi követelményeit is meghatározta.⁷² Így például a filozófiai gyakorlatok célja: néhány alapvető filozófiai munka beható tanulmányozása "oly módon, hogy a fölvetett művek sorozata kellően tájékoztassa a növendéket a philosophia története körül..."⁷³ A filológiai gyakorlatok a szövegelemzésen kívül a filológiai módszer és eszközök megismerésére szolgálnak. A történelmi "szakértekezletek" célja pedig források alapján olyan történelmi korszakok beható elemzése, amelyeknek alapos ismeretére a középiskolai tanítás során elsősorban szükség van. Itt kell a hallgatóknak megtanulniuk a történeti kutatás módszereit is.⁷⁴

A természettudományok és a társadalomtudományok mezsgyéjén helyet foglaló földrajz gyakorlati oktatásában is lényeges

szerphez jutnak azok a földrajzi forrásművek, amelyek "a földrajz történelmének és irodalmának megismerésére alkalmasak..." Az "értekezleteken" kívül gyakorlatok (kirándulások, múzeumi látogatások, a földrajzi oktatás "segédeszközeinek" használata szolgálják a "kel-
lő ügyesség" megszerzését.⁷⁵

A természetrajz, a fizika és a kémia oktatásában már a laboratóriumi gyakorlatokra tevődik át a hangsúly. A fizika és a kémia oktatásában elsősorban az a cél, hogy a hallgatók "a természettani technikában és vegytani analitikai módszerekben jártasságot és ügyességet szerezzenek." Emellett hangsúlyozza a szervezeti javaslat: "... alkalom szolgáltatandó külön értekezletekben a természet- és vegytan történelmének és irodalmának megismerésére."⁷⁶ A matematikai gyakorlatokat elsősorban tételek kidolgozására és megfejtésére kell fordítani, emellett olyan "értekezletek" is tartandók, "melyek egyes fontosabb matematikai problémák beható megvitatásával alkalmat szolgáltatnak a tájékozásra a matematika története és irodalma körül."⁷⁷

Az 1884--1885. tanévben megtörténtek a szemináriumi oktatás bevezetésének előkészületei: mind a bölcsészeti kar, mind a jogi kar kidolgozta a maga javaslatát. Egyes szakokban megkezdődött a rendszeres, intézményes szemináriumi oktatás.⁷⁸

Az 1888-ban kiadott bölcsészkar szemináriumi szabályzat kettős célt jelöl meg: "... az intézet tagjait folytonos érintkezés, útmutatás és gyakoroltatás által a tudományba és a tudomány módszerébe annyira beavatni, hogy idővel képesek legyenek akár mint a tudomány vivmányait közlő középiskolai tanárok, akár mint a tudományt saját kutatásaikkal gazdagító buvárok sikeresen működni." A szeminárium tagjainak könyvtárral és egyéb tudományos eszközökkel felszerelt "dolgozó helyiségek" állanak rendelkezésükre.⁷⁹ Egy-egy szeminárium tagjainak száma összesen tizenöt lehet, ezeknek külön kulcsuk van a szemináriumhoz, s reggel 8 órától az esti órákig igénybe vehetik a dolgozószobát.⁸⁰ 1890-⁸² négy szemináriumot állítottak fel a bölcsészeti karon: a klasszika-filológiát, a történelmet, a modern filológiát és a földrajzt. A könyvtárak és szertárak felügyeletét egy-egy hallgató látta el.⁸¹

BŐTHY Zsolt néhány évvel a szemináriumi oktatás bevezetése után relative pozitív eredményekről számol be: "Azon viszonyokkal szemben, mikor e tanszakokban az oktatás jórészt szemléltetés híján vagy kölcsönként és szegényes taneszközökkel folyt, mindenesetre a növendékek önálló dolgoztatása nélkül: a csak imént keletkezett és a fejlődés kezdő fokán levő gyűjtemények rendkívüli haladást jelentenek..."⁸²

Az EÖTVÖS József-i elképzelések azonban már a magvalósítás kezdetén eltorzultak. A tanítás szabadsága egészségtelen

egyoldalúságot eredményezett. A Közoktatási Tanács KÁRMÁN Mór által összeállított "Véleményes jelentése" nehezményezi, hogy az előadások témája nagyon leszűkült a bölcsészeti karon. Az irodalom tanításában "majdnem csak Arany szerepel, ennek sem nagyobb művei, mellette Molière és Shakespeare egy-egy darabja... Egyedül csak egy nyelvi tanszak, a magyar nyelv tanulmánya az összehasonlító nyelvtudomány eszközeivel, van oly pontos célszerűséggel berendezve, hogy minden évben megkezdheti a belépő jelölt és folytathatja^{a)} haladottabb tanulmányait...; ugyancsak e tanár saját kezdeményezéséből indította meg az olynemű gyakorlatokat, melyek a német seminariumok módjára a tudományos kutatás eszközeivel és módjával megbarátkoztassák a serdülő tudóst..."⁸³

Másrészt az oktatás módszereivel is baj volt. BEÖTHY Zsolt 1894-ben arra a megállapításra jutott, hogy mire "a bölcsészeti ~~akar~~ javaslata megvalósult, első motívuma bizonyos átalakuláson ment keresztül, s végül a seminariumok szervezését már nem annyira a tanárképzés, mint inkább saját tudományos feladatainak szempontjából sürgette és vitta ki ... A seminariumok kétségtelenül megtermették jó gyümölcsüket, de nem ebben az irányban... Sőt a bajok szaporodtak általa: nem egyben a legjobb növendékek közül bizonyos egyoldalúság fejlő-

dött ki, korai ambitió: részletkérdésekbe merülni, mielőtt a kellő általános ismereteket megszerezték, tudományt művelni, mikor még tanulniok kellett volna."⁸⁴

A TANÁR, A TANITVÁNY ÉS A KÖNYV SZIMBIÓZISA

Az Eötvös József-Collegium

EÖTVÖS József művét a felsőoktatás fejlesztésében fia folytatta. EÖTVÖS Loránd apjához hasonló elkötelezettséggel, apja elgondolásainak szellemében dolgozott az egyetemi oktatás, s különösen a tanárképzés ügyén. Mindkettőjük törekvéseiben fontos szerepet játszottak a szociális szempontok.

1848-ban EÖTVÖS József által kiadott "A magyar egyetem alapszabályai" című dokumentum ingyen szállással, ellátással és ösztöndíjjal kívánta a szegénysorsú, tehetséges hallgatók tanulását biztosítani: "Mindenik képezde növendékeinek avagy tagjainak száma egyelőre tízre határoztatik, kik közül öt öt szabad lakáson s élelmen kívül évenként 100 p. for. képezdei díjt fog húzni." (242.§.)⁸⁵ Az iskolai díj fizetése alól "mentek mindazok, kik vagy a középtanoda tanulójaiból, vagy a mennyiben már egyetemi polgárok lennének, egyetemi tanulmányaikból jeles osztályzatot nyertek"; (114.§.)⁸⁶ "Jeles tehetségű, de kétségtelen szegények, valamint a képezdek jeles tagjai helyett" a

doktori szigorlat díját is az állam fizeti. (160.§.)⁸⁷

A szegény családból származó tanárjelölt hallgatókkal a fentiekén túlmenően is törődni kívánt EÖTVÖS József 1848. évi szabályzata. Az Alapszabályok kimondták, hogy a képezde igazgatójának "külön kötelessége a növendékek vagy tagok magaviseletére, különösen pedig a díjazottaknak élelmi szükségére is felvigyázni." (250.§.)⁸⁸

EÖTVÖS József második szabályzata, az 1870-ben kiadott tanárképezdei szabályzat már rosszabb társadalmi körülmények között, egy haladásellenes, hatalmát stabilizálni és megtartani akaró feudálkapitalista uralkodóosztály tűréshatárán belül igyekezett a szegényebb sorsú hallgatók egyetemi tanulmányait elősegíteni. MARCZALI Henrik felismerte a szociális vonást EÖTVÖS József törekvéseiben. A tanárképzőt úgy értékelte, mint a francia École Normale fegyelmének és a német szeminárium oktatási módszerének egyesítését. "Az ifjak ösztöndíjat nyernek és a tanári pályára készülnek..., de nem egy internatus falai közt, hanem teljes mértékben örvendve az egyetemi tanszabadságnak."⁸⁹ Meg kell jegyezzük, hogy sem EÖTVÖS, sem MARCZALI nem a "szabadoosság" értelmében vett tanszabadságra gondoltak. EÖTVÖS felfogása a tanszabadsággal kapcsolatban az abszolútizmus iskolás, a politikai és tudományos gondolkodás szabadságát

megakadályozó, haladásellenes törekvései ellen irányult, egyébként az órák megtartása, ^erendje és látogatása kérdésében a szorgalmas tanulás, a fegyelmezettség kiváncsága állapítható meg nála. A MARCZALI-féle szemináriumi elgondolás megfelel az eötvösi szellemnek: rendszeres, fegyelmezett tanulást és tanítást feltételez. Ami az École Normale típusú kollégium kérdését illeti, elképzelhető, hogy talán az anyagi feltételek hiánya, vagy inkább egy ilyen oktató kollégiumnak az egyetem-től való elszeparálódásának a kétségtelen veszélye tartotta vissza EÖTVÖS Józsefet attól, hogy külön, bentlakásos tanárképző intézmény felállítására gondoljon. A könyvtári műhelyt eredetileg egyetemi könyvtári keretek között, de egy speciálisan a hallgatók kiszolgálására hivatott külön könyvtárral, ^(kivánta biztosítani) az 1870. évi szabályzat pedig már tanszéki könyvtárakra is utal.

EÖTVÖS Loránd 1877-ben TREFORT Ágostonhoz írt híres Nyílt levelében a magyar egyetemi oktatás hibáit vizsgálva rávilágít arra, hogy "a mi egyetemünk a német egyetem mintájára alakult, majdnem tekintet nélkül a mi saját viszonyainkra. Ez úton, mint a szabadság egy kiegészítő része honosodott meg nálunk az úgynevezett tanulási szabadság, mely ... teljes épségben fennáll ma is a tanuló azon szabadságában, hogy az előadásokból, ha nem akar, ne tanuljon."⁹⁰ "De hát mi okozhatja azt," -- teszi fel

a kérdést -- "hogyan ugyanazon tanulási rendszer mellett Németországban oly sokan, s nálunk oly kevesen tanulnak?" Válaszul heidelbergi egyetemi éveinek élményeiből idéz: "Nem törődünk mi a jövő vizsgálatokkal, nem számítottuk, a tanulással miféle előnyöket fogunk kivívni, törekvésünk egyedül az volt, hogy tanárainkat a tudomány terén lehetőleg megközelítsük. S kik voltak tanuló társaim? Államhivatalnokok, orvosok, gyárosok, földbirtokosok fiai, általában a vagyonosabb és művelt osztályok gyermekei, s ^{közöttük} ~~közöttük~~ csak elvétve egy-két szegényebb sorsú fiú. ... A németnek «Schuster bleib beim Leisten» közmondásában nyilvánvaló életfilozófiája és a magas tandíjak ... megakadályozzák ott azt, hogy az egyetemet vagyonban és amellet többnyire előképzettségben is szegény tanulók raja lepje el. A német tanuló rendesen ment az életfönn tartás gondjaitól, nem kénytelen idejének nagy részét irnokoskodásra vagy leckeadásra fordítani, megvan a fűtött szobája, melyben nyugodtan tanulhat, és vannak a tanuláshoz szükséges könyvei." ⁹²

Magyarországon az egyetemi hallgatók csekély tudománytiszteletén kívül, állapítja meg BÖTVÖS Loránd, "egy másik baj az, hogy egyetemünkön a tanulók nagy része szegény, és oly családokból származik, melyek ^{nek} ~~idősebb~~ tagjai egyetemi tanulmányokat nem végeztek. Az ilyenek teljesen tájékozatlanok az iránt, micsoda kötelessé-

geik vannak az egyetemen, nincsen nyugodt szobájok, melyben tanuljanak, nincsenek könyveik és nincsen még elegendő idejük sem, mert önfentartásuk érdekében irnokoskodni vagy leckéket adni kénytelenek."⁹³

EÖTVÖS Loránd rendkívül fontosnak tartotta, hogy a leendő középiskolai tanárok tudományos kiképzésben részesüljenek. Ezzel kapcsolatban így ír: "Sokszor hallottam én már, és pedig a tanüggyel foglalkozók szájából is, azt a véleményt, hogy a középiskolába, az általános műveltség ez iskolájába nem kell szaktudós, hogy a tanár ki ott nem kizárólag egy tudományszakot, hanem legalábbis több rokon, sőt ami elég sajnos egészen különfajú tantárgyakat is köteles tanítani, ha egy tudományba belemélyed, ezáltal egyoldalúvá és elfogulttá válik, és szélesebb körű feladatának megfelelni nem tud. ... Meg vagyok győződve, hogy az, aki egy szakban igazán jártas, abból magának nemcsak ismereteket gyűjtött, de művelésével tudományosan gondolkozni is megtanult: az könnyen el fog igazodni akkor is, mikor kötelessége egy másik szakkal foglalkozásra hívja, csakúgy mint a hajós, aki egy tengeren hajókázni megtanult, megtalálja útját az ellenlábás tengereken is, és mint alpesi vezető, mikor a Himalája és a sötét Afrika égbenyúló csúcsaira felvezet."⁹⁴

A magyar egyetemi oktatás bajain kívánt enyhíteni, a tanárnak készülő, szegénysorsú, tehetséges fiatalok tudo-

mányos képzését kívánta biztosítani EÖTVÖS Loránd az École Normale Supérieure mintájára felállított Eötvös József-Collegium megalapításával.

A magyar tudományos világ figyelme a XIX. század utolsó harmadában fokozott figyelemmel fordult a franciák felsőoktatása, s különösen e világhírű tanárképző intézmény felé. 1875-ben PASTEINER Gyula hosszú tanulmányban ismertette az École Normale-ban folyó munkát.⁹⁵

"Az intézet minden növendéke bennlakó. ... Az oktatás és ellátás 1848. óta teljesen ingyenes, csupán a felszerelés és ruházatról kell a családnak gondoskodni, de igen sok esetben ezt is adja a kormány. A tanulmányok tartama három év. ... A legkitünőbb növendékeknek megengedtetik, hogy még egy negyedik és ötödik évet töltsenek az intézetben, a mely idő alatt a tudori szigorlatra készülnek, miután már birják a tanári képesítést. ... Ez az intézet nem más, mint a munka helye, -- itt úgy dolgoznak, a mint kell. ... Az intézetben előadások nem tartatnak, csupán bizalmas beszélgetések, melyekben a tanár tiz, tizenkét növendékkel családi bizalmasságú társalgás közben ismereti meg a fölvetett tárgyat. Ezenkívül a növendékek a Sorbonne, a Collège de France, vagy az École des hautes Études előadásait hallgatják.⁹⁶

Kiemelte PASTEINER az École Normale könyvtárának jelentőségét, amelynek intenzív használata nélkül aligha lett

volna lehetőség a "bizalmas beszélgetésekre" alapozott oktatás kihontakoztatására. A két szakosztály ("irodalmi és realistikus") "könyvtára két külön teremben van elhelyezve, mindegyiket külön könyvtárnok kezeli. Az irodalmi szak könyvtára 30 ezer kötetből áll, a reálszak 10 ezerből. Az egész berendezés mintaszerű. Egy tekintet elég, hogy például bármelyik ó-kori szerző legjobb kiadásai és egy más tekintet, hogy a rájuk vonatkozó irodalomról tájékozást nyerjünk. Ilyenek a természettudományi gyűjtemények, semmi fölösleges, semmi drága curiosum, de minden, ami szükséges."⁹⁷

Ugyancsak az 1875. évfolyamban közölte a Magyar Tanügy a francia felsőoktatási törvény szövegének magyar fordítását. Ebben többek között a könyvtárral és egyéb felszereléssel kapcsolatos követelményekről is olvashatunk. "A széptudományi, a természettudományi és jogi karok administratorai által aláírt jelentésekben benne kell azon nyilatkozatnak lenni, hogy ezen karok legalább is száz tanuló számára rendelkeznek a szükséges tanító és dolgozó helyiségekkel, valamint megfelelő szakkönyvtárral is. A természettudományi karnak e mellett természettani és vegytani laboratóriumokkal, természettani szertárral és szükségleteinek megfelelő természettudományi gyűjteménnyel is kell birnia."⁹⁸

1878-ban a Magyar Tanügy olvasói E. BERSOT-nak, az École Normale akkori igazgatójának a folyóirat hasábjain megjelent beszédéből értesülhettek a francia tanárképzés, közelebbről az École Normale szelleméről, munkájáról. BERSOT méltatásában jelentős hely jut a felszerelésnek, a könyvtárnak, és -- ami Magyarországon a Szabó Ervin-i törekvések ellenére sem tud egyetemi berkekben később sem szemléletté válni: a könyvtárosnak is. A hallgatók, számolt be BERSOT, "folytonos segítséget találnak könyvtárunkban is. Chantepie ur állásáért való rajongással páratlan szakismeretet egyesít: ... ő nem csak hogy szereti könyveit, ő tudja azt is, hogy mi van bennük..."⁹⁹

Az 1895-ben felállított Báró Eötvös József Collegium célja -- FRÖHLICH Izidor megfogalmazásában -- "körülbelül száz fiatal hallgatónak ösztöndíjat és nyugodt megélhetést biztosítani tanulmányaik ideje alatt."¹⁰⁰

"A kollégium nemcsak otthont és ellátást nyújtott az arra rászoruló tanárjelölteknek, hanem azok a legkiválóbb professzorok vezetése alatt készülhettek a tudományos pályára" -- írja ZEMPLÉN Jolán.

Ha visszagondolunk EÖTVÖS József 1848. évi Alapszabályaira, majd 1870-ben kiadott tanárképzései szabályzatára, látjuk, mennyire azonosak voltak a két EÖTVÖS elképzelései a tanárképzéssel, tágabb értelemben az egyetemi képzéssel -- és azon belül a könyv szerepével kapcsolatban.

WLASSICS Gyula közoktatásügyi miniszterhez írt levelében EÖTVÖS Loránd a következőkben határozta meg a kollégium oktató--nevelő munkájának jellegét: "... a Collegiumnak feladata lesz a tanárjelöltek főiskolai tanulmányainak sikerét biztosítani s ezért oda kell hatnia, hogy növendékeinek ne csupán ismereteit gyarapítsa. hanem bennök a tudomány és műveltség iránti szeretetet felkeltse. Csak ez a tudományszeretet biztosítja a tanárnak hosszú pályáján folytonos érdeklődését és csak annak a tanárnak tanulói haladnak igazán, aki maga is halad."¹⁰²

1911-ben a kollégium új épületének ünnepélyes felavatásakor tartott beszédében EÖTVÖS Loránd arról szólt, hogy "ez az otthon nem csak arra való, hogy nappal terített asztalt, éjjel puha fekvőhelyet adjon lakóinak. ... Ellátja őket a tanulás segédeszközeivel, gondoskodik tanulmányaik helyes irányításáról s ismereteik hiányainak pótlásáról, buzdító tanáccsal bátorítja a csüggedőket... Tanuló ifjaink valóban megérdemlik az ilyen róluk való gondoskodást, tanügyünk jövő fejlődésének érdeke határozottan követeli azt, hiszen bármilyen lesz is a jövő iskolájának rendszere, ez az iskola jó csak akkor lehet, ha jó tanárok tanítanak benne."¹⁰³

"A Kollégium egyik legfontosabb nevelőeszköze a könyvtár volt. ... Természettudományi könyvanyaga nem volt jelen-

tós, de társadalomtudományi részében megvolt sok alapvető mű. Képviselve volt a filológia, a nyelvészet és az irodalom (különösen gazdagon a francia szépirodalom), a történelem, a filozófia kitűnően megválogatott anyaggal. ... És ez a könyvtár a diákok szabad rendelkezésére állt. Nem volt könyvtárosa. Mindenki levehette a polcra bármelyik könyvet, és a tágas, télen jól fűtött könyvtár-helyiségekben olvashatott, dolgozhatott. Használat után a könyvet helyére kellett tenni. ... A könyvtár a szabad használat mellett alig fogyott, nagyobb könyvlopásról nem is tudok" -- emlékezik vissza fiatal kora kollégiumára NÉMETH Gyula."¹⁰⁴

Az oktatás, a tanulás és a könyvtár megbonthatatlan egységének megteremtése, a tanárok, a tanulók és a könyv együttélése kitűnő metodika érvényesítését tette lehetővé a nevelés és a képzés folyamatában. Ezt bizonyítja RIEDL Frigyesnek ~~„Az oktatás és a tanulás kapcsolatáról”~~ a jelentése kollégiumi tanársága első évéről: "Hetenként háromszor jelentem meg a Collegiumban, hogy a növendékekkel foglalkozzam és őket a magyar, a német és a francia irodalomtörténet megismerésében, valamint általános tanári pályájukra való előkészülésükben segítsen. ... Először a legcélszerűbb kézikönyveket ismertettem a modern irodalomtörténet és philológia köréből. E kérdésekre iparkodtam felelni, mit, hol lehet találni? Ezután

a modern philológia és különösen a magyar irodalomtörténet bibliográfiáját ismertettem. Minden munkát, amelyről szóltam, nemcsak jellemeztem, de egyszersmind odaadtam a növendékek kezébe. ... Azon voltam, hogy ne előadásokat tartsak, hanem tanítványaim önműködését fokozzam és őket a tárggyal való foglalkozásra, elmélkedésre rábírjam. Azonkívül minden egyes növendékkel megbeszéltem tanulmányainak menetét, olvasmányait és írásbeli dolgozatait..."¹⁰⁵

NÉMETH Gyula így emlékezik: "A kollégiumnak megvolt a maga sajátos tanulmányi rendje. Óráink rendszerint este voltak, s a tanulmányi anyag attól függött, hogy a tanár mit szeret és mit tud a legtöbb sikerrel tanítani. Ebben a nevelésben nem volt rendszer -- csak módszer és kritika."¹⁰⁶ EÖTVÖS Loránd maga is nagy jelentőséget tulajdonított a módszernek. "Tankönyvek betanítására" -- hangsúlyozta -- "nem kell egyetem és nem kell egyetemi tanár, de igenis kell arra, hogy megtanítson arra, hogy a tankönyveket és egyéb tudományos műveket hogyan használjuk."¹⁰⁷

A kollégiumi könyvtár és az oktató, valamint tanulmányi munka integrációja nem keltette a hallgatókban a teljes szakirodalmi ellátottság hamis illúzióját. "A budapesti nyilvános könyvtárakat is bevontam tárgyalásom körébe," -- írja RIEDL Frigyes fentebb idézett jelentésében -- "elmondván mindegyikről, minő fajta könyveket lehet

benne találni, minők a catalógusok és hogyan lehet a könyvtárakat használni."¹⁰⁸

A szemináriumi intézményhez hasonlóan -- BEÖTHY Zsoltnak már idézett szavaival élve, amelyeket a szemináriumokkal kapcsolatban mondott -- az Eötvös Kollégium eredeti célkitűzése, "motivuma" szintén "bizonyos átalakuláson ment keresztül": a kollégium elsősorban a tudósképzés műhelye volt. Ennek jelentőségét viszont napjaink tudományos világa sem vitatja. EÖTVÖS Loránd életművének a méltatása során NOVOBÁTZKY Károly nagy elismeréssel nyilatkozott a kollégium tudósképző szerepéről: "A tudományos ambíció a növendékek között szó szerinti lánggal lobogott, a verseny gondolata magától ébredt és a legszebb eredményekre vezetett. Ez a kollégium, amelyet áthatott EÖTVÖS szelleme, évtizedeken át ellátta az egyetemeket kiváló tudósokkal."¹⁰⁹

Schneller István elképzelése az egyetemi oktatásról,
középpontban a könyvtárral

A tanár, a tanítvány és a könyv együttélése az Eötvös Kollégiumban maradéktalanul testet öltött ugyan, de jótékony hatása a fővárosra, ott is a bölcsészhallgatókra, s azoknak is csak egy töredékére korlátozódott. Az egyetemi oktatás korszerűsítésének a problémája, a többkönyvűség, a közvetlen tanári vezetéssel végzett

Önálló munka intézményes, minden hallgatóra kiterjedő bevezetése -- a szükséges feltételek megteremtése hiján -- továbbra is megoldatlan maradt.

A szemináriumi munkamódszer megfelelő keretnek kínálkozott. Csakhogy a szemináriumi rendszerben folyó oktatás alapfeltétele a megfelelő felszereltség, témánkat tekintve: a megfelelő könyvtári műhely. Ennek megteremtését sürgette SCHNELLER István kolozsvári egyetemi tanár.

"Az egyetemi élet bajain..." -- írta SCHNELLER 1899-ben -- "alaposan, czélszerűen csakis úgy segíthetünk, ha gondoskodunk azon feltételekről, nevezetesen azon tárgyi feltételekről, a melyek az önálló és szabad tanulmányozást lehetővé teszik."¹¹⁰ Gondoskodni kell arról, fejtette ki, "hogyan magán az egyetemen ... megtalálja a studens a tanulmányozás tárgyi feltételeit. Sokat tehet a tanár előadásaival, tudós és éppen ezért a tanulmányozókat szeretettel fogadó személyiségével; de hiába utal ő előadásai közben tanulmányi forrásokra, hiába éli ő akár egy eszményi tudós az életét, ha a studens a megjelölt s keresett forrásokat meg nem lelheti s a tudós életét a tudományos eszközök hiánya miatt után nem élheti."¹¹¹ "Van ugyan könyvtárunk," -- panaszkolt -- "de mily szűk olvasóteremmel; vannak könyveink, de vajmi gyakran ép a legszükségesebbek hiányoznak; használhatjuk a könyveket, de a studens nehezen fér azokhoz; járnak tudományos lapjaink, de a studens az újakat nem olvashatja. Modern könyvtári épületre, a könyvtári dotatio felemelésére, a köny-

vek könnyű hozzáférhetőségére, akadémiai olvasótermekre van okvetlen szükségünk. Szakítani kell azon téves felfogással, mintha a könyvtárak könyvconserváló s nem könyvforgató intézetek lennének. Hogy e forgatás közben és a könnyű hozzáférhetőség következtében könyvek könnyen el is veszhetnek: igaz." De hozzátette: "... azt a néhány forintnyi veszteséget nagyon is kárpótolja a számokban ki sem fejezhető szellemi nyereség."¹¹² Azt vallotta: "Az olvasó, a tanulmányozás az Ur s a rend csak eszköz!"¹¹³

Németországi tapasztalatai hatására -- különösen lipcsei és strassburgi benyomásai jelentettek számára maradandó élményt¹¹⁴ -- SCHNELLER István egy olyan gigantikus méretű egyetemi épületet képzel el, amelyben a könyvtár lenne az egyetemi munka központja. "Az egyetemi könyvtár úgy volna építendő jövőben, hogy belőle, mint központból indulnának ki, mint sugarak az egyes intézetek helyiségei megannyi szárnyépületet alkotva. Az egyes főbb szakokat képviselő tanároknak külön ily dolgozó-intézetük lenne, mely egy nagyobb olvasó-, dolgozó-teremből és a tanárnak ezzel kapcsolatos dolgozó-szobájából állana. A terem az illető szakma kívánalmainak megfelelően lenne berendezve. Így például a paedagogiai terem magában foglalná a paedagogiai classicus írók összes munkáit; a paedagogiai történetre vonatkozó műveket, a tankönyvek, nevezetesen a magyar tankönyvek lehetőleg teljes gyűjteményét; jelesebb paedagogusok mellszobrait vagy legalább arczképeit,

azok kéziratait. A különböző korokra és a különböző intézetekre nézve jellemző iskolák tervrajzait, esetleg mintázatait, tanulságosabb taneszközeit. A paedagogiai szaklapok természetesen itt volnának olvasásra kitéve.¹¹⁵

A történettudományi szakolvasótermek és dolgozószobák SCHNELLER elképzelése szerint "nagyobb szabásúak" lennének. "A termek koruknak megfelelő stylust tüntetnének fel. A terembe lépő a megfelelő korba lépne. Szemléletű úton mélyedhetne el e kort jellemző iratok és könyvek tanulmányozásába."¹¹⁶

Ha ma épített könyvtári vasbeton és üvegpalotákra gondolunk, talán megmosolyogjuk SCHNELLER István szép utópiáját. Ugyanakkor a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában a Keleti Gyűjteménynek, vagy az Országgyűlési Könyvtárban az olvasóteremnek atmoszférája ma is jól bizonyítja a könyvtári épület, könyvtári berendezés inspiratív erejét. Egyébként pedig, ha a manapság oly sokat emlegetett, többféle információhordozót tároló és rendelkezésre bocsátó iskolai vagy egyetemi "média-tár" koncepcióra gondolunk, valószínűnek látszik, hogy ennek első, modernnek tekinthető magyarországi megfogalmazását SCHNELLER Istvánnál kereshetjük.

SCHNELLER egyetemi épületében szoros munkakapcsolat alakulna ki a tanár és a tanítványok között: "Az illető szaktanárok naponta legalább egy órát töltenének szak-

intézeteikben, hogy tanácsukkal támogassák a szak iránt érdeklődők tanulmányait."¹¹⁷ A tanár pedig "mivel a tudomány szeretete az ő életének boldogító főmozgató ereje: ... e tudomány szeretetét hallgatóiban is felkelteni s ápolni is igyekszik. Nem elégszik meg az előadások tartásával: szakseminariumban gyűjti maga köré a lelkes hallgatókat, hogy bevezesse őket a tudomány művelésének módszerébe..."¹¹⁸ Azt a tanárt, vallja SCHNELLER, aki az "önmunkásság" e műhelyében a tudományt a "személyes kölcsönhatás" alapján kedvelteti meg, "sem tankönyvek, sem füzetek nem pótolják."¹¹⁹

A SCHNELLER által elképzelt egyetemi könyvtári rendszer állománya szerves egységet képezne. "A könyvtárral kapcsolatos ily múzeumi dolgozó-intézetek berendezését sokkal célszerűbbnek tartom, mint a mostani, egészen önálló s egymástól helyileg s kezelésileg is elszigetelt s gyűjteményekkel felszerelt szakseminariumi intézeteket" -- fejtette ki SCHNELLER. "A mostani intézetek elszigeteltségükből folyólag egymásra való tekintet nélkül rendeztetnek be; s így minél inkább kívánnak a tudomány követelményeinek megfelelni, annál inkább szereznek be oly tárgyakat és könyveket, a melyek más rokonintézetekben már megvannak, úgy hogy a csekély dotatio így aztán, esetleg felesleges módon is szétforgácsolódik."¹²⁰

SCHNELLER István az egyetemi könyvállomány teljes, koordinált egységének a gondolatával olyan korszerű szerve-

zeti formát szorgalmazott, amely az akkori Magyarországon, különösen mint egyetemi tanár által hangoztatott követelmény és törekvés, páratlan és egyedülálló.

SCHNELLER István neves tanítványa, KEMÉNY Gábor, a felszabadulást követő évek kiemelkedő közoktatás-politikusa meghatottan emlékezett vissza nagy mesterére: "Ha Eötvöst [t.i. Eötvös Józsefet] a sziv politikusának nevezhetjük, akkor Schnellert, az Eötvös-tradíciók tudós ápolóját még emlékében is a sziv pedagógusának érezzük. ... A személyiség pedagógiáját tanította, s ha valakinél, nála ez igazán a személyiségből fakadó tanítás volt. Nagy tudású, éles eszű tudós volt, de mindenekelőtt a sziv embere. ... Olyan professzor volt, aki egész lényével tanított..."¹²¹

EGYETEMI KÖNYVTÁRI HELYZET, KÖNYVTÁRI TÖREKVÉSEK

1876. március 26-án a budapesti Egyetemi Könyvtár új, tágas épületbe költözött, új keretek között folytathatta munkáját.¹²² Használatának lehetőségeit azonban továbbra is nehézkesség, konzervativizmus jellemezte. Szótárak és néhány egyéb segédkönyv-típus kivételével egyszerre csak egy könyvet lehetett helyben olvasásra kérni. Az ismeretközlésben egyre fontosabb szerepet játszó folyóiratokhoz pedig csak külön igazgatói engedély alapján juthatott hozzá a diákság.¹²³ Az engedélyezés körül problémák lehettek -- talán nem volt köztudomású a lehető-

ség, vagy nehezen lehetett engedélyhez jutni -- minden-
 esetre az Egyetemi Szemle "Apró hírek" rovatában már az
 új épület megnyitását követő évben támadás érte a könyv-
 tárt a folyóiratok használatának ügyében. A rövid glossza
 ismeretlen szerzője méltatlankodását fejezte ki amiatt,
 hogy "a folyóiratok most is ép úgy, mint azelőtt, az
 ifjúságra nézve hozzáférhetetlenek."¹²⁴ HORVÁT Árpád
 könyvtárigazgatónak a könyvtár ügyrendjére vonatkozó
 "röpiratára" hivatkozva megállapította a glosszairó:
 "... nincsen sok reményünk benne, hogy ezen állapot
 egyhamar megváltoznék; annyit azonban kénytelenek vagyunk
 constataálni, hogy az egyetemi könyvtár szak- és folyóira-
 tainak ezen separálása a tanuló ifjúsággal szemben nem
 méltányos eljárás."¹²⁵

Gondot okozott az is, hogy a tanulmányi anyag iránt a
 hallgatók részéről tömeges igény jelentkezett. SZILÁGYI
 Sándor, a neves történész, aki az 1890-es években az
 Egyetemi Könyvtár igazgatója volt, azt az álláspontot
 képviselte, hogy "annyi példányt, hogy minden tanuló-
 nak jusson egy-egy tankönyv ... nem tarthat a könyvtár."
 Ugy vélekedett, hogy a hallgatók tankönyvigényeit a
 karokon létrehozott "olvasókörökkel", vagyis a művek
 nagy példányszámával felszerelt kari olvasótermekkel
 kell kielégíteni.¹²⁶ Az Egyetemi Könyvtár e korszakát
 feldolgozó VÉRTESY Miklós úgy ítéli, ^{meg} hogy SZILÁGYI-nak

alapjában véve igaza volt, de ugyanakkor az is létségtelen, hogy javaslatával "a diákok panasza nem segített." Tankönyvolvasókat nem állítottak fel, a szegénysorsú hallgatók tanulása továbbra is megoldatlan maradt.¹²⁷

A példányszám-gondok óhatatlanul felvetették a könyvtárhasználat módjának kérdését. Ezzel kapcsolatban FERENCZI Zoltán -- még kolozsvári könyvtárigazgató korában -- fejtegette ki rendkívül figyelemre méltó nézetét: Ha az egyetemi könyvtárakat kölcsönkönyvtáraknak tekintjük, akkor szükség van egy olyan könyvtárra is, "mely lehetőleg bírja mindazt, mit a többiek és még sokkal többet, melyben azonban a könyvek mindig benn lelhetők." FERENCZI szerint ilyen szerepet tölthet be a fővárosban a Nemzeti Múzeum könyvtára. "Ez esetben a könyvtár egész nap nyitva áll... Ily könyvtárakban aztán gondoskodni kellene a dolgozathoz mindennemű kényelemről. ... Az a tudat, hogy az ily könyvtárban minden meglevő mű egyszersmind bent is van, elősegíti a könyvtár használatát. A tudománnyal foglalkozó bátran megy oda, tudja, hogy idejét nem vesztegeti el a megtett úttal, mert a keresett könyvet ^(bizonyosan) megkapja azonnal."¹²⁸ Arra is figyelmeztetett FERENCZI, hogy a kölcsönzésre berendezkedő könyvtárak "igyekezenek lehetőleg duplum-könyvtárra tenni szert. ... A kikölcsönzés azonban a legszabadabb kikölcsönző gyakorlat mellett is határok közé szorítandó."¹²⁹

VÉCSEY Tamás, a római jog professzora 1896-ban úgy nyilatkozott, hogy "az ifjúság szorgalmának előmozdítója s magánszorgalmának hőmérője a könyvtár látogatása."¹³⁰

A hallgatók könyvtárhasználatát nem egyetlen könyvtárra korlátozva képzelte el. Örömmel állapította meg: "Az akadémiai könyvtárban naponként átlag 10 olvasó használ jogi könyveket. A múzeumi könyvtár látogatói közül 16 sőt 18 száztől kerül ki a joghallgatók sorából. Az egyetemi könyvtárban olvasgatott ... 1894-ben 1081 joghallgató, a szigorlatra készülőköt nem is számítva."¹³¹

Ahogy nőtt a könyv szerepe az egyetemi oktatásban, úgy lett volna egyre nagyobb szükség arra, hogy a hallgatók minél nagyobb köre számára megadják a tanulmányozás mihelyéül szolgáló könyvtári környezetet. A tanárok a könyvtárhasználati lehetőségek bővítésére törekedtek. Erre utal az egyetem tanácsának az a leirata, amely 1883-ban azt kívánta, hogy az Egyetemi Könyvtár este 10 óráig tartson nyitva. SZILÁGYI Sándor -- bár elismerte a leiratban foglaltak pedagógiai jelentőségét -- a könyvtári személyzet túlterhelésére való hivatkozással elutasította a kívánságot.¹³²

Az 1880-as években az egyetem könyvtárát még sem a professzorok, sem a hallgatók nem tekintették elsődlegesen kölcsönkönyvtárnak. A kölcsönkönyvtár-szemlélet német hatásra jelentkezett nálunk, -- e szolgáltatás előnyeit nem a hallgatók élvezték! -- s tartja magát a köztudatban és

az egyetemi közvéleményben mind a mai napig.¹³³

Az egyetemi könyvtár kölcsönkönyvtár jellegéből fakadó hátrányokra SZABÓ Ervin is rámutatott. Diákkorából így emlékezik az Egyetemi Könyvtárra: "A hallgatónak ^{bé} kellett mennie a könyvtárba, hogy a könyvcimet a katalógusokból kikeresse és kérő lapját beadja, másodszor rendszerint azért, hogy vagy azt hallja, hogy a könyv egyáltalán nincs meg, vagy hogy ki van kölcsönözve. A normális válasz ez az utóbbi volt."¹³⁴

Az 1880-as évektől kezdve támadások sora érte a könyvtárt az olvasóterem túlzsúfoltsága, a rossz fűtés, a "hirlapszoba" igazgatói engedélyhez kötött hallgatói használata miatt, valamint azért, hogy a hallgatók kölcsönzési jogát jótálláshoz, pénzletéhez kötötték.¹³⁵ SZABÓ Ervin lehangoló képet festett egyetemista éveinek könyvtári állapotáról: az olvasóterembe készülő hallgatók sorbanállásáról, a barátságtalan tisztviselőkről, a kérőlapokat kelletlenül osztogató könyvtár-szolgáról, arról, hogy hosszabb várakozás nélkül csak az olvasóteremben elhelyezett könyveket lehetett megkapni -- a keresés egyetlen eszköze egy minden szakrendi elemet nélkülöző betűrendes katalógus volt--, s arról, hogy az olvasóterem kézikönyvtárába elégtelen példányszámban beállított tankönyvekhez csak megvesztegetés árán lehetett hozzájutni.¹³⁶

FERENCZI Zoltán, aki ekkor már a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója, a könyvtár 1902. évi jelentésében beszámolt a könyvtárat ért támadásokról is: "... az olvasóterem nem elég nagy, azért a hallgatóságnak várnia kell, hogy bejuthasson, nincs benne elég könyv s a belső teremből való kihozásra sokáig, esetleg egy napig is kell várni, a kiszolgálás nem elég gyors és az olvasóterem nincs elég ideig nyitva, a katalógus nyomtatott köteteinek átnézése sok időt vesz igénybe, nem kap mindenki elég szabadon ki könyvet."¹³⁷

FERENCZI Zoltán válaszai a tárgyi feltételekkel kapcsolatban jogosak. Arra hivatkozott ugyanis, hogy 1876-ban, az új épület megnyitásának az évében 2532 hallgatója volt az egyetemnek, a könyvtári ülőhelyek száma pedig 102, majd 124. 1902-re a hallgatók száma 6277-re emelkedett, az olvasóterem befogadóképessége változatlan maradt.¹³⁸ Meg kell jegyezzük: az olvasóteremnek eleve szűk volt a befogadóképessége, a hallgatók alig 5 százaléka számára biztosított munkalehetőséget. FERENCZI jelentésének az évében pedig a férőhelyviszonyok mélyen az elfogadható szint alá süllyedtek. A lassú kiszolgálásért FERENCZI szintén az épületviszonyokat okolta: "... egy-egy könyv kihozatala egész kis utazással jár ..." -- írta jelentésében.¹³⁹

A könyvtári, könyvtárosi munka tartalmát, jellegét illetően azonban -- bár kiváló tudós és könyvtáros volt -- sajátosan merev, és saját korában is túlhaladott álláspontot képviselt FERENCZI Zoltán. A könyvtári tájékoztatás fogalma, a könyvtár és a könyvtárosok pedagógiai funkciója teljesen idegen volt számára. Álláspontja a következő volt: "Az, ~~aki~~ maga nem tudja a könyvtárban mit kell keresnie, hanem ezt a könyvtártól kívánja megkérdezni: az lehetetlen feladatot kíván és ahol a közönség kezén betűrendes czimtár van, ez csak arra való, hogy kiki maga keresi ki a könyvet és így a hivatalnokokon könnyít vele; de természetesen ^(minden esetben) tudnia kell, hogy mit akar keresni. Ezen segíteni, a közönséget szakszerű felvilágosítással ellátni csak egy mód volna megközelítőleg, az, ha minden tudományszakra külön-külön hivatalnok állna a közönség rendelkezésére. Ekkor bemehetne a tájékoztatlan kutató akaró s szólhatna így: én ezzel és ezzel akarok foglalkozni, kérek utasítást és könyveket. Ámde még ez is csak általános tájékozásra vonatkozhatik; mert ma a külön szakkérdések a legrészletesebb szakismeretekben oly tájékozást kívánnak, hogy oly hivatalnok, aki mindenben a tudományos kutatói akarónak rendelkezésére állhasson és segíthessen, teljesen lehetetlen."¹⁴⁰

Pedig mindössze csak annyiról lett volna szó, amit három évvel később SZABÓ Ervin indulatos hangvételű írásában

megfogalmazott: "Hát ugyan ki olvasson tudományos könyvet, ha leglelkesebb és legfogékonyabb korszakában így táplálják tudományszomját? Szolgálnák csak ki fele anynyi szolgálatkészséggel és jóindulattal, mint a kölcsönkönyvtárak, támogatnák a könyvtárhan irodalmi tanáccsal és fölvilágosítással, bizony mindjárt kevesebb volna a panasz."¹⁴¹

SZABÓ Ervin a szaktájékoztatás megoldására is nyújtani tudta a ma is korszerű "receptet". A gyarapító munkával kapcsolatban a mai szakrefensi rendszer klasszikus követelményrendszerét fejtette ki: "... a könyvtáraknak olyan emberek kellene, akik ki tudják válogatni a könyváradatból azt, ami egy-egy tudományágban tényleg megőrzésre méltó... Alig kétséges, hogy ezek csak specialisták lehetnek, biológusok a biológiai, botanikusok a botanikai, közjogászok a közjogi, orvosok az orvostudományi, higienikusok a közegészségügyi, filológusok a nyelvészeti szakok vagy könyvtárak számára. Mert képtelen megítélni ezen speciális szakmák egy-egy irodalmi termékének tudományos értékét is az, aki magát a szaktudományt a fond nem ismeri."¹⁴² Nyilvánvaló, hogy ugyanezek a specialisták alkalmasak arra, hogy tanáccsal, tájékoztatással támogassák a kutatásban járatlan kezdő olvasót, egyetemi hallgatót.¹⁴³

KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR A KOLOZSVÁRI EGYETEMEN

Az 1872-ben -- még EÖTVÖS József javaslatára és elgondolásai alapján -- megalapított kolozsvári egyetemen realizálódott Magyarországon először az EÖTVÖS-féle Alapszabályokban (1848) már ott rejlő gondolat, amely -- mint FINÁLY Henrik írja -- "az azelőtt egy bölcsészeti kar keretébe foglalt tudományágak közül a matematikai és természettudományi ágakat kiválasztva, ezek számára egy önálló, külön tudomány kart alakított."¹⁴⁴

A könyvtári háttérrel elsősorban az Erdélyi Múzeum Egylet könyvtára szolgáltatta, az egyetem könyvtára lassan fejlődött. SZAMOSI János klasszika-filológus professzor 1879-ben így ír az egyetem indulásának körülményeiről: "Egyetemünk, bár csak belopódzott az egyetemek közé s még csak ünnepélyes megnyitásban sem részesült, kedvező auspiciumok közt indult meg. Ugy látszott, hogy a kormány és a törvényhozás egyaránt el vannak szánva ez új alma matert kellőleg kistafirozva vezetni be a nagy világba. Ámde a kiábrándulás hamar bekövetkezett; s miután az ilyen intézeteknél ha nincs haladás, megállapodás nem létezik, bekövetkezett az elmaradás."¹⁴⁵ "Egyetemünk legfőbb hiánya azonban" -- hangsúlyozta SZAMOSI János -- "mert mind a négy kar mélyen érzi, a könyvtár hiányossága. Igaz ugyan, hogy az erdélyi múzeum-egyletnek 39,000 kötetre menő könyvtára számos igen becses munkát tartalmaz, ámde már a könyvtár keletke-

zési módja (főképp ajándékozás útján) és az egyletnek alapszabályilag kitűzött célja megmagyarázza, hogy az egyetemen levő legtöbb tanszékre vagy épen semmi vagy csak igen csekély tekintettel lehet. Az egyetemi könyvtár évi dotatioja pedig ... a currens beszerzésekre sem elegendő. Innen van, hogy majdnem minden szak nélkülözi a tudományos folyóiratok 1873 előtti folyamait, nélkülözi a legfontosabb alaphíveket; szóval az egyetemi tanárok egyik főfeladata a tudományos irodalmi működés meg van bönitva..."¹⁴⁶ SZAMOSI "rendkívüli és tetemes utalványozást" sürgetett, a Matematikai és Természettudományi Kar történetét feldolgozó KANITZ Ágoston botanikusprofesszor pedig a megfelelő könyvtári háttér hiányával magyarázta azt a körülményt, hogy a kar intézetei saját könyvtárak kialakítására kényszerültek.¹⁴⁷

A megfelelő felszerelés megteremtésére nélkülözhetetlen szükség volt. A matematikai és természettudományi kar nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a tanulmányi munkába belekerüljenek a tudományos kutatómunka elemei. Ez a kar KANITZ Ágoston szerint "arra van hivatva, hogy azoknak, a kik az ő tantermeiben, az ő műhelyeiben keresik a tudományos táplálékot, megmutassa azt, hogy a tudománnyal hogyan kell önállóan foglalkozni."¹⁴⁸

Az volt az álláspontja, hogy az egyetemen a tudomány "továbbművelésének módját" is meg kell mutatni a hall-

gatóknak.¹⁴⁹ Kolozsvárott nagy hangsúlyt helyeztek a hallgatók önálló munkára való nevelésére. KANITZ Ágoston szerint a tanárok és a hallgatók közös munkája, személyes érintkezése "a tudományos műhelyekben ... természetesen azt vonja maga után, hogy minden hallgató, ha az ismeretek szükséges mennyiségét már megszerezte, azzal foglalkozhatik kedve szerint, a mihez hivatása van, és így mindinkább önállóvá válván, individualitását idővel teljesen érvényesítheti."¹⁵⁰

A tanulmányi munka és a könyv szoros kapcsolata jellemezte a humaniorák és a társadalomtudományok tanítását is. Ezt a módszert tükrözték a Jog- és Államtudományi, valamint a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar szemináriumi szabályzatai. A jogi kar szemináriumi szabályzata kimondta, hogy a szemináriumok célja:

"... forrás- és módszeres tanulmány nyomán a tudományos tananyag részletezőbb megismertetése és a feldolgozás közben önálló tudományos felfogásnak felkeltése, kifejlődésének elősegítése."¹⁵¹ A bölcsészeknél hasonlóképpen a tudományos kutatómunkára nevelés volt a szemináriumi oktatás célja.¹⁵² Az 1902-ben jóváhagyott szemináriumi szabályzat részletesen szabályozta a szemináriumi könyvtárak gyarapításával és használatával kapcsolatos kérdéseket. A prézens használatú könyvtárakban reggel 8 órától este 9-ig szabadon dolgozhattak a szemináriumok tagjai, saját kulcsuk volt a helyiségekhez, az anyaghoz közvetlenül hozzáférhettek.¹⁵³

Kolozsvárott is megnyilvánult a nagykönyvtár használatának nehézkessége; az egyetemi könyvtár igen kevés időben -- délelőtt 9--12 óráig, délután pedig 4--6 óráig volt nyitva, s szabad böngészésre ott sem volt lehetőség.¹⁵⁴

A szemináriumok is helyiséghiánnyal küzdöttek, megfelelő szemináriumi élet nem tudott kibontakozni. SCHNELLER István a bölcsészeti kar elé terjesztett javaslatában sürgette, hogy "minden egyes szaknak legyen külön szemináriumi helyisége, a hol a megfelelő számú példányban beszerzendő segédkönyvek és eszközök elhelyezhetők legyenek és ezenkívül minden egyes tanárnak is külön dolgozó szobája."¹⁵⁵ E külön dolgozószobában a tanár -- tudományos munkája végzése mellett -- figyelemmel kísérheti a szemináriumban dolgozó hallgatók munkáját, tanáccsal láthatja el őket anélkül, hogy a többiek tanulását, munkáját a beszélgetés megzavarná.¹⁵⁶

SCHNELLER az egyetemi könyvtártól való távolságra hivatkozva -- tudjuk, ő tulajdonképpen a campus-egyetem híve volt -- sürgette a szemináriumi könyvtárak fejlesztését. "Mindegyik szeminárium kell, hogy az alapvető munkákat maga is bírja s ne legyen kénytelen azt a távolabb eső könyvtárban esetleg hiába keresni. A szeminárium minden egyes tagjának rendelkezésére álljanak a szeminárium összes könyvei s tanulmányi vágya ne forduljon hiába szemináriumi könyvtárához."¹⁵⁷

Kolozsvárt az erdélyiek szívesen nevezték a "kis Athén"-nek. Az egyetem "tanári kara olyan volt, mint az atyák szövetsége, a főiskola minden tanítványával törődtek" -- olvassuk KEMENY Gábor önéletrajzában.¹⁵⁸ "Valami meleg, családias hangulat volt az egyetemen ... Schneller, Posta, Csengery, Márki s a többi professzorok ... valamennyien szívükön viselték nemcsak tudományos haladásunkat, de emberi sorsunkat is."¹⁵⁹ A tanszéki könyvtárát fejlesztő egyetemi tanárt egyetemi könyvtárosok sokszor vádolják öncélú szakirodalmi autarchiára való törekvéssel. SCHNELLER István fentebb idézett soraiból egészen más olvasható ki, különösen, ha KEMENY Gábor emlékezésével egybevetve vizsgáljuk azokat: a könyvet az egyetemi tanítás és tanulás elemi, nélkülözhetetlen, integráns eszközének tekintő tanár felelősségérzete tanítványai, tanítványai előmenetele iránt az, ami a sorokból kiolvasható.

AZ EGYETEMI TANULMÁNYI ÉS KÖNYVTÁRI ÉLET PROBLÉMÁI A SZÁZADFORDULÓ UTÁNI ÉVEKBEN

A hallgatók könyvtári ellátása, mint szociálpolitikai kérdés

A hallgatók munkája a könyvvel elsősorban oktatásmódszertani kérdés. Azonban a könyvvel való ellátás, a könyvtári ellátás, a könyv hozzáférhetővé tétele egy- szersmind szociális probléma is. Különösen kiélesedett a hallgatók könyvtári ellátásának a szociális szempontja

a századforduló után, amikor Magyarországon is fokozódott a szegénység és a nyomor a munkásság, a parasztság és a kispolgári rétegek körében egyaránt.

1906-ban a Husztadik Század hasábjain éles hangvételi cikkében KEPES Ernő felháborodva fejtette ki, hogy "a hatalmi szupremáciáját" biztosítani kívánó uralkodó osztály minden utat és módot felhasznál, hogy a "proletárságot", a "szegényebb néposztályokat" elzárja az egyetemtől.¹⁶⁰

"A proletár hallgatók legnagyobb része tanít, vagy hivatalban van, s a mi kevés ideje marad, azt tanulásra kell fordítania. Hogyan járjon el már most rendesen az előadásokra, vagy ennek helyébe hogyan vegyen litografált jegyzetet, a mi drága, s a mi elég gyakran nincs, könyvekről nem is szólva?"¹⁶¹ Az Egyetemi Könyvtárnak éppen a szegény sorsú hallgatók "keves hasznát látják". KEPES Ernő elsősorban a kölcsönzési lehetőségek bővítését sürgette: "... az egyetem látogatása és a kenyérkeresés nem igen engednek időt arra, hogy a hallgató a könyvtárban töltsen idejét."¹⁶² Sürgette, hogy a "kikölcsönzésnél" szüntessék meg, hogy a hallgatóknak pénzt vagy indexüket kelljen letétbe helyezniük. "Lipszében például csak a lakását kell az egyetemi hallgatónak igazolni, s kap könyvet. Ha nem szolgáltatja vissza, nem írják alá fél év végén az indexét. Miért ne lehetne ezt nálunk is megcsinálni?" -- tette fel, kézenfekvő megoldást ajánlva a kérdést.¹⁶⁴

A hallgatók könyvtári ellátásának szociális vonatkozásai rendkívül élesen jelentkeztek az 1908-ban Budapesten megalakult ifjúsági szervezet, a Galilei Kör törekvéseiben. A radikális diákság szociális intézkedéseket követelt, s ezek között az egyetemi hallgatók könyvtári ellátásának a javítását.

Már a megalakulást követő évben, 1909-ben a kör felmérést készített a -- főleg munkás-, paraszt- és kispolgári származású -- galileisták anyagi helyzetéről. E felmérés eredményeként kiderült, hogy tanulmányi munkájuk mellett a hallgatóknak több mint a fele kénytelen létfenntartása érdekében kenyérkereső munkával foglalkozni.¹⁶⁵ A kör kísérletet tett arra, hogy maga is segítsen a szociális problémák megoldásában: többek között diákotthon és könyvtár fenntartásával próbálkozott. Az anyagi eszközök hiánya azonban mind a diákotthon fenntartását, mind a könyvtár fejlesztését megakadályozta.¹⁶⁶ 1911-ben a galileisták nyilvános diákgyűlésen követelték a hallgatók egyetemi könyvtárhasználatának reformját, a kölcsözés szabadabb igénybevételét, a nyitvatartási idő meghosszabbítását, illetve kiterjesztését a munkaszüneti napokra.¹⁶⁷ Egy 1914-ben tartott gyűlésen megintcsak eredménytelenül követelték az Egyetemi Könyvtár használatával kapcsolatos reformokat, majd 1918-ban kiadott diákszociálpolitikai programjuk is süket fülekre talált. Ez a "Kiáltvány a diák-testvérekhez" többek között azt kívánta, hogy

a tankönyveket az egyetem adja ki és bocsássa a hallgatók rendelkezésére. Sürgette a program az olvasótermi helyben-olvasás lehetőségének a kibővítését, tanulószobák létesítését, az este 10 óráig való nyitvatartást, továbbá a kölcsönzés ingyenességét.¹⁶⁸

1918 novemberében a Műegyetem haladó hallgatói is szót emeltek az egyetemi oktatás reformja érdekében. Tizenkét pontba foglalt memorandummal fordultak az egyetem rektorához. A tankönyvhány felszámolását és a műegyetemi könyvtár használatának a megkönnyítését követelték egyebek között.¹⁶⁹ Azt kívánták, hogy "a könyvtár vásár- és ünnepnapon egész nap nyitva tartassék, és pedig, ép úgy, mint hétköznapiokon este 11 óráig." Követelték a kölcsönzési díj eltörlését. Javasolták, hogy a könyvek vissza nem adását a félévi dékáni aláírás megtagadásával, a kölcsönzési határidő meg nem tartását pedig a kölcsönzés jogától való megfosztással büntessék. Ezeket a rendszabályokat ki kívánták terjesztetni az egyetem oktatóira is "annál is inkább, mert minden előadónak megvan a külön szakkönyvtára."¹⁷⁰

Az 1910-es években a budapesti egyetemi hallgatók könyvtári ellátásának a kérdése országgyűlési vita tárgyát is képezte. 1911 novemberében SÁGHY Gyula egyetemi jogász-professzor, majd 1912 januárjában BENEDEK János -- mindketten függetlenségi párti képviselők -- nyújtott be inter-

pellációt az Egyetemi Könyvtár ügyében. BENEDEK János interpellációja rámutatott a hallgatók könyvtári ellátásának mind oktatáspolitikai, mind szociálpolitikai vonatkozásaira. Hangsúlyozta a képviselő, hogy "a könyvtár bizonyos tekintetben még fontosabb az egyetemi hallgató szempontjából, mint maga az egyetem. Hiszen akárhány egyetemi hallgató nincs abban a helyzetben, hogy az előadásokat látogassa, mert ... a kenyérkereset szentségtörő kényszere megakadályozza ebben."¹⁷¹ A könyvtári ellátás szerepét az egyetemi oktatásban a következőképpen fogalmazta meg BENEDEK János: "... maguk a tanárok is nem tudván kellőképpen kimeríteni az egész anyagot, forrásművekre utalják a hallgatóságot. Szóval a könyvtár az egyetemi oktatásnak oly óriási segédeszköze, a melynek elhanyagolása magának az egyetemnek elhanyagolását jelenti."¹⁷²

Kifogásolta az interpelláló az állomány összetételét. Megállapította: "... számos oly tudományos mű hiányzik könyvtárunkból, a melynek ott kellene lennie; különösen a legújabb tudományos műveket nem szerzik be."¹⁷³

A kenyérkeresetre kényszerülő hallgatók érdekében sürgette a szombat délutáni, a vasárnapi és a késő esti nyitvatartást, valamint a kölcsönzés egyszerűsítését, a pénzletét fejében történő kölcsönzés felszámolását. Ebben a kérdésben is szociális okokra hivatkozott: "könyvtárakat főképp a szegény hallgatók veszik igénybe, a kik

nincsenek abban a helyzetben, hogy maguk beszerezzék a könyveket, vagy édesapjuk könyvtárából kivegyék.

Csak hogy az egyetemi könyvtárból csak pénz és index letétele mellett kaphatnak könyvet. Husz koronát kell letenni, ha valaki egy röpiratot is akar elvinni."¹⁷⁴

A képviselő a következő intézkedéseket sürgette: "a) hogy a könyvtárhelyiségek az egész nap folyamán megszakítás nélkül, esti tíz óráig nyitva legyenek, ennek megfelelően a személyzet száma növeltesse; b) könyvek kikölcsönzése pénz- és indexletét nélkül történjék és a visszaadás szankciója a félév végi egyetettetés különbeni megtagadása, avagy megbízható jótállás legyen; c) a könyvtár vásár- és ünnepnapokon is nyitva tartassék; d) a szaktanárok által előterjesztendő tudományos művek haladéktalanul beszereztesse; e) az összes szakfolyóiratok nyílt helyen tartassanak..." Végül sürgette BENEDEK János az olvasóterem kibővítését, illetve új épület emelését.¹⁷⁵

Szemináriumi könyvtár, kari könyvtár és a hallgatók

Az Egyetemi Könyvtárral szemben megnyilvánuló elégedetlenség, a könyvtár körül zajló viták már eleve bizonyítják, hogy sem az oktatók, sem a hallgatók számára nem volt közömbös, hogy megfelelő-e a könyvtári ellátás. S az a körülmény, hogy a "könyvtári ellátás"-vita az Egyetemi Könyvtár körül zajlott, bizonyítja, hogy a szemináriumi

könyvtárak a hallgatók nagy többségének a tanulmányi munkájában semmiféle szerepet nem játszottak. Ezek a könyvtárak egyébként is rendkívül egyenetlenül, sok esetben nagyon lassan fejlődtek. 1899-ben az Egyetemi Könyvtárról készített jelentésében SZILÁGYI Sándor könyvtárigazgató arról számolt be, hogy az Egyetemi Könyvtár többes példányainak az átadásával segítette a szemináriumi könyvtárak fejlesztését. SZILÁGYI jelentéséből megtudjuk, hogy a történelmi szeminárium munkája ekkor még az Egyetemi Könyvtárban folyt: "A historiai seminarium... az előadásokat a folyóiratok kerek földszinti termében tartván, a historiai többszörös példányokból már évek előtt összeállítottam egy kézikönyvtárt, mely azóta az ő rendelkezésük alatt áll."¹⁷⁶

Voltak az egyetemen olyan könyvtárak, amelyek már az 1880-as évek legelejére külső szakemberek számára is hozzáférhető, jelentős szakkönyvtárrá fejlődtek. Így az egyetem növény-tani intézetének a könyvtáráról 1881-ben a következő sorokat olvassuk a Magyar Könyvszemlében: "Hazánk, de különösen fővárosunk szakkönyvtárai sorában, ha nem is az első helyet, de az utolsót sem foglalja el a tud. egyetem növény-tani intézetének könyvtára, mely a múlt évben teljesen újonnan rendeztetett, úgy, hogy az most könnyen hozzáférhető az érdekelt szakembereknek." A beszámoló azt is elmondja, hogy "a könyvtár számos nevezetesebb művet tartalmaz s jelentékeny helyet foglal el oktatásügyi intézményeink sorában."¹⁷⁷

A jogi karon igen lassan alakultak ki a szemináriumi könyvtárak. PIKLER Gyula éveken át a saját lakásán, magánkönyvtárában tartotta jogbölcseleti szemináriumát, amely csak 1906-ban kapott az egyetemen helyet és felszerelést.¹⁷⁸

A budapesti egyetemen a legjelentősebb önálló könyvtárral az orvosi kar rendelkezett. A könyvtár a tudósok igényét szolgálta, a kar hallgatói nem látogathatták.¹⁷⁹

1902-ben SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv indítványára a jogi kar is kari könyvtár megalapítását határozta el. Az 1904-ben már berendezett könyvtár részére ECKHART Ferenc tudósítása szerint "oly munkákat kívántak beszerezni és vásároltak is meg, amelyek az általános műveltséget terjesztik, tehát nem kimondottan szakmunkák, továbbá a hazai és a külföldi szakirodalom olyan termékeit is, amelyeket magas áruknál vagy nagy terjedelműknél fogva egyes kari tagok nehezen szerezhettek meg."¹⁸⁰

A tanulmányi munka segítésére az 1910-es évek elején mind a jogi, mind a bölcsészeti kar diák-olvasóterem felállításával próbálkozott, de ez az intézmény mind a két karon csak rövid ideig működött.¹⁸¹

Kudora Károly az egyetemi könyvtárról és a hallgatókról

A hallgatók könyvtári ellátásának az egyetem könyvtárától földrajzilag is elkülönült kari könyvtárak felállításával való megoldásának a gondolata éles ellenzőre talált a

budapesti Egyetemi Könyvtár első őrének, KUDORA Károlynak személyében. KUDORA azt az álláspontot képviselte, hogy az egyetemi tanulmányi munka számára az Egyetemi Könyvtár olvasóterme a legmegfelelőbb tanulmányi műhely. Az Egyetemi Könyvtár "törvényes gyermekeinek" a hallgatókat tekintette, s a szűkös olvasótermi körülmények átmeneti áthidalására azt javasolta, hogy addig, amíg a könyvtár fejlesztése nem oldódik meg, az egyetemen kívüli olvasók -- és nem a hallgatók -- számára állítsanak fel külön "dolgozószobákat".¹⁸² Az volt a véleménye, hogy a kari olvasótermek csak "az ismeretek iparszerű fejlesztésére" alkalmasak, s hogy "ez a berendezés [t. i. a kari olvasótermek rendszere] az egyetemi könyvtár használatának és hatásának teljes félreismerésén alapszik."¹⁸³

KUDORA Károly a sokoldalúan képzett szakemberre válás könyvtári eszközökkel történő segítésének gondolatát képviselte. Az általános tudományos könyvtár jelentőségét az egyoldalúság veszélyének elkerülésében, a széles körű műveltség kibontakoztatásának biztosításában látta. "A jogász itt nemcsak pandektákat, a bölcész nemcsak Platót olvassa," -- érvelt KUDORA -- "hanem miként a kertész sétálva kertjében, összeszedi az érett gyümölcsöt és éléskamrájába rakja, úgy megy és halad itt az olvasó az emberi eszmék világirodalmi kertjében, széjjelneáz, leszakaszt egy virágot, elhelyezi érdeme és izlésze szerint szellemi tárházába. Innen az univerzális könyvtár

hatása, keresettsége, látogatottsága és ellenállhatatlan vonzóereje az olvasóra. Homertól napjainkig ilyen olvasás tette az embereket okossá és boldoggá." ¹⁸⁴

Anélkül, hogy az általános tudományos könyvtár contra szakkönyvtár vitát az egyetemi képző--nevelő munka területében részletesen elemeznénk -- ez mind a mai napig napirenden levő problémája a felsőfokú oktatásnak,-- meg kell jegyeznünk, hogy a hallgatók könyvtári ellátását nemcsak a szervezeti megoldások buktatói, vagy a szűkös könyvtári és egyetemi épületviszonyok, hanem a könyvtári állomány tartalmi összetétele is problematikussá tették.

KUDORA Károly szép elgondolásának, a könyvtár "világirodalmi" édenkertjének nyoma sem volt. A korabeli haladásellenes könyvtárpolitika teljesen figyelmen kívül hagyta a sokoldalú művelődés, s köztük az esztétikai nevelés szempontjait. Régen feledésbe merült az a haladó szellemű egyetemi tanárok részéről hangoztatott elv és követelmény, amelyet még GREGUSS Ágoston fogalmazott meg 1879-ben, amikor tanévnyitó rektori beszédében így szólt a hallgatókhoz: "Csakugyan, fiatal barátaim, nem volna szabad elmúlni egyetlen napnak se, hogy valamely jeles szoborban, festményben, rajzban, zenében, színi előadásban, vagy legalább valami jó költeményben ne gyönyörködnének. ... Mai nap, midőn a nyomdák millió számra szórják szét a könyveket, nincs jóra való ifju, a ki nélkülök ellehetne, s itt nem csupán olyan könyvekre gondolok, melyek

neki szakához tartoznak, hanem inkább olyanokra, melyek nem tartoznak oda, és arra valók, hogy általános műveltségét mozgítsák elő. Körül kell vésni magát e sohasem alkalmatlankodó, csendes, néma barátok ^{által} de a kik egyszerűen megszólalnak, mihelyt kérdést intézünk hozzájuk."185

KEPES Ernő fentebb idézett cikkében keserűen állapította meg: "Belletrisztika csak a muzeumi könyvtárban van. Ez ellen persze nem is emelhető kifogás" -- vélekedett az egyetemi ^(könyvtári) hagyományokba beletörődve. "De azon maradi szellem ellen már annál inkább, a mely a belletrisztika olvasásában, hacsak nem valamely tanulmány érdekében történik, még mindig hiábavaló időtöltést lát, s belletristikát olvasni nem enged. Az olvasó bizonyára elbámul rajta, ha megtudja, hogy Arany: Toldi esté-jét csak hosszas könyörgés, engedelemkérés, s azon megjegyzés mellett adták ki e sorok írójának, hogy ez kivételes eset, a melyre máskor nem hajlandók. Itt ne olvassanak az emberek verseket!"186

Nem csak a hallgatók számára nyújtandó "közművelési" funkcióval volt baj. SZABÓ Ervin és MADZSAR József klasszikus bírálata az Egyetemi Könyvtár olvasótermének kézikönyvtáráról egyben az egész korabeli tudományos könyvtári állomány fejlesztésének koncepciótlanságát, reakciós tendenciáját tükrözi.187 KEPES idézett cikkében

rokon vonásokkal találkozunk. Itt a szerző elsősorban a folyóirat-állomány hiányait ostromozta. "Egy nagy sereg folyóirat, csupa régi és avúlt szellemű. Új és modern egyáltalában nincs közöttük, és hogy valami jelezné, hogy szocializmus is van a világon, sőt annak irodalma is van -- hogy ilyen nincs a folyóiratok között, azt talán mandanunk sem kell." Az egyetemi könyvtári állomány fejlesztését KEPES Ernő az egyetemi oktatás vetületében vizsgálta: "... az új és modern dolgok ki vannak zárva az egyetemről is. Ugyan mire volna jó a szociológiának tanszéket állítani, hiszen ez az időnk standard tudománya. Igaz, hogy egy kicsit több ember tudná meg akkor, hogy mit jelent a társadalmi fejlődés, ... mit jelentenek tulajdonképpen a jelszavak s több ember tudná meg, milyen viszonyok között élünk tulajdonképpen. Baj lenne belőle."¹⁸⁸

EGYETEM, DIPLOMAGYÁR, OLVASÁS

1911-ben a Huszedik Század egy cikkírója kifejtette, hogy egyetemeink nem "tudományfókuszok, hanem elsősorban diplomagyárak. Itt nem a tudományos képzés, a búvárló, kutató elmélyülés, hanem a képesítés a fő dolog. Nem a dolgozó szemináriumok, tudományos szinten álló előadások a lényegesek, hanem a szigorlatok."¹⁸⁹

RIEDL Frigyes 1910-ben a Budapesti Szemlében megjelent híres cikkében részletes elemzés alá vette az egyetemi

munka fonákságait. "Az egyetemre nem járás" szabadsága következtében a hallgató "csakis annyit akar tanulni, a mennyi a vizsgálatra kell és csakis vizsgálatok céljából tanul... A classicus philologusok közt van elég, ki nem olvasná Sophokleést vagy Vergilt, ha biztosan tudná, hogy a vizsgálaton ezt nem kérdezik. Tudományos érdeklődése ily hallgatónak nincs semmi, csak vizsgálati érdeke. A szaktárggyal nem foglalkozik, nem szereti, de közvetlen a vizsgálat előtt az anyagból begyömöszöl agyvelejébe lázas gyorsasággal annyit, a mennyit okvetlen szükségesnek tart, hogy a vizsgálaton szerencsével és ravaszsággal keresztül vergődhessék. Természetes, hogy ezen a gyors tömésen, ezen a brutto tölteléken, mint a hogy Arany János nevezi, nincs áldás..."¹⁹⁰

Hangsúlyozta RIEDL: "A ki csak a vizsgálatra készül, az nincs valóban kiképezve... A képzésnek lassan és folyton mivelő és érlelő folyamata nem lehet vizsgálati kérdés."¹⁹¹

Megállapította RIEDL Frigyes azt is, hogy a magyar egyetem egy elavult német mintát követ, s nem vesz tudomást a német egyetemeken időközben bevezetett újabb reformokról. "A német egyetem újabb reformja abban rejlik, hogy a hallgatókat minél nagyobb számban belevonja a seminariumba... Évről évre jobban kialakul ez a seminariumi gyakorlati tanítás és lassanként fontosabb lesz, mint a tanár katedrai előadása."¹⁹²

SCHNELLER Istvánnal ellentétben RIEDL Frigyes figyelmét Németországban az egymástól elkülönült egyetemi intézetek keltették fel. A berlini egyetem intézeteivel kapcsolatban megjegyezte: "A legtöbbnek az egyetemen kívül külön helyisége van, külön szakkönyvtárral, íróasztalokkal, stb. ... A legnagyobb szerű ezen, az egyetem keblében létesített intézetek közt a classica-philologiai intézet, melynek 300-nál több tagja van. Ez külön nagy épületbe van elhelyezve. Bent íróasztalok és könnyen hozzáférhető szakkönyvtár."¹⁹³

"Mellékesen megjegyzem:" -- tette hozzá RIEDL lapalji jegyzetben -- "nagy előnye a berlini hallgatónak, hogy könnyebben fér a tudományos könyvekhez, mint a budapesti. Berlinben egy tanulónál nem ritkán 50--60 kötet van a királyi könyvtárból."¹⁹⁴ Meg kell jegyezzük: az ilyen nagy kötetszámú kölcsönzéseket még a gazdag, németországi tudományos nagykönyvtárak sem győzték. Circulus vitiosus: a teljesítetlen kölcsönzési kérések -- amelyek számát éppen a liberális kölcsönzési politika sokszorozta meg -- nagyfokú elégedetlenséget váltottak ki a német egyetemi könyvtárak olvasóiban.¹⁹⁵

A nagy méretektől lenyűgözött RIEDL Frigyes mindamellett rendkívül éles szemmel mutatott rá a magyar egyetemi oktatás hibáira és a szükséges reformokra. "Először: a tanulásszabadságot bizonyos mértékben meg kell szorítani. ... Másodszor ... emelni kell (különösen a nem

experimentalis tudományokban) a hallgatók öntevékenységet."¹⁹⁶ Sürgette: "... legyenek gyakorlati és semináriumi órák, melyekre nem csak beíratkozni, hanem készülni mindenki köteles."¹⁹⁷ A szemináriumi munka feladata -- RIEDL szerint -- részben az anyag alapos elsajátítása, részben a tudományos kutatás módjának gyakoroltatása. "Mindinkább bebizonyul, hogy a tudományban csak az tud eligazodni, a ki maga valami részletkérdésben módszeresen kutatott" -- hangsúlyozta.¹⁹⁸

A jószándékú törekvések, elképzelések megmaradtak törekvésnek, elképzelésnek. Az egyetemi élet elszintelenedése óhatatlanul rányomta a bélyegét a hallgatók érdeklődésére, "szakirodalmi igényeire". 1910-ben, amikor RIEDL az egyetemi oktatás hibáit elemzi, POGÁNY József elégedetlenül idézi az Egyetemi Könyvtár igazgatójának sorait, amelyek szerint a hallgatók általában azokat a tankönyveket olvassák a könyvtárban, amelyekre a vizsgákhoz való felkészülésükhöz szükségük van.¹⁹⁹ "A használat túlnyomó részben a humánus tudományokat keresi: a filológiát, irodalomtörténetet és történetet" -- írta az Egyetemi Könyvtár igazgatója.²⁰⁰ Ezt a jelenséget tapasztalták a Múzeumi Könyvtárban is: "A múzeum olvasótermét leginkább ifjúság veszi igénybe, mely kilencetized részben a legközségesebb tankönyveket és lexikont használja."²⁰¹ "Ime" így áll a helyzet azokban a könyvtárakban, amelyeknek a közönsége a polgári osztály olvasásra legszomjasabb réte-

géből, a diákságból kerül ki" -- fakad ki indulatosan a kommunista újságíró. "A legközönségesebb tankönyvek kielégítik minden igényüket. Egyetlen céljuk van csak: ^{egyáltalán} le akarnak vizsgázni. Tudománnyal, kultúrával nem törődnek. Elvesztették az eleven, a mai élethez való kapcsolatukat, az érdeklődésük középpontjában a filológia és a hivatalos, lélektelen irodalomtörténetírás áll."²⁰²

A diákság érdektelenségét, egyoldalúságát POGÁNY szembeállította a munkások valódi tudásszomjával: "Milyen más a képe az olyan könyvtárnak, amelybe a munkásság is eljár, amelynek a közönsége a proletárságból és a proletárság törekvéseihez közel álló entellektüellekből kerül ki. ... Ime, ide nem tankönyvek bemagolása kedvéért jártak el, hanem tudománymegismerés és tudományfejlesztés volt az olvasás célja. ... A munkásság hátat fordított a filológiai betűbolhásszásnak és a ma legnagyobb kérdéseire keres megoldást és feleletet a közgazdaság és a társadalomtudomány munkáiban. A kultúra útján a munkásság halad."²⁰³

"BE A KÖNYVTÁRAKBA!": KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR AZ EGYETEMI
OKTATÁSBAN A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN

"Amikor Magyarország proletárjai március 22.-én a maguk kezébe vették sorsuk intézését, nyilvánvaló volt, hogy a hatalommal együtt rendkívüli munka terhét is vállalták. E munka nagy része, talán javarésze szellemi téren volt elvégzendő. A kizsákmányoló osztály el volt távolítva a hatalom közeléből; de sem anyagi, sem szellemi erőszakszervezete nem szűnt meg önmagától. Feladatunk volt: az anyagi erőszakszervezettel együtt megsemmisíteni a szellemi is azokkal az eszközökkel, amelyeket a proletárruralom kezünkbe adott, hogy felszabadítsuk a kizsákmányolt osztály teremtő energiáit és előkészítsük a lelkekben az osztálynélküli társadalmat. De ha rombolnunk kellett is: a régi kulturából azt, ami igaz, meg akartuk menteni."¹ [Aláhúzás: N.Zs.]

Röviddel a proletárforradalom győzelme, a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása után, már 1919 áprilisának elején megjelentek a Forradalmi Kormányzótanács első rendelkezései a közoktatásüggyel kapcsolatban. A proletárállam köztulajdonba vette a nevelési és oktatási intézményeket, s többek között intézkedett a tudományegyetem újjászervezéséről, új tanulmányi rendjéről, teljes mértékben biztosítva a hallgatók szociális és tanulmányi érdekeit.²

A Vörös Ujság 1919. április 3-i számának egy cikke megállapította: "A burzsoáállam legféltettebb butító eszköze az Egyetem volt. Innen kerültek ki mindazok, akik hivatva voltak az ifjabb nemzedék butítására, akik megtanulták a népnúzást a kapitalisták paragrafusai szerint... Most úgy a tanárképzést, mint a tudósképzést az eddigi osztálytudomány sallangjaitól meg fogják szabadítani és az igazi tudomány művelésére alkalmassá fogják tenni. ... A Tudományegyetemet átadták a tudománynak!"³

A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikáját mélységes demokratizmus, körültekintés, átgondoltság jellemezte:

"A tanulmányok anyaga általában mindenkire nézve ugyanaz lesz, de lesznek különböző iskolatípusok, amelyek közül mindenki kiválaszthatja a hajlamainak és tehetségének leginkább megfelelőt és átléphet ebbe az iskolatípusba akkor is, ha igazi hajlamait csak elkésve ismerné fel. Az új iskolának ... módot kell nyújtania mindenkinek, bármely korban, bármely foglalkozási ágban, hogy tanulmányait elkezdhesse vagy folytathassa."⁴

A Tanácsköztársaság felsőoktatási politikája az egyetemi felvételek demokratizálására külön is figyelmet fordított. LADÁNYI Andor megállapítása szerint "a Közoktatásügyi Népbiztosság a korábbi korlátozások megszüntetésével valamennyi középiskola-típusban végzettek, sőt a középiskolai végzettséggel nem rendelkező kiváló képességű munkásfia-

talok egyetemi felvételére törekedett.⁵ EÖTVÖS Józsefével rokon -- vagy ahhoz rokonitható -- elgondolások ezek. 1870-ben az országgyűlés elé terjesztett egyetemi reformjavaslatának indokolásában EÖTVÖS kifejtette: "A tanulá-^{teljes}si szabadság első feltétele, hogy az egyetemi előadások hallgathatására s ott ismeretek szerzésére mindenki előtt nyitva legyen az ut, s ne csak azok előtt, kik bizonyos megszabott előképzettséget kimutatnak: továbbá hogy, az egyetemen szerzett képzettséggel is legyen ismerve. Ez okból ... nem csak, hogy rendkívüli tanulóul mindenki (előképzetség igazolása nélkül is) szabadon mehet az egyetemi előadásokra, hanem a látogatott előadások hallgatásáról bizonyítványt is nyerhet és a hallgatott tantárgyakból vizsgát is tehet. A tanulhatás szabadsága azonban ily korlátlan mérvben csak úgy engedhető meg, ha az állami felügyeletet igénylő szakpályákhoz (jogi, orvosi és tanári pálya) szükséges előképzetség iránt külön intézkedés történik."⁶ Ami a polgári társadalom talaján utópia volt, a szocializmust felépíteni kívánó társadalomban, annak gazdasági--politikai és ideológiai bázisán elérhető realitássá vált. A Tanácsköztársaság előkészítő tanfolyamokkal, kiegészítő tanulmányokkal, felvételi vizsgával kívánta az egyetemi felvételhez szükséges, megfelelő előképzettséget biztosítani.⁷

A fiatal proletárállam közoktatásügyi politikája rendkívül nagy súlyt fektetett a tanulók aktivitásának, ön-

álló alkotóképességének kibontakoztatására. "A jövő tanítása általános és közvetlen okulást fog nyújtani olyan kérdésekben, amelyek a szellemi és erkölcsi fejlődést valóban szolgálják és oly módon, hogy minden tanuló öntevékenysége és tapasztalatszerző munkája révén sajátítsa el az ismereteket."⁸

TÖMÖRY Márta, a galileista mozgalom krónikása a következőkben foglalta össze a Tanácsköztársaságnak a felsőoktatással összefüggő első intézkedéseit: "Hatalmas arányú munka indult meg ... szociális vonatkozásban is: diák-kórházak, diákotthonok nagyarányú szervezése folyt. Könyvtárak, laboratóriumok rendelkezésre bocsátására is gondoltak a tanulmányi eredmények emelése érdekében. ... A szegénysorsú egyetemi hallgatók régi panaszán, a tankönyvekkel, segédkönyvekkel, jegyzetekkel való ellátáson mindjárt az egyetemi félév ^{indulása} utáni harmadik napon segített a tanácskormány."⁹ A diákotthonok könyvtárait elsősorban szocialista irodalommal látták el. A tankönyvhiány pótlására tervbe vették a főiskolai előadások alapján készített jegyzetek kiadását.¹⁰

A tudományos művekkel, az egyetemi tankönyvekkel kapcsolatban FOGARASI Béla a Vörös Ujság július 30-i számában megállapította: "Égető szükségünk van tudományos standard-irodalomra valamennyi tudományszakból. Nincsenek a mai tudomány színvonalán álló főiskolai tankönyveink, általánosan tájékoztató munkáink. ... A sürgős feladatok között

első helyen áll a főiskolai tankönyvek dolga. Néhány kész munkán, fontos orvosi és természettudományi könyveken kívül, melyek már nyomdában vannak, a legagilisebb munkaerők megbízást ^(skat) kaptak és vállaltak természettudományi, technikai szakmunkák elkészítésére vagy lefordítására. Készülnek a munkásegyletem tankönyvei. A szellemi tudományok és a társadalomtudományok terén is teljes intenzitással megindult a munka."¹¹

A felsőoktatás területén a Tanácsköztársaság legigéretesebb vállalkozása a Marx-Engels Munkásegyletem felállítása volt. A munkásegyletemnek az volt a feladata, hogy "a tudományt a maga egészében hozzáférhetővé tegye a proletáriátus számára, hogy padjain a proletáriátusból kikerülő vezetők a társadalom irányításához és a megszerzett hatalom gyakorlásához szükséges elméleti és gyakorlati tudást megszerezhessék."¹²

A május első napjaiban megnyílt munkásegyletemet lelkes szavakkal üdvözölte VAJDA Ernő a Magyar Hírlap hasábjain. "Megnyitása nemcsak új szellemet jelent, hanem csakugyan új korszakot. ... A tudomány munkásegyletemének tanszékeiről hirdetik azokat az ígéretet, amelyek új formára teremtik a jövőt... Valóban a jövő korszakot alkotjuk meg itt, a szabad s korlátlan kutatás műhelyeiben. ... A szegénység többé nem akadály, mindenki tanulhat, aki tehetséges és azt tanulhatja, amit tanulni csakugyan érdemes."¹³

"Egy harmadév volt hátra a tanulmányi év végéig," -- olvassuk TÖMÖRY Márta könyvében -- "de ez elég időnek mutatkozott a kísérleti-előkészítő (felvételi) szakasz számára."¹⁴ A Vörös Ujság egyik cikke leszögezte:

"... a munkásegyetem egyáltalán nem fogja feleslegessé tenni a különböző tudományos szakoktatást."¹⁵ DIENES

Pál, a munkásegyetem egyik tanára pedig hangsúlyozta:

"Nem elég az, hogy a munkás a népszerűsített tudományból kapjon, kezébe kell vegye a komoly, igazi tudományt... Mert csak a komoly tudás képesíti majd a munkásosztályt arra, hogy élni tudjon a hatalommal."¹⁶

KÁRMÁN Tódor műegyetemi professzor javaslatára előkészületek történtek a tehetséges munkásfiatalok műegyetemi oktatásának bevezetésére is. A tanulmányi munka segítése érdekében tervbe vették a műegyetemi tankönyvek, jegyzetek kiadásának szabályozását.¹⁷

A Közoktatásügyi Népbiztosság a szakoktatás és a tudományos kutató munkára nevelés oly "elhatárolását" tervezte, hogy "egyrészt a fontos specialisták szaknevelése rendszeresen történhessék, másrészt a tudományt művelő és tudósokat képző kollégiumok keretében módjukban legyen a tudomány valódi képviselőinek gond és teher nélkül, a szükséges eszközök birtokában művelni és fejleszteni szakjukat és egy következő nemzedéket igazi tudományos szellemben nevelni."¹⁸ A "kollégiumok keretében",

a szükséges eszközök birtokában" folyó kutató, ^{oktató,} tanulmányi munka mintáját EÖTVÖS Loránd nagy alkotásában, az Eötvös József Kollégiumban kereshetjük. EÖTVÖS ravatalánál -- a Tanácsköztársaság saját halottjaként tette el a nagy tudóst -- FRÖHLICH Izidor méltatta EÖTVÖS Loránd kollégiumát: "Egyik legnemesebb ténykedése volt annak a nagy intézménynek a megalapítása, a báró Eötvös József Kollégium létesítése, amely huszonöt évi fennállása óta a tehetséges fiatal tanerőknek és a fiatal tudósok képzésének valóságos otthona lett, s melyet mint ez intézet kurátora, kezdettől fogva utolsó lehelletéig a legmelegebb szeretettel gondozott."¹⁹

A tanulmányi eszközök, köztük a könyv, a tudományos kutatás, az oktatás és a tanulás teljes integrációjára való törekvés egyik legfontosabb jellemzője a Tanácsköztársaság közoktatáspolitikájának. A Közoktatásügyi Népbiztosság 1919 júniusában kiadott jelentésének a Munkásegyetemmel foglalkozó része leszögezi: "A természet-tudományi tanfolyamon az oktatás a laboratóriumokban történik. A hallgatóknak a tudomány műszereit is mindjárt kezükbe adják, gyakorlat és elmélet a tanításban elválaszthatatlan egységet alkotnak."²⁰

A laboratóriumhoz hasonló, fontos szerepet juttatott a Tanácsköztársaság a könyvtáraknak. A proletárdiktatúra művelődés- és oktatáspolitikai törekvéseiben a nevelés és a képzés minden egyes állomásán megnyilvánult a könyv

és a könyvtár rendkívül nagy jelentősége. Az 1919 februárjában kiadott "Könyvtárügyi Program" előírta, hogy a középiskolák és szakiskolák 2 felső osztályában a könyvtárhasználatról és a nagyobb tudományos könyvtárakról szóló előadások a tantervbe beillesztendőek."²¹ Az Ifjú Proletár utolsó száma a következő figyelmeztetéssel fordult az ifjúmunkásokhoz: "Be a könyvtárakba! A legnagyobb szellemi szabadság helye a könyvtár, ... a könyvtárteremben egymás mellett fekszenek az emberiség összes nagy tanítómestereinek szavait megörökítő könyvek, s ezek arra várnak, hogy megértő lélekben újra valósággá, újra termékeny gondolatokká váljanak. Ezért be a könyvtárba!"²²

A munkásegyetemet a jogi kar épületében helyezték el, a hallgatók számára az épületen belül külön helyiségeket biztosítottak tanulószobák és könyvtár céljaira.²³ Hangsúlyozni kívánták a könyvtárnak az egzakt tudományokban játszott fontos szerepét. Ezt a törekvést bizonyítja például az az intézkedés, amelyik a budapesti tudományegyetemen matematikai intézet felállítását írta elő, s elrendelte, hogy átmenetileg, "amíg ez az intézet felszerelhető lesz", a matematikai szeminárium adja át "könyveit és eszközeit" az új intézet számára. Ugy tervezték, hogy ennek a matematikai intézetnek a könyvtárát "bárki, aki matematikával foglalkozik, (tehát egye-

temhez nem tartozó személy is használhatja."²⁴

Az Egyetemi Könyvtár szűkös helyiségviszonyai következtében fennálló zsúfoltság enyhítésére, a tanulmányi munka segítésére -- még az októberi polgári kormányzat idején -- több száz személyes díjakolvasót nyitottak.²⁵

1919. június 20-án a Közoktatásügyi Népbiztosság utasítást adott ki a Műegyetemi Könyvtár szabályzatának módosításával kapcsolatban.²⁶ Az új szabályzat biztosította a könyvtár nyilvánosságát. Kimondta: "A hallgatók olvasóterme nyitva áll minden felnőtt (16 éven felüli egyén) számára..."²⁷ Annak érdekében, hogy a tudásra vágyók valóban élhessenek is a könyvtár használatával, elrendelték, hogy az olvasótermek hétköznapiokon este 9 óráig legyenek nyitva, szombaton és vasárnap pedig délelőtt álljanak az olvasók rendelkezésére.²⁸ Az új szabályzat enyhített a kölcsönzéssel járó formáságokon: "A műegyetemi tanszemélyzet tagjai pontos lakcímük megadása, a hallgatók pedig ezenfelül indexük felmutatása mellett kölcsönözhetnek ki könyvet házi használatra."²⁹ Példamutatóan biztosították a könyvtári könyvnek, mint szocialista köztulajdonnak a védelmét. Azt írták elő, hogy a dékán ne írja alá a hallgatók indexét mindaddig, amíg könyvtári tartozásuk van.³⁰

A Tanácsköztársaság művelődéspolitikusai a könyvtárügyet az oktatás integráns részének tekintették. Plasztikusan

kidomborodik ez a felfogás a Köznevelési Népbiztosság jelentéséből, ahol "Könyvtárügy" című fejezetet a "Főiskolák" című fejezet előzi meg, és a "Diákszociális ügyek" című fejezet követi.³¹

DIENES László a következőkben fogalmazza meg a Tanácsköztársaság könyvről és könyvtárról vallott krédóját: "Annak, aki tisztában van azzal, hogy mit jelent mai kulturánkban a könyv és előrelátja azt, hogy még mennyivel többet fog jelenteni a jövőnek művelődési rendszerében, amelynek feltétlenül abban az irányban kell haladnia, hogy nagyobb önállóságra nevelje az embereket, tehát, amelyben az oktatás maga is önállóbb, a tanító-mestertől függetlenül történik, tehát nagyobb szerepe lesz a könyvnek..."³² "A kommunista könyvtárpolitikának meg kell találnia a módot arra, hogy a művelődésnek e fontos eszközeit minden proletárnak kezei közé juttassa."³³

A Tanácsköztársaság kultúrforradalmában a könyvtáros maga is tanítóvá válik. DIENES szerint "a jó könyvtáros feladata nem az, hogy a könyveket kivegye-betegyje és a polcon rendbentartsa, hanem sokkal több és szebb ennél: a könyvnek elvezetése az olvasó lelkéhez. Ez a könyvtáros igazi feladata, ahol a munka már felülemelkedik az egyszerű mechanikus és kezelési munkálatokon és szép szellemi munkává válik."³⁴

EGYETEM ÉS KÖNYV A HORTHY-KORSZAKBAN: MEDDŐ KÜZDELMEK A KÖNYVTÁRI ELLÁTÁSÉRT

A Magyar Tanácsköztársaságnak a hazai és a nemzetközi reakció segítségével való erőszakos megdöntése után hatalomra jutott ellenforradalmi rendszer felsőoktatását alapvetően retrográd, antidemokratikus, irredenta tendenciák határozták meg. A hivatalos Magyarország "kulturális fölényét" látványos intézkedésekkel biztosítani akaró, de ugyanakkor a megfelelő tárgyi és személyi feltételekről gondoskodni képtelen, az elnyomó uralkodó osztályok műveltségi monopóliumát mindenáron megőrizni törekvő kormányzat nem tudott úrrá lenni az emelkedő hallgató-létszám és a tudományok fejlődése következtében beállott változások által előidézett új helyzeten.¹

1930-ban írt tanulmányában IMRE Sándor, SCHNELLER neves tanítványa híven mutatta be az ellenforradalmi korszak egyetemének lehangoló légkörét: "Egész korunk -- gyötrelmem látni -- hihetetlenül messze van a lelki függetlenségtől; ifjainkat nem a benső szabadságot megtestesítő, erős, és bátor nézésű felnőttek tábora, hanem a magáért, családjáért s ki tudja, mi másért hallgató, megalkuvó, nem gondolkodó, csak szolgáló, szomorú emberek sokasága veszi körül. Az egyetem küszöbéhez érkező fiatalembert ma nem a csúcs felé indulás emelő érzése,

nem a szabad szétttekintés várva-várt öröme hajtja, hanem jövőjének kegyetlen bizonytalansága..."²

A történelem kerekének erőszakos visszaforgatása következtében bekövetkezett általános hanyatlás óhatatlanul visszahatott a kultúrára, művelődésre, oktatásra. Így történhetett, hogy IMRE Sándor egy olyan elemi követelmény újból való hangsúlyozására kényszerült, amelynek már a múlt század harmincas éveitől kezdve igyekeztek a magyar politika haladó vezéralakjai, kiváló tudósok, egyetemi tanárok érvényt szerezni: hogy "az egyetemi hallgatók igazi feladata nem a tanulás, hanem a tanulmányozás, nem kész ismeretek befogadása, hanem az ismeret keletkezése módjának megismerése. ... Ez azt jelenti, hogy nem valami tankönyv betanulása, hanem nézetek összevetése, kérdések többféle megoldásának, a különbségek okainak mérlegelése, megoldatlan kérdésekben a megoldatlanság okának megvizsgálása az egyetemi tanulás útja..."³

SZENT-GYÖRGYI Albert is élesen bírálta az akkori öncélú, megmerevedett egyetemi oktatást, amely "életre alkalmatlan", "görnyedt hátú féltudósokat" nevel. Kifejtette: "Az életben nemcsak tudás, de tettvágy, érdeklődés, gyakorlati gyors cselekvőképesség kell... E helyett mi füstölgőfejű áltudósokat nevelünk, akik nem látják a fától az erdőt, és akik a sok tanulásba, izzáadásba és drukkolásba jellemük alapjait elvesztették!"⁴

Az ellenforradalmi rendszer egyik hangadó ideológusa, KORNIS Gyula az egyetemi tanítás összes bajaiért az oktatás "eltömegesedését" okolta. Felháborodva jelentette ki: "Századunk elején megindul a középosztályon aluli rétegek rohama az egyetem ellen." "Fölfelé törő osztálymozgalom", "kóros emelkedésvágy" veszélyére figyelmeztetett.⁵ "Már a háború kitörésének évében az egyetemi-főiskolai hallgatóknak 10 %-a kisgazdának, 10 %-a kisiparosnak s 6 %-a kiskereskedőnek, 4 %-a munkásnak a fia" -- méltatlankodott a "történelmi osztályok" műveltségi monopóliumáért aggódó politikus.⁶

TELEKI Pál leszögezte: "az egyetem feladata a tudományos kutatás közvetítése egyrészt magáért a tudományért, másrészt a műveltség gyarapítására, főleg annak az elitnek számára, amely a nemzet vezetésére van hivatva."⁷

Az ellenforradalmi rendszer a proletárdiktatúra minden művelődés- és oktatáspolitikai vívmányát figyelmen kívül hagyta. Hiába való volt FINÁCZY Ernő figyelmeztetése már a fehérterror első évében: "... el lehet ismerni..., hogy az alkotmány helyreállta óta -- talán Eötvös József kivételével -- nem volt közoktatásügyi miniszter, aki a közoktatást oly egységben fogta volna fel és oly egységben látta meg, mint ... a népbiztosság."⁸ A Tanácsköztársaság "szabályos rétegekben felemelkedő iskolai alkotmány"-a -- FINÁCZY Ernő szerint -- "intő példaul

szolgálhat, hogy amikor a nemzeti nevelést akarjuk elv-
szerűen megszervezni, nekünk sem szabad a részletrefor-
mokkal beérnünk, ... hanem tekintetünkkel át kell fog-
nunk a művelődés egész területét... "9 Jól érzékelté
FINÁCZY, hogy a Tanácsköztársaság megteremtette a könyv,
a könyvtár és a tanulmányi munka szerves egységét, amely
megvolt az iskolarendszer minden egyes részében, és amely
nem csak néhány szerencsés kiváltságot, hanem minden
egyes tanulót érintett. Ezzel kapcsolatban rámutatott
FINÁCZY arra, hogy a Tanácsköztársaság idején a tanter-
veket kidolgozó bizottság "az iskolai életnek átgyszólva
minden oldalára kiterjesztette figyelmét: tervezeteket
készített ... az ifjúsági olvasmányokról és könyvtárak-
ról, a munka()oktatásról..."10 "Mennyi buzgó akarás, mily
sokoldalúság a törekvésekben, mekkora vágya a reformálás-
nak!"11 Tévedés ne essék: FINÁCZY Ernő nem volt a prole-
tárdiktatúra híve. Éppen az ellenforradalmi rendszer
stabilizálása érdekében mutatott rá a Tanácsköztársasá-
gnak azokra az oktatásügyi vívmányaira, amelyeket
-- mint vélte -- fel lehetne használni a "nemzeti ne-
velés" kétes értékű céljainak az érdekében.

Az egyetemi oktatás 1919 márciusa előtt megoldatlan
problémái az ellenforradalom korszakában tovább éle-
ződtek. Az 1936-ban megtartott felsőoktatási kongressz-
zuson KORNIS Gyula deklarálta, hogy "nincs proletár
út a tudományhoz", s kifejtette, hogy az egyetem fela-

data "csakis a nemzeti akarat- és jellemképzés" lehet.¹²

Szigorú szelekciót követelt: meg kell szabadítani az országot "a felesleges diplomások társadalombontó nagy számától" -- hangoztatta.¹³ Kijelentette: "A tömegtanítás igazában ellenkezik az egyetem alapeszméjével."¹⁴

Mindenért azonban mégsem lehetett a hallgatók megnövekedett számát hibáztatni. KORNIS Gyula akarva, nem akarva kénytelen volt elismerni, hogy a kutatás és az oktatás tárgyi feltételei -- különösen a természettudományokban, az orvostudományban és a műszaki tudományokban -- igen alacsony színvonalon vannak: "Például a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem számos orvosi intézetének felszerelése teljesen elavult, az újabb apparátusok merőben hiányoznak; a műegyetem hallgatói a múlt század kilencvenes éveiből való gépmodelleken tanulnak s a technikai fejlődés újabb eredményeit csakis papírosról képzeletük segítségével, de nem szemléletből ismerik."¹⁵ Megállapította, hogy ezek a kutatások sok "drága felszerelésű laboratóriumot és szakkönyvtárat" követelnek.¹⁶

AZ EGYETEMI OKTATÁS ÉS A KÖNYV

A budapesti bölcsészeti karon a szemináriumi -- és a kezdő hallgatók számára a proszemináriumi ²oktatásnak az 1933--1934. tanévben történt általánosan kötelezővé tételét követően sem váltak a tanulás eszközei: a könyv, a szakirodalom, illetve a laboratóriumi felszerelés a

a tanulmányi munka integráns részévé. A kitűzött célt már korábban, az 1923--1924. tanévben megfogalmazta -- tömören és világosan -- a kari ülésen elfogadott szabályzat, amelyik kimondta: "1. A szeminárium célja: az intézet tagjait folytonos érintkezés, útmutatás és gyakoroltatás által a tudományba és a tudomány módszerébe annyira beavatni, hogy idővel képesek legyenek akár mint tanárok, akár mint a tudományt művelő bűvárok, sikeresen működni. 2. E célra szolgálnak: a) a szemináriumi előadások és gyakorlatok, konzervatóriumok, interpretációk, disputációk és egyéb dolgozatok; b) a könyvtárral és egyéb tudományos eszközökkel felszerelt dolgozóhelyiségek, amelyek a szemináriumi tagok rendelkezésére vannak, 3. Szeminárium a bölcsészeti karban képviselt minden tudományszak részére szervezhető."17

Az 1933--1934. tanévben kiadott szabályzat pedig leszögezte: "A bölcsészeti kar minden ^{rendes} ~~egy~~ hallgatója minden félévben köteles legalább egy szemináriumi vagy proszemináriumi, vagy laboratóriumi gyakorlaton is részt venni ..."¹⁸

A háttérben -- BARTA János szerint -- az állt, "hogy az akkori kultúrpolitika hivatalos irányítói és még inkább a nagyobb felelősségérzettől áthatott oktatók maguk is rádöbbenetek olykor a felsőoktatási intézményekben uralkodó anarchikus "tanszabadság" baljós következményeire. Az évek folyamán született egy-egy szigorító

gyeplőket szorosabbra fogni akaró intézkedés, amely ugyan nem oldotta meg a polgári egyetemi rendszer általános válságát, a képzés színvonalát sem emelte jelentős mértékben, de legalább egy ideig megnyugtatta az aggódo, a bomlás jeleit érző tényezők lelkiismeretét."¹⁹ BARTA professzor arra is rámutatott, hogy "a szemináriumi oktatás felsőbb formája, a harmad- és negyedéven, csak formálisan volt kötelező, amellett egyes professzorok, gyakran a legkiválóbbak szemináriumvezető munkáját bizonyos arisztokratizmus jellemezte: komoly, nagyhatású irányításuk csak kiválasztott keveseknek szólt. ... Az intézeti tagság nemigen jelentett többet egy fióknál, a szabad könyvtárhasználatnál és egy kulcsnál a nemtagok számára légmentesen elzárt ajtóhoz."²⁰

1936-ben a felsőoktatási kongresszuson NÉMETH Gyula, a bölcsészeti kar dékánja előadta, hogy "a hallgató nem dolgozza át rendszeresen tudományszakjának anyagát, hanem főleg a vizsga szempontjából, sokszor egészen értelmetlenül és a mélyebb összefüggéseket nem látva tanul be bizonyos, mindinkább kompendium jellegű anyagot."²¹ Sürgette, hogy bocsássanak a hallgatók rendelkezésére "minél bővebben könyvtárt, előadást, szemináriumot, pro-szemináriumot és laboratóriumot."²²

A kongresszuson a könyvről és a könyvtárról mint az egyetemi tanulmányi munka részéről is szó esett. Olyan taná-

ri törekvések, elgondolások és észrevételek fogalmazódtak meg, amelyeket érdemes felidézniük.

ECKHARDT Sándor kiemelte az olvasás elsőrendűen fontos szerepét a tanulmányi munkában: "Az egyetemi oktatás eszményi célja nem az volna, hogy a hallgató egy előadást sikerrel lejegyezzen, vagy a hallgatók által kiadott litografált jegyzetet pontosan reprodukálni tudja, hanem hogy önálló munkára, gondolkozásra, olvasásra készítette, az előadásban hallott eszmecsirák fejében életre keljenek és tovább fejlődjenek. ... Az ajánlott megoldás természetesen a hallgató számára jobb könyvtári viszonyokat és a szemináriumi munkalehetőség biztosítását követeli" -- szögezte le ECKHARDT Sándor. "De itt ... hangsúlyoznunk kell: azzal, hogy a hallgatónak a proszemináriumi munkát előírjuk, még nem tettük neki ezt a munkát lehetővé. Olvasótermek, dolgozóhelyek szaporítása, a délutáni és szünidei könyvtári munka lehetővé tétele elengedhetetlen feltétele a munka sikerének."²³

Nem takarékoskodott a bíráló szavakkal HALASY-NAGY József sem: "Ma az egyetemeken sok minden úgy megy, mint ha a könyvnyomtatást föl sem találták volna. A tanár sok olyat ad elő, ami a könyvekben is megtalálható, a a hallgató jobb-rosszabb, de inkább rosszabb, mint jobb jegyzetekből tanul. A kollokviumok és vizsgák az előadás anyagának passzív reprodukálásából állanak. E bajok orvoslását HALASY-NAGY József az előadások számának csökkentésében és a prelegáló jelleg felszámolásában látta.

Elegendőnek tartotta, ha a tanár "nagy szintéziseket ad előadás címén, a részleteket, a szakja egészét könyvek alapján és laboratóriumi munka révén ismerteti meg tanítványaival."²⁴

DOMANOVSKY Sándor -- mint annak idején KÁRMÁN, MEDVECZKY, SZÁSZY-SCHWARZ, HEINRICH és TREFORT -- a humán- és társadalomtudományok oktatásával kapcsolatban a természettudományi és az orvostudományi oktatás módszereivel vont párhuzamot. A nehézségek okát a "szellemtudományok" oktatásában a következőkben látta: "A segédeszközök használatának elsajátítása, a mechanikus munka begyakorlása ezekben a tudományokban nem okoz gondot, amiből azt a következtetést szokás levonni, hogy itt az intézeti képzésnek nincs az a jelentősége, mint a természettudományokban." Pedig a hallgatók "az intézeti képzés híján autodidakták maradnak, tudományszakjukról nincs rendszeres képük, eredményeit sem tudják áttekinteni, módszereiben nem szereznek jártasságot és problematikáját nem látják."²⁵

Kifogásolta DOMANOVSKY, hogy a hallgatók járatlanok tárgyak szakirodalmában. "Sokat tanulnak a nélkül, hogy egyetlen nem-kézikönyv jellegű szakmunkát elolvasnának."²⁶

MÉSZÖLY Gedeon az olvasás érdekében elegendő szabad idő biztosítását kívánta a hallgató számára: "A kötelező órák apasztásával el kell érniünk azt, hogy az előszóval való tömegtanítás ne akadályozza meg a könyvekből

való magános tanulást és tanulmányozást."²⁷ ECKHARDT Sándor hozzászólásában is találkozunk a szabad idő biztosításának szükségével: "Gondolnunk kell arra ..., hogy hallgatóinknak bizonyos szabad időt hagyjunk a kutatásokra, melyekbe szemináriumi és gyakorlati óráinkon vezetjük be őket."²⁸ A hallgató időgazdálkodásával kapcsolatban utalt ECKHARDT Sándor a nagykönyvtár használatának nehézkességére is, arra, hogy ezekben "milyen nehéz és kényelmetlen, de főleg időrabló akár csak egy kötet könyv kikérése a hallgatónak, pedig tudjuk, hogy sokszor 10 könyvet kell átlapoznunk, míg a tizenegyedikben megtaláljuk, amit kerestünk vagy sejtettünk."²⁹

A természettudományok oktatói elsősorban a laboratóriumi felszerelés fontosságát emelték ki.³⁰ A könyvvvel kapcsolatban SZENT-GYÖRGYI Albert az azóta is többször hangsúlyozott, klasszikussá vált tételét adta elő. Kifejtette: "... az egész magyar oktatásügynek egyik alapvető hibája, hogy a tanításnál elsősorban a tárgyi tartalmat tartja szem előtt, s ezt a tárgyi tartalmat is csak a tárgy, a tudomány szempontjából ítéli meg. Egy előadás legfontosabb eleme azonban nem a tárgy, vagy a tudomány, hanem a hallgató. ... Az előadás legfőbb célja mindég, az elemitől az egyetemig, hogy a hallgató érdeklődését felkeltse, megtanítsa őt szemlélődni, gondolkozni, tárgyát szeretni. ... Egy, az egész magyar tanítást átítató tév-

hit, hogy a könyv arra való, hogy megtanuljuk. Ez alapjában téves. Ha az adatokat a fejünkben tartjuk, úgy mi-nek a könyv? Amit a könyv jól megőriz, minnek azt fejünkbe tönni? Amit meg kell tanulnunk az éppen az, ami nincs a könyvben: a nagyobb benső összefüggéseket meglátni, megérteni, s a könyvet magát helyesen használni."³¹

GYULAI Zoltán fizikus professzor vitába szállt SZENT-GYÖRGYI Alberttel: "A mi hallgatóságunk csupa kezdőből áll" -- hangsúlyozta. "A kezdő hallgatóságot ² nem lehet mindjárt a könyvek használatára tanítani, hanem meg kell velük ismertetni először az egyes tudományok alapfogalmait, alaptörvényeit és a jelenségeket, amelyekre ezek a törvények vonatkoznak stb. A könyvek használatának az alapfeltétele az illető tudomány alapjainak az ismerete."³²

MESTER János szegedi egyetemi tanár a két fajta oktatási módszer szintézisét javasolta. Álláspontja szerint különbséget kell tenni "a betanult emlékezeti anyag, a lexikális adatgyűjtés és a szaktudományos gondolkodás között. Az adatokat a szakmájában jártas intelligens ember nem őrzi a fejében, hanem meg tudja találni szak-könyveiben öt perc alatt, amikor szüksége van rájuk. A professzor pedig azzal mutatja meg rátermettségét, ha kiemeli szaktárgyának lényegét, alapfogalmait, alapvető módszerét, megadja pontos bibliográfiáját. Akkor nem kell egyik karon sem ... adatot adatra halmozni, hanem jut idő a tehetségek felfedezésére, a munkakedv felébresztésére,

s akkor nem jutunk oda, hogy az egyetemi hallgató szigorlatát egyszer letéve soha többé tudományos könyvet nem vesz a kezébe, hacsak az élet erre keményen nem kényszeríti."³³

A felszabadulás előtti magyar felsőoktatást végig az előadás primátusa jellemezte. A Horthy-korszakban különösen a jogi karokon okozott sok problémát, hogy a hallgatók többsége a különböző "zugintézmények" által kiadott, kétes értékű jegyzetekből készült vizsgára.³⁴

Rendkívül nagy bajok voltak a joghallgatók szakirodalmi ismereteivel, a jogi karokon benyújtott és elfogadott doktori disszertációkkal. MOÓR Gyula, a jogi kar dékánja az 1936. évi felsőoktatási kongresszuson kénytelen volt élesen felvetni a jogi doktorátus kérdését. Megállapította: "Jelenlegi jogi oktatási rendszerünk mellett a legegyszerűsebb visszaélések kétségtelenül a disszertációval kapcsolatban követtettek el. Nem titok előttünk, hogy a doktorjelöltek tekintélyes százaléka disszertációját nem maga készíti el, hanem disszertáció készítésével üzletszerűen foglalkozó egyénektől, vagy az ügynevezett jogi szanatóriumoktól vásárolja. Annak ellenőrzésére pedig, hogy a jelölt az odahaza készítendő és a szigorlat kiállása után is beadható disszertációt idegen segítség nélkül készítette-e el, nincsen mód" -- fejtette ki MOÓR Gyula.³⁵

A jogi kar MOÓR Gyula által előadott javaslata, akarva-akaratlan hiven tükrözi a jogászprofesszorok igénytelenségét. A kar ugyanis "zárthelyi" disszertáció iratását javasolta: "...^a disszertációra bocsátás iránti kérvényben meg kell jelölni azt a tárgyat, amellyel a jelölt a legbehatóbban, az egyetemi előadások anyagán tulmenőleg is, foglalkozott és fel kell sorolni azokat az irodalmi műveket is, amelyeket az előadásokon nyert ismeretei bővítés céljából olvasott" -- írta elő a javaslat. "A disszertáció tételét" -- fejtette ki MOÓR Gyula -- "a bíráló szaktanárok a kérvényben felsorolt irodalom tekintetbevételével határozzák meg. Ha ezzel a rendelkezéssel csupán azt érnők el, hogy a jelölt legalább a kedvenc tárgyából annyira alaposan áttanulmányoz egynéhány monográfiát, hogy azok bármelyikéről 6 óra alatt sikerrel értekezést írhat, akkor elég sokat értünk el, mert legalább ^e rákényszerítettük a jelöltet arra, hogy legalább "beleszagoljon a tudományos irodalomba is. A doktori disszertációnak pedig ugyis körülbelül csupán ennyi a célja."³⁶

TELEKI Pál felháborodott szavakkal reagált MOÓR Gyula előadására: "Méltóztassék megállapítani, hogy doktorátust adjunk fünek-fának kvalifikációs vizsgaként, akkor tegyük meg ezt az egész vonalon. Vagy tegyük a doktorátust oda, ahova kell és akkor nevezzük államvizsgának a képesítő vizsgálatot. Ez a mi cinkórságos Magyarorszá-

gunkban" -- tette hozzá TELEKI Pál -- "igazán nem fog ártani."³⁷

A budapesti bölcsészeti kar konkrét javaslatokat tett a hallgatók képzésének a tartalmasabbá tételére, könyvtári ellátásuk javítására. A javaslatokat előadó NÉMETH Gyula leszögezte, hogy a kar "szükségesnek tartja kisebb, a tudományos képzést is előmozdító internátusok felállítását. Ez azt hiszem," -- tette hozzá NÉMETH Gyula -- "minden egyéb reformnál fontosabb volna és kétségtelenül kiváló eredményekkel járna. ... Nem lehetne-e arra gondolni -- ez kerülne aránylag a legkevesebbe -- hogy a meglevő internátusokat tanulmányi ágak szerint tagoljuk, központi könyvtárral, ... és tudományos felügyelettel lássuk el?"³⁸

A nagykönyvtárak nehézkes használatára hivatkozva és egyben azok tehermentesítésére a kar "bölcsészeti ifjúsági tudományos olvasóterem felállítását" javasolta. "Bölcsészeti oktatásunk mindaddig tökéletlen lesz felszerelés tekintetében, míg a hallgatóknak megfelelő kari könyvtár és olvasóterem nem áll rendelkezésére. Hányszor megtörténik, hogy a hallgatónak egy vagy két óráig nincsen előadása, s ezt az időt nem tudja hasznosan eltölteni. Átmehetne a múzeumi könyvtárba, de a járással, a könyvtári formaságokkal, a kért könyvre való várással annyi idő eltelik, hogy ezt a hallgató nem teszi, de nem

is teheti meg. Nem akarom most az okokat ... részletesen tárgyalni, de valósággal az a helyzet, hogy szemináriumi vagy tanárvizsgálati dolgozat^{ok} kiadásakor sokszor az a legnagyobb gondunk, hogy a hallgató nem fog hozzájuthatni a szükséges irodalomhoz. Itt természetesen nem a tudós hajlamú hallgatóról van szó, amelyik akárhonnán is előkeríti a dolgozata elkészítéséhez szükséges irodalmat, hanem a hallgatóság tömegéről, amely nagyon könnyen engeddi magát könyvtári viszonyaink ^{nehézkessége} következtében minden komolyabb munkától visszariasztani." ³⁹

Mintaképnek az Eötvös Kollégiumot tartotta NÉMETH Gyula, "amelynek [t.i. a kollégiumnak] egyik legfontosabb nevelőeszköze a bölcsészettudományi tudományok válogatott műveit tartalmazó könyvtár, mely a kollégium tagjainak mindig szabad rendelkezésére áll." Hangsúlyozta: "... egy ilyen könyvtár létesítésének az anyagiakon kívül semmi komoly akadálya nincs és az anyagi kérdés sem olyan, hogy még mai [t.i. 1936. évi] helyzetünkben is megoldhatatlan volna."

A szerény hangvételű javaslatok mögött megtaláljuk a Horthy-rezsim felsőoktatásával szemben érzett elégedetlenséget: "... lélektelen dolog és nem jelent igazi nevelést az egyetemen, hogy a diáktól bizonyos receptív tevékenységet követelünk meg; rendszeresen dolgozni és gondolkodni kell megtanítani, de ez csak kényelmesen

hozzáférhető, hogy úgy mondjam házi könyvtárral s a személyszerinti nevelés fejlesztésével érhető el."⁴⁰

A hallgatók könyvtári ellátása nem tartozik a látványosságok közé. A konkrét, könyvtári vonatkozású javaslatokra sem HÓMAN Bálint vallás - és közoktatásügyi miniszter, a volt egyetemi könyvtáros, de még a professzortársak sem reagáltak.

ORTUTAY Gyula tíz évvel később a következő szavakkal jellemezte az 1936. évi felsőoktatási kongresszus nyomtatásban megjelent anyagát: "Ha az ember végigolvassa ezt a három kötetet, szinte megrendülve láthatja, hogy kitűnő hozzászólások, a kérdés lényegére rátapintó megjegyzések, a probléma teljes sorát feltáró hozzászólások után ugyanazon a helyen topogott évekig ... nevelésügyünk."⁴¹

"A KÖNYVEK ÉDENE": AZ EÖTVÖS KOLLÉGIUM

Az egyetemi színvonalú bölcsészképzést ebben a korszakban maradéktalanul egyedül az Eötvös Kollégium képviselte. 1921-ben a volt Eötvös Kollégisták Szövetségének alakuló közgyűlésén GOMBCCZ Zoltán, aki nemcsak tudósnak, hanem embernek is nagy volt, arra a kérdésre, hogy "mi ma a kollégium?" így válaszolt: "A magyar tanárnevelésnek egy igen egyéni jellemű kiegészítő szerve, mely legalább kevesek számára (és pedig az emberi kiszámíthatás szerint érdemesnek ígérkező kevesek számára) megadja

azt, amit a tanárjelöltek összességének megadni anyagi lehetetlenség."⁴² A "tisztos megélhetés" mellett kiemelte GOMBOCZ Zoltán a "gazdagon felszerelt szép könyvtárt", "mely kinek-kinek a maga szakköre korlátain túl is, megnyitja a műveltség minden forrását s épúgy óvja a fiatal embert a szak-korlátoltságtól, mint az állandó benső együttélés a legkülönbélebb szakokra készülő társakkal s mint a modern nyelvek elsajátítása, mire valamenynyien kötelezve is vannak." A kollégium olyan tanulmányi "berendezkedést" biztosít növendékeinek, emelte ki GOMBOCZ, "melyben minden növendék kiképezheti a maga istenadta, ^(egyéni) tehetségét, berendezkedést, melynek alapelve az, hogy tanáraik egyénenkénti útmutatása és ellenőrzése mellett a növendékek lehetőleg önerejükből dolgozzák fel szaktárgyaik anyagát s ekként azok egész területén ne csak elméleti tájékozottságot szerezzenek, hanem oly mérvű gyakorlati jártasságot és kritikai tudatosságot is, mely tudományszakuk művelésében önállóságra, tanításában pedig kellő otthonosságra képesíti őket; úgyhogy a maguk teljesebb és biztos szaktudását annak idején okosan, pedantéria és tankönyvre esküvés nélkül tudják hozzáalkalmazni az iskolai tanítás természetes követelményeihez és korlátaikhoz."⁴³

A kollégium könyvtára a két világháború között valóban a tanulás centruma volt. SÓTÉR István így emlékezik a kollégiumra: "Azok az évek, melyeket ott töltöttünk,

a meghittség, a béke, a boldog, mohó olvasás idilli esztendei voltak. Az épület mintha egy sejtyszerűen osztódó, szaporodó könyvtár köré zárult volna, melynek magja -- báró Eötvös József két hatalmas könyvszekrénye -- francia állambölcseleti műveivel és metszetes angol regényeivel már már szinte eltűnik irodalom, nyelvészet, történelem, természettudományok, ókori filológia terméi között. ... Gondtalan, paradicsomi lakók lehettünk a könyvek Édenében, melyet nem őriztek kardos angyalok: azt a gyümölcsöt szakítottuk le, amelyiket éppen megkivántuk -- a hosszú polcokon szabadon álltak a könyvek."⁴⁴ A könyvtártermekben "a legvadabb olvasásorgia tombolt... Szinte féltékenyek voltunk egymás könyveire, s mohóságunk velünk együtt ébredt minden reggel."⁴⁵

A kormányzat nem nézte jó szemmel a magát ellenzékinak, sőt forradalminak valló szellemi közösséget.⁴⁶ 1920-ban, a fehérterror hullámának idején, a kollégium huszonötéves fennállása alkalmából írt megemlékezésében választ nem adva és nem is várva tette fel LACZKÓ Géza a kérdést: "A Collegium ünnepel. Vajjon ünnepli-e a hivatalos Magyarország is a Collegiumot?"⁴⁷ SÓTÉR István visszaemlékezéseiben pedig arról olvashatunk, hogy "a harmincas évek «racionalizálási» dühében levanteotthonná, vagy sportcsarnokká akarták átalakítani «a magyar École Normale Supérieure-t»."⁴⁸

Az Eötvös Kollégium valóságos oázis volt az akkori egyetemi képzés sivatagában. A korszak társadalmi és gazdasági körülményei között az efajta kollégiumi rendszer széleskörű kiterjesztése nemcsak "anyagi", hanem politikai lehetetlenség is volt. Az Eötvös József Kollégium-típus kiterjesztésére az egyetlen törekvés Szegeden jelentkezett: 1931-ben a Matematikai és Természettudományi Kar tanárjelölt hallgatói számára felállították az Eötvös Loránd Kollégiumot. "Elsőrendű előadógárda, kitűnően felszerelt szakkönyvtár, műhely, kényelmesnek mondható elhelyezési körülmények ... segítették a kollégistákat abban, hogy a követelményeknek meg tudjanak felelni" -- írja a szegedi kollégiumról GRASSELLY Gyula.⁴⁹ Arról is beszámol, hogy a szegedi kollégium "elsőrendű szakkönyvtárral rendelkezett, igaz, hogy csupán matematikai, fizikai, kémiai és biológiai vonalon."⁵⁰

KÖNYVTÁRI HELYZET, KÖNYVTÁROSI TÖREKVÉSEK A HORTHY-KORSZAKBAN

A tudományok fejlődése, a tudomány és a gyakorlati élet összefohódása, az egyetemen a "tisztá tudomány" idealista szemléletű oktatását felváltó szakképzés-szemlélet érvényesülése magában Humboldt hazájában, Németországban is, és az ennek következtében az egyetemekre behatoló szakosodási folyamat "krízis" hangulatot teremtett az "általános tudományos" egyetemi könyvtárak világában.

BIBÓ István, a Szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója 1930-ban írt tanulmányában kifejtette, hogy "Németországban, tehát ott, ahol a tudomány-egység gondolata eddig kitűnőleg vezetett, mindjobban előtérbe kerülnek a reális szempontok, amelyek az egyes egyetemek határozottabb specializálódásában, a természet és szellem-tudományok éles elválasztódásában és a rokontudományok körein belül nagyfokú differenciálódásában nyilvánulnak meg. ... A szakszerűség gondolata Németországban már az egyetemi könyvtárra is kihat. A freiburgi egyetemi könyvtár közös vezetés alatt álló szellemtudományi és természettudományi osztályra tagolódik. A kölni egyetemeken karok szerint négy részre osztva szervezik az egyetemi könyvtárat."⁵¹ BIBÓ idegenkedett ettől a megoldási formától, szerinte "az egyetemi könyvtárt sohasem szabad ily mértékben specializálni, mert hiszen természeténél fogva nemcsak szoros értelemben vett szakirodalom végett fontos a tudomány, az egyetem számára, hanem elsősorban a tudományok rendkívül sok érintkező pontjához való hozzáférhetőség céljait is szolgálja."⁵² Ugyanakkor érzékelte BIBÓ István azt a feltartóztatlan tendenciát, ami a tudományegyetemeken a természettudományos oktatásban jelentkezett: "Az orvosi, a természettudományi intézetek könyvtárai elkülönülnek a közkönyvtáraktól és a szakszerűség jegyében sokszor igen jelentős arányokban fejlődnek tovább."⁵³

Nagyjából ez a két kérdés: az "általános tudományos" jelleg fenntartása, valamint könyvtári szervezeti problémák

az egyetemen belül és kívül: a centralizáció--decentralizáció kérdése kötötte le elsősorban a Horthy-korszak egyetemi könyvtári szakembereinek a figyelmét. Az egyetemi hallgatók könyvtári ellátásának a kérdéséről -- és ezen belül az optimálisnak tekinthető tartalmi és szervezeti megoldásokról -- könyvtároskörökben alig esett szó, s amennyiben szó esett, kizárólag a tankönyvellátás problematikájára korlátozódott. Az egyetemi oktatókat sokkal többet és sokkal mélyebben foglalkoztatták a hallgatók és a könyv közötti kapcsolat megteremtésének kérdései, mint az egyetemi könyvtárügy szakértőit, hivatott képviselőit. BIBÓ Istvánt az "Universitas litterarum" - koncepció könyvtári vetületének a problematikája kötötte le, PASTEINER Iván, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója pedig -- egyébként számos figyelemreméltó észrevétel mellett -- az 1936. évi felsőoktatási kongresszuson mindössze szervezeti problémaként, per tangentem említette meg az akkori egyetemi oktatás akut problémáját: az egyetemi hallgatók könyvtári ellátásának, könyvtárhasználatának kérdéseit.⁵⁴ Az "Általános szakosztály" ülésén, ott, ahol PASTEINER Iván előadását DOMANOVSKY Sándor és ECKHARDT Sándor fentebb ismertetett előadásai előzték meg, a PASTEINER előadásához hozzászóló ZOLNAI Béla egyetemi tanár tért vissza a hallgatók könyvtári ellátásának megoldatlan kérdésére. Rámutatott a vidéki egyetemek könyvtári helyzetének gyengeségére, s kiemelte: "Legrosszabb a helyzet Szegeden, ahol sem disszertációt készíteni, sem

a tanárnak tudományos munkát folytatni a szellemi tudományok terén nem lehet. Ugyyszólván ösztöndíjat kellene adni hallgatóinknak, hogy Budapestre jöhessenek tudományos munkát folytatni."⁵⁵

VÉRTESY Miklós a budapesti Egyetemi Könyvtár e korszakának a történetét feldolgozó tanulmányában a következő észrevételt teszi: "A könyvtár «egyetemi» jellegét úgy értelmezték a hallgatókkal kapcsolatban, hogy csak a tanulmányaikhoz szükséges művekkel kell őket ellátni. A tankönyvekből néhány olvasótermi példányon kívül legfeljebb kettőt-hármat vásároltak. ... A vezetőség arra sem törekedett, hogy a hallgatók irodalmi érdeklődését kielégítse, hogy ellássa őket olvasmányokkal."⁵⁶ Mint az 1936. évi felsőoktatási kongresszus anyagából is kiderül, a hallgatók "tanulmányaihoz szükséges művek" az egyetemi tanárok szemszögéből nézve már abban az időben a szakirodalmi termékek széles körét érintették. Ami ezen a kategórián belül elhelyezkedő tankönyveket illeti, ezeknek az egyetemi könyvtárban beszerezendő példányszáma máig is vitatott kérdés. Kétségtelen, hogy az a probléma: magas példányszám-ban vegyen-e egy egyetemi könyvtár tankönyveket, mindenkor annak függvénye, hozzájutnak-e a hallgatók különösebb anyagi megterhelés nélkül vásárlás útján a tanulmányaikhoz szükséges munkákhoz, és hogy a könyvkiadás képes-e az igények zökkenőmentes kielégítéséről gondoskodni. A Horthy-korszakot e tekintetben két fő vonás jellemezte:

a hallgatók többsége képtelen volt megvenni a drága tankönyveket, az egyetemi könyvtárak pedig nem is gondolhattak arra, hogy csekély dotációjukat nagy példányszámú tankönyv-könyvtárak felállítására áldozzák. Jogosan állapítja meg VÉRTESY Miklós: "Ha annyi példányt szerezett volna be a könyvtár, amennyit a diákok igényeltek, egyéb könyvekre semmi pénze nem maradt volna."⁵⁷

A vidéki egyetemeken a két világháború közötti időszakban, az ellenforradalmi rendszer idején mind a tanárok, mind a hallgatók könyvtári ellátása a mélyponton volt. Szegeden például rendkívül lassan teremődtek meg az 1921-ben megindult egyetemi munka könyvtári feltételei. 1923 október végén még mindig nem működött az egyetemi könyvtár olvasóterme. A Szegedi Új Nemzedék című napilap szóvá is tette, "hogy az egyetemi hallgatóknak nincs hol tanulniuk."⁵⁸

A könyvtári dotáció minimális volta egyébként lehetetlen helyzetet eredményezett. A Szegedi Egyetemi Könyvtár 1937--1938. tanévi gyarapodásának -- SULICA Szilárd könyvtárigazgató kimutatása szerint -- mindössze 11,3 %-a származott vételből. Megérthetjük, hogy a könyvtárigazgatót kifakadásra készítette az a körülmény, hogy "a szegedi egyetemi könyvtár ... könyveknek és folyóiratoknak illetve folyóirat¹töredékeknek -- esetlegesen összeverődött halmaza, amelyben épp a tudományos kutatás napi

betevő falatját jelentő alaptervek és a modern szakirodalom óriási méretekben hiányzik."⁵⁹

Szegeden egyébként az egyetemi könyvtár kezelésében, de az Egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda fenntartásában külön, "nagyforgalmú" tankönyvtár működéséről tett említést SULICA Szilárd 1939-ben, de ennek állományáról, működéséről nem ad közelebbi felvilágosítást.⁶⁰

VARGA Zoltán történészprofesszor, a debreceni egyetem történetét feldolgozó munkájában azt a megállapítást teszi, hogy a Debreceni Egyetemi Könyvtár "anyagi eszközök hiányában képtelen volt az egyetem széleskörű tudományos szükségleteinek kielégítését szolgáló alapvető újabb könyv- és folyóiratigényeinek akár csak megközelítő kielégítésére is. ... Az anyagi és részben valutáris nehézségekből származó korlátozott beszerzési lehetőségek mind az egyes karok, ... mind az egyetem és a könyvtár vezetése között feszültséget idéztek elő, s így érthetően nem egyszer került éles vitatások középpontjába a könyvtár -- ellentétes igények kielégítésére képtelen -- beszerzési politikája."⁶¹

A Horthy-korszak egyetemi könyvtári szakemberei közül kiemelkedett FITZ József, a pécsi egyetem könyvtárának tudós igazgatója, aki egyetemi könyvtári igazgatói mű-

ködését 1930-ban -- nagyszerű érzékkel -- a hallgatók könyvtári ellátásának a javítása jegyében kezdte el: külön dotációt kért a tankönyvtár fejlesztésére. Indokait a következőkben sorolta fel: "1. A tankönyvtár fejlesztése szociális szempontból szükséges, mert a tankönyvek drágák, az egyetemi ifjúság zöme pedig nincsen olyan anyagi helyzetben, hogy többszáz pengőt fordithasson a sajátjából a vizsgáihoz szükséges tankönyvekre. A pécsi egyetem hallgatóinak száma évről-évre nő, -- az eddig beszerzett tankönyvek száma pedig egyáltalán nem áll arányban a szükséglettel. A tankönyveket ebben a tanévben felállítottuk az új olvasóhelyiségek kézikönyvtárában és sajnálattal kell megállapítani, hogy a polcok félig üresek, noha minden meglévő régi kiadású példányt is beállítottak. 2. A tankönyvtár fejlesztése a jövőben is szükséges, mert mindig új meg új tankönyvek jelennek meg, -- az eddigiek helyét újabb, javított és bővített kiadások foglalják el s lehetetlen hogy egy egyetemi könyvtár ~~az egyetemi könyvtár~~ az egyetemi tanulóifjúságnak csak elavult könyveket adhasson, holott a vizsgákon a legújabb kiadások anyagából kell felelniök."⁶²

Az adott lehetőségeken belül FITZ József az egyetemi munkatámogatása érdekében gondot fordított a könyvtár olvasótermének kézikönyvtárára: itt mintegy 4600 kötet könyvet helyeztetett el és csaknem 200 folyóirat legutóbbi évfolyamát. A tanári olvasószobában 1364 kötetes tájékoztató

segédkönyvtár segítette a tudományos munkát.⁶³

Világosan látta FITZ József a diákkollégiumi könyvtári ellátás fontosságát. Ezt a könyvtártípust elsősorban az egyetemi igények kielégítésére tartotta hivatottnak, ezért 1931-ben megkezdte a könyvtár feldolgozását, a hiányok megállapítását, "hogya fejlesztés a továbbiakban lehetővé tegye a könyvtár funkcióinak ellátását."⁶⁴

A Pécsi Egyetemi Könyvtár kölcsönözhető állományának a szerepét az egyetemi oktató és tanulmányi munkában meglehetősen alacsonyra becsülhetjük annak az adatnak az alapján, amelyet a könyvtár 1930. évi kölcsönzési statisztikája nyújt: a kölcsönzött művek 62,8 %-a regény volt, s az olvasott könyvek 90,2 %-a magyarul.⁶⁵

Joggal állapította meg 1929-ben HALASY-NAGY József, amikor aggodalmait fejezte ki a Horthy-korszak meggondolatlan, anyagilag megalapozatlan egyetemalapításaival szemben: "Egyetem csak ott működhetik igazán, ahol vannak használható könyvtárak, múzeumok, levéltárak, laboratóriumok és klinikák."⁶⁶ Ezért sürgette a vidéki egyetemek "teljes anyagi és szellemi kiépítését" és "felszerelését". "Mert nem fejthet ki teljes értékű munkát az az egyetem, amely elemi nehézségekkel kénytelen küzdeni, ... s ahol nincs helye a hallgatóságnak és nincsenek könyvek, folyóiratok és tudományos műszerek a kívánatos mértékben."⁶⁷

"Amíg az új egyetemek úgy szerepelnek mint a budapesti egyetem előszobái vagy száműzötteinek ^akolóniái, addig az egyetem eszméje nem él valóságként a fővároson kívül és eltompítja érzékünket az egyetem szó nagyszerű jelentése iránt."⁶⁸

UTÓSZÓ

"Aki nem ismeri a múltját ... az nem is okulhat belőle."
 "... a jövőről nem lehet perspektivánk, ha a múltban rejlő távlat biztonsága ... hiányzik a jövőbe tekintő tudat mögött" -- figyelmeztet MÁTRAI László.*

A polgári egyetem jelentkezése EÖTVÖS József Alapszabályaiban határozott szakítást jelentett a feudalizmus tankönyvre, diktálásra alapozott, az olvasást szigorú korlátok közé szorító egyetemének szellemével, oktatási módszereivel.

Az új egyetemeszme legfontosabb célkitűzése: az önálló alkotó munkára nevelés, az önálló gondolkozásra nevelés, a szellemi munka, a tudományos kutatómunka eszközeinek a megismertetése, és ez eszközök használatának a megtanítása még a polgári Magyarország mélypontjait jelentő időszakokban is fennmaradt legjobb tudósaink törekvéseiben. Ez annak a kontinuitásnak köszönhető, amelyről néhány kiváló tudós, elsősorban EÖTVÖS Loránd gondoskodott az EÖTVÖS József-i Alapszabályok gondolatanyagának a XX. századba való átmentésével.

*MÁTRAI László: A kultúra történetisége. Bp. 1977. 180. p.

A Magyar Tanácsköztársaság szellemi és kulturális fel-
lendülésében az iskola, a könyv és a könyvtár megbont-
hatatlan egységet alkotott. Tanulás elképzelhetetlen
volt könyv nélkül, iskola, egyetem elképzelhetetlen
volt a tanulmányi munka műhelyéül szolgáló könyvtár
nélkül.

Az ellenforradalom negyedszázados történelmi közjátéka
-- mint ahogyan sok mindent -- ezt a szellemet sem tud-
ta lerombolni: a tanulás és a könyv integrációját meg-
teremtő eötvösi hagyományok a Tanácsköztársaság nagysze-
rű elgondolásaival és tetteivel felerősítve és korszerű-
sítve tovább éltek számos tudósunk gondolatvilágában,
törekvéseiben.

Az egyetemi könyvtárosság sokkal kevesebbet tett a
hallgató--könyv kapcsolat megteremtése érdekében, mint
a tanári kar. SZABÓ Ervin, DIENES László, KÓHALMI Béla
és munkatársaik odaadó munkája az emberközpontú könyv-
tár megteremtése érdekében, mélységes hitük a könyvtá-
ros tanító és nevelő szerepében és kötelességében az
egyetemi -- és általában: a tudományos -- könyvtári
világban nem talált visszhangra. A tudományos nagy-
könyvtárakban az önmagát közvetlenül kínáló könyv he-
lyett "néma katalógusok", láthatatlan könyvtárosok
fogadták a polgári Magyarország olvasni vágyó közönsé-
gét, köztük a szemináriumi tagságból, az Eötvös Kollé-
giumból kiszorult, tanári törődésben közvetlenül nem
részesülő egyetemi hallgatókat.[†]

[†]Vö. CSAPODI Csaba: A-néma katalógus. = Magyar Könyv-
szemle. 1939. 277--284.

FÜGGELEK

WILHELM VON HUMBOLDT ÉS A NÉMET EGYETEM

1810 őszén Wilhelm von HUMBOLDT kezdeményezésére és rendelkezésére megnyitotta kapuit a ma HUMBOLDT nevét viselő berlini egyetem, a polgári korszak első modern egyeteme, amely döntő befolyást gyakorolt hosszú évtizedeken keresztül -- s ha szellemében és szervezetében nem is, de módszereiben él mind a mai napig -- hazájában, Európában és Európán kívül egyaránt.

HUMBOLDT egyeteme a német neohumanizmus egyeteme. Törekvése: közel hozni az embert az emberhez, az embert a könyvhöz, az embert a természethez és a tudományhoz. A tudományt enciklopédikus egységben képviselte, célja sokoldalú, művelt emberek képzése, példaképe pedig a görög ókor volt. Erre a szemléletre alapozva vált a valamikor universitas magistrorum, majd universitas magistrorum et scholarium hosszú időre -- túlságosan hosszú időre, elavulását is sokáig túlélve -- universitas litterarummá.¹

Az universitas litterarumban a tudomány egysége nem valósult meg, de megvalósult a tanítás és a tudományos kutatás egysége, ami megváltoztatta a tanár és a tanítvány addigi szerepkörét. A tanítvány nem passzív hallgatója többé tanárának, hanem tudományos problémákat megoldó kutató, aki tanárával eszmecserét folytat, a tanár nem "kész", nem "befejezett" ismereteket közöl, hanem megtanítja a

tudományos munka módszereit, a tudományos munka eszközeinek használatát, és önálló kutatásra, alkotó munkára, megoldatlan tudományos problémák tisztázására ösztönzi tanítványait. Az új szemlélet új módszert kívánt: olyan kisebb tanulmányi közösségek megteremtését, amelyek alkalmasak az eszmecsere kibontakoztatására, a tanár és a tanítvány együttes munkálkodására. Az előadások mellett új oktatási forma jelenik meg: a szeminárium. Változnak az oktatás eszközei: a tankönyv mellett -- olykor a tankönyv helyett -- bevonul az oktatásba, valamint az ismeretszerzés folyamatába, a tanulásba a szakirodalmi művek széles köre, a könyv, -- illetve a természettudományokban a kísérleti eszköz, a laboratóriumi felszerelés.

A humboldti egyetem szelleme, szervezete, oktatási rendszere felkelti EÖTVÖS József figyelmét. EÖTVÖS 1848-ban készített tervezete, "A magyar egyetem alapszabályai" egyértelműen német mintát követ, majd 1870-ben kiadott "tanárképezdei" szabályzata is hasonló felfogásban íródik. Amellett az 1850-es évektől kezdve az osztrák egyetem erősen német hatás alá kerül, így a német egyetemi rendszer két -- nem egyirányú -- szálon érkezik meg hazánkba. Ezzel a humboldti egyetemtípus Magyarországon is megkezdí -- az ellentmondásos gyökerekből és törekvésekből fakadóan -- ellentmondásokkal teli pályafutását.

HUMBOLDT egyeteme a maga korában haladó polgári törekvést képviselt Németországban és Magyarországon (1848) egyaránt.

Az önálló alkotó munkára nevelés, a tanítvány képességeinek kibontakoztatása a tudományos kutatás eszköztárának minél teljesebb, de gondosan irányított felhasználásával a tanár személyes vezetése mellett olyan képzési célt és módszert képviselt, amely et napjaink felsőoktatása is felhasznál, magáénak vall. A polgári társadalom viszonyai között azonban a humboldti egyetem részben egy gazdag társadalmi elit tudományos képzését szolgálta, részben pedig -- különösen magyarországi változata -- az egyetemi oktatás és tanulás teljes anarchiáját eredményezte. EÖTVÖS József még HUMBOLDT eredeti koncepcióját, a "munkaegyetem" típusú polgári egyetemre vonatkozó elgondolást tartotta szem előtt.

HUMBOLDT EGYETEMÉNEK ELŐZMÉNYEI

A feudális egyetem jellegét a már megtalált igazságok áthagyományozása, magyarázata és tanítása adta meg. Ezeket az igazságokat központi szereppel a biblia, a hittudomány, a jogszabályok, és ezek interpretálása képviselték. A modern értelemben vett tudományos képzés, amely új igazságok kutatását, a kutatások folytonosságát, s az új eredmények gyakorlati alkalmazását realizálta, a feudális egyetemen nem valósulhatott meg.²

E tekintetben az első modern értelemben vett németországi egyetem a hallei volt, amely 1896-ban kezdte meg működését. Tanárai között volt Christian WOLFF (1678--1754), aki Vernünfftige Gedanken című, nagy vitát kiváltó művében elvetette a tekintély tiszteletének

elvét és a gondolkozás szabadságát hirdette.³

A XVIII. században fontos esemény volt a göttingai egyetem megalapítása. Az egyetem hamarosan kiemelkedett a többi német egyetem közül. Gazdag felszerelése, kiváló tanárai vonzották a német és a külföldi fiatalokat egyaránt. Különösen nagy híre volt a könyvtárnak, s az egyetem egyéb gyűjteményei, laboratóriumai, szemináriumai más egyetemek számára is például szolgáltak.⁴ Az egyetem kurátora, a nagyműveltségű Gerlach MÜNCH-HAUSEN az egyetem legfőbb értékét a könyvtárban látta. Nagy gondot fordított a könyvtári állomány folyamatos gyarapítására, s elrendelte, hogy a könyvtár minden nap tartson nyitva helybeni használattal és könyvkölcsönzéssel az egyetemi hallgatók számára is. 1789-ben egy neves német pedagógus kiemelte, hogy a göttingai egyetemről több kiváló tudós került ki, mint más német egyetemekről. Ugy vélekedett, hogy ez nem annyira a professzorok tanításának, hanem elsősorban a könyvtár érdeme. "Sok professzor köszönheti tudományos hírnevét a könyvtárnak. Itt sok fiatal tudós csupán a könyvtár használatával képezte ki magát tudóssá."⁵

PAULSEN a német egyetemeken a XVIII. században végbement változásokat a következőkben foglalja össze: 1. a libertas philosophandi, a gondolkozás szabadságának az elve behatolt az egyetemekre, 2. Az új filozófia, amely az új tudományok, főleg a kozmológia és a fizika alapján

alapján fejlődött ki, elfoglalta a skolasztika helyét: KANT tana, "die Autonomie der Vernunft" behatolt a német szellemi életbe, 3. a művelődés és nevelés eszmé-
nyeit megváltoztatta a neohumanizmus szelleme, 4.
az egyetemi oktatásban a latin helyett egyre inkább
előtérbe került a német nyelv.⁶

A XVII. század végétől kezdődően a XVIII. század folya-
mán a magyarázatokkal ellátott szöveggyűjteményeket,
a kommentárokat és a hagyományos tankönyveket fokoza-
tosan visszaszorították az összefoglaló bevezető köny-
vek az egyes tudományágakba, az ex cathedra előadások-
kat felváltották a probléma felvető előadások.⁷

A polgári törekvések új tudományosságot és új ember-
eszményt állítottak az iskolai, az egyetemi képzés
elé. E törekvések Németországban a neohumanizmus
"köntösében" jelentkeztek. A neohumanista áramlat
képviselői a klasszikus ókorban, s itt a régi görög-
ség világában keresték a követendő eszményképet, ezért
elsősorban a görög szellemiség, az antik világ teljes
egységben való megismerését tüzték ki a tudományosság,
a tudományos képzés céljául.⁸

Az új, polgári német egyetemet a német neohumanizmus
három nagy képviselője készítette elő: Johann Matthias
GESNER (1691--1761), Johann August ERNESTI (1707--1781),

és Christian Gottlob HEYNE (1729--1812).

GESNER, az antik görög műveltség nagy tisztelője azt vallotta, hogy nem elegendő a görög és latin írók műveinek grammatikai és stiláris elemzése, hanem meg kell ismerni e művek sokoldalú ismeretgazdagító és erkölcsnemesítő értékeit, az antik világ életszemléletét. Az általa alapított göttingai Seminarium Philologicumban arra törekedett, hogy a városi iskolák számára enciklopédikus műveltségű tanárokat neveljen.⁹

ERNESTI szintén a klasszikus szerzők tartalmi mondanivalójára helyezte a hangsúlyt. Az ókori szerzőket azért olvassuk, hangsúlyozta, hogy tudásunk gyarapodjon és ítélőképességünk fejlődjön.¹⁰ HEYNE Göttingában GESNER utódjaként fejtette ki nagyhatású tanári tevékenységét, részben előadásaival, részben nagyhirű szemináriumai vezetésével. Őt is az antik, elsősorban a görög világ érdekelte, nem csak a szövegolvasást és interpretálást tartotta fontosnak.¹¹

Kiemelkedő tudósa volt a kornak Friedrich August WOLF, a hallei egyetem tanára. Tőle származik az antik világra vonatkozó tudományok összességének "Ókortudomány" elnevezése. WOLF nagy gondot fordított a kezdő hallgatók nevelésére: magánlakásán tartott előadások keretében vezette be őket a tudományos munka módszereibe. Huszonhárom évig tanította Halléban a fiatal tudósjelölteket és tudósokat a neohumanizmus szellemében történő

tudományművelésre. Tanításának célja: "az intellektuális, a morális és az esztétikai képességek mindennemű fejlesztése a legkülönfélébb gyakorlatokkal a legelemibb foktól a legmagasabb és a legnehezebb fokig."¹²

A BERLINI EGYETEM MEGALAPÍTÁSA

Wilhelm von HUMBOLDT, HEYNE tanítványa egyetemi tanulmányainak befejezése után egy évtizeden keresztül élt teljes visszavonultságban, hogy az antik görög világ szellemét és klasszikus műveit tanulmányozza. Mint a porosz állam vatikáni követe hat évet (1802--1808) töltött Rómában, és élvezte mindazt, amit "az ókor ideális szemlélettel érzékelhető meglevenedett képe" jelentett számára.¹³

Abban a rövid időszakban, amikor kezében tartotta a porosz belügyminisztérium vallás- és közoktatásügyi szekciójának vezetését, HUMBOLDT teljesen újjászervezte a porosz iskolarendszert és megalapította a berlini egyetemet. A tervet kidolgozásában segítségére volt Johann Gottlieb FICHTE (1762--1814) és Friedrich Ernst Daniel SCHLEIERMACHER (1768--1834).

FICHTE 1807-ben "Plan einer zu Berlin zu errichtenden höheren Lehranstalt" című memorandumában fejtette ki nézeteit az egyetemi oktatásról. Új intézményre volna szükség, ennek feladata a tudományos gondolkodás rendszeres

kiművelése lenne. A tanár és a tanítvány közös munkáját dialógikus érintkezés jelentené. Szükség van továbbra is a tanár előadására, de fontos követelmény, hogy a tanár ne azt adja elő, ami a könyvekben már le van írva, ami a könyvekből megtanulható. Fejtse ki saját nézeteit, adja elő azt, ami nincs meg a könyvekben. FICHTE két csoportra különíti el a hallgatókat. Azokat a tehetséges fiatalokat, akik hivatást éreznek a tudomány művelésére "magáért a tudományért", egy külön intézetbe kellene elhelyezni teljes ellátással. A hallgatók nagyobbik része csak annyit sajátítana el a tudományból, amennyire képességeik lehetőséget adnak.¹⁴

A szemináriumi munkával kapcsolatban úgy gondolta FICHTE, hogy a szeminárium tagjai csak a legtehetségesebb hallgatók lehetnek: ezek bevezetést nyernek a tudomány művelésébe, hogy ők maguk is mesterei lehessenek a tudományos munkának. A szemináriumi munka alapja -- FICHTE értelmezésében -- az az álláspont, hogy örökérvényű tudományos igazság nincs, ezért módszeres gyakorlatok keretében meg kell tanulni, hogyan lehet a tényekből, jelenségekből új ismereteket szerezni.¹⁵ A szemináriumok legyenek a tudományos kutatás műhelyei, a tudományos utánpótlás "faiskolái", "művészképzői", ahol a legkiválóbb tanítványokat bevezetik a tudományos munka "művészetébe".¹⁶

SCHLEIERMACHER "Gelegentliche Gedanken über Universitäten im deutschen Sinn" című, 1808-ban megjelent munkájában

a gondolkozás szabadsága és az individualizmus jegyében fejti ki elgondolásait. Az egyetem tulajdonképeni célja a tudományos érdeklődés felébresztése a hallgatóban. Éppen ezért SCHLEIERMACHER szerint az egyetem négy fakultása közül az első hely a filozófiai fakultást illeti meg. Ez az egyetlen "tiszta teoretikus" fakultás képviseli a tudomány egységét. SCHLEIERMACHER kíváncsún tartja, hogy a szaktudományok művelésére készülő hallgatók első évüket a filozófiai fakultáson töltsék és később sem szakadjanak el teljesen a filozófiai kartól. Ellenzi azt az elgondolást, hogy az egyetemet francia mintára főiskolákra darabolják szét: ez szerint nem csak a filozófiai fakultásnak, hanem magának az egyetemnek a megsemmisülését jelentené.¹⁷

SCHLEIERMACHER szerint az egyetemnek és az egyetemi tanárnak az a feladata, hogy a hallgató önálló munkáját lehetővé tegye. Semmiképpen nem feladata az egyetemnek, hogy a könyvekben megtalálható ismereteket tanítsa, hiszen a könyvnyomtatás feltalálása óta a könyvek árártékában olvasással ezek az ismeretek kényelmesen elsajátíthatók.

Az egyetemnek önálló munkára, tevékenységre kell ösztönöznie a hallgatókat, meg kell tanítani őket tanulni, hogy használni tudják tankönyveiket és tudásukat.¹⁸

HUMBOLDT világosan meghatározta az 1810-ben megnyílt egyetem oktatási rendszerét, amelynek legfőbb jellemzője az önálló gondolkodásra és az öntevékenységre alapozott tanulmányi munka.¹⁹ Az egyetemi oktatás legfőbb célja a tanítványok szellemi érdeklődésének felébresztése és fokozása. A már meglevő ismereteket HUMBOLDT nem vetette el, de az egyetem feladatát nem a már megtalált igazságok közvetítésében, hanem a tudomány körének szélesítésében, az ismeretek továbbfejlesztésében látta. A tanítvány kérdegetéssel és kutatással vegyen részt a tanár kutató munkájában. Minél előbbre jut a tanítvány tanulmányaiban, annál inkább csökken a különbség a tanár és a tanítvány között: a tanítvány fokozatosan társkutatóvá válik, különösen abban az esetben -- és ezt HUMBOLDT kívánatosnak tartaná --, ha a tanár és a tanítvány kapcsolata évekig fennáll.²⁰ HUMBOLDT egyetemének maradandó értékét ez a "munka-egyetem" jelleg adja meg, amelyben maradéktalanul megvalósul a tanítás és a tanulás egységének elve.²¹

Az új, polgári egyetem alapeszméi közvetlenül vagy közvetve az összes német egyetemek célkitűzéseire hatással voltak. A képzés és nevelés alapja az universitas litterarum, ahol az egyetemesen művelt ember képzése, nevelése folyik. Ezt a nevelési célt az új egyetem a "tisztá tudomány" tanításával és művelésével kívánja elérni. A műveltség az emberi élet legfőbb értékévé emelkedett.²²

A humboldti egyetemen a filozófiai fakultás a legfontosabb fakultás rangjára emelkedett. Többé nem a tudomány "előcsarnoka", vagy éppen az egyetemre előkészítő iskola. Ez utóbbi szerepet átvette a gimnázium. A bölcsészeti kar új szaktudományokkal gazdagodott, elsősorban nyelvészeti és történeti diszciplínákkal, valamint helyet adott -- az orvostudomány kivételével -- a természettudományok valamennyi ágának. Így vált alkalmassá sokat vitatott, eleinte nem szívesen bevallott és vállalt feladata, a gimnáziumi tanárképzés ellátására.²³

A SZEMINÁRIUMOK

Berlinben 1812-ben kezdte meg munkáját August BÖCKH híres filológiai szemináriuma. A szeminárium működését az 1812. május 28-án kiadott "Reglement für das philologische Seminarium" szabályozta.²⁴

A szabályzat kimondta, hogy a szeminárium az egyetemhez tartozó nyilvános intézet, amelynek az a célja, hogy azokat, akik az ókortudományban megfelelő előképzettséggel rendelkeznek, lehetőleg mindennemű gyakorlattal a tudomány mélyére bevezesse és mindennemű irodalmi támogatással úgy kiképezze, hogy a jövőben ezt a tudományt fenntartani, továbbadni és továbbfejleszteni képesek legyenek. Éppen ezért ebbe az intézetbe csak olyanok alkalmasak, akik életcéljuknak mindenek előtt a filológiát tekintik, s a jövőben nem valamely más fakultástól

várják előmenetelüket. Tagokul csak olyanok vehetők fel, akik legalább egy félévig már egyetemi tanulmányokat folytattak. A felvétel a szemináriumba szigorú vizsga alapján történik: a jelölt "próbadolgozatot" készít, valamint szóbeli vizsgát tesz a szükséges előismereteiből. Olyan tehetséges és szorgalmas külföldiek, akik kötelezik magukat, hogy hazájukba visszatérnek, éppen úgy felvehetők a szemináriumba, mint a hazaiak. A szemináriumnak hat tagja lehet, ezek száma minisztériumi instrukcióra felemelhető. A szeminárium igazgatója megengedheti, hogy rendes tagságra még nem kvalifikált, de jó reményekre jogosító hallgatók is bejuthassanak a szemináriumba mint rendkívüli tagok, és a szeminárium gyakorlatokon jelen lehessenek. Olyanok, akik tanári pályára készülnek, vagy már állásban lévő tanárok (akiket erre az állami hatóság felszólít, vagy engedélyt ad számukra) tudományos képzettségük elmélyítése érdekében látogathatják egy ideig az egyetemet, s ha kvalifikációjuk megfelelő, mint rendes tagok részt vehetnek a szemináriumi gyakorlatokon. Akiknek a magatartása vagy szorgalma kifogás alá esik, azonnal eltávolíthatók a szemináriumból. A szeminárium igazgatója a filozófai fakultás egyik tanára, aki ezért külön fizetést kap.

A szemináriumi latin nyelvű gyakorlatok és megbeszélések a következők: 1. Heti két órában görög és latin írók szövegeinek pontos kritikai interpretálása. 2. Írásbeli dolgozatok és megbeszélések részben az auktorok egyes részleteiből, részben az ókori tudományok egyes szaktudományai

köréből. Kéthetenként egy esti összejövetelt kell tartani a vezető tanár jelenlétében, meghatározatlan időtartam nélkül a dolgozatok felolvasására. A vezető tanár a neki benyújtott dolgozatokat a rendes tagok között körözteti, vagy az egyik rendes tagnak előre kiadja, hogy kritikájukat és gondolataikat kifejthessék a latin nyelven tartandó vita keretében. A dolgozat elkészítésére nyolc hét áll a tag rendelkezésére. A dolgozat beadásának pontos ideje szigorúan betartandó, ellenkező esetben a tag kizáratik a szemináriumból. Kéthetenként, amikor nem tartanak ilyen megbeszéléseket az előadásokról, hasonlóképpen az esti órákban, összegyűlnek a szeminárium tagjai abból a célból, hogy felvessenek olyan kérdéseket, amelyeket az egyetemi előadások alapján nem látnak világosan, s hogy általában kérdéseket tegyenek fel. Ehhez minden rendes tagnak joga van. Négy tagnak kötelessége, hogy egy ilyen ülésen kérdést vessen fel. Ezeknek az üléseknek a munkarendjét az igazgató határozza meg. Az igazgató a felettes hatóságoknak a szeminárium minden egyes tagjáról bírálatot mond. A kiváló teljesítményeket jutalmazták. Kivánatos, hogy a szeminárium tagjai tanulmányaik befejezésekor olyan filológiai dolgozatot nyújtsanak be, amely nyomtatásban is megjelenhetik.

BÖCKH szemináriumunka magától értetődően megkívánja nemcsak az auktorok olvasását, hanem a szakirodalom széles köré-

nek használatát, feldolgozását. Ezt a követelményt külön is kiemeli a hallei filológiai szeminárium 1829. évi szabályzata. Ennek értelmében a dolgozatok megírásához szükséges segédeszközöket és a feldolgozás módját a tanárral meg kell beszélni. A hallei szabályzat a szakirodalom biztosításáról is gondoskodik. Előírja, hogy a szükséges könyveket a szemináriumi növendék az egyetemi könyvtárból kölcsönözze ki. Abban az esetben, ha a könyv kölcsön van, és azt más hallgató vagy az egyetemhez nem tartozó személy kölcsönözte ki, vissza kell kérni a dolgozat írója számára.²⁵

A königsbergi egyetem történeti szemináriumának az előírásai 1832-ben kimondják, hogy a szeminárium kettős céllal működik. Részből olyan hallgatókat képez, akik kizárólag vagy elsősorban a történettudománynak szentelik életüket. Másrészt egyéb szakokon tanuló hallgatóknak nyújt segítséget abban, hogy a történettudományt és segédtudományait másféle képzéssel kapcsolatban műveljék. A történésznek készülőkét mindennemű irodalom megismertetésével, a tudomány lényegébe és módszereibe való bevezetéssel készíti fel arra, hogy a történettudományt a jövőben fenntartsák, továbbadják és továbbfejlesszék. A szeminárium tagjai hetenként két-három órára összegyűlnek, hogy megbeszéléseket folytassanak latin illetőleg francia vagy német nyelven. A tanár feladata, hogy előadást tartson a történettudományi irodalomból és felhívja a figyelmet a legújabb kiadványokra a történelem, a földrajz

és a statisztika tárgyköréből és figyelmeztesse a szeminárium tagjait az egyes művek részletes áttanulmányozására. Az írásbeli dolgozatok tárgya egy történeti, földrajzi vagy statisztikai téma kidolgozása. A hallgatóknak a saját kutatásaikról és nézeteikről kell számot adniuk forrásművek, de nem ismert jegyzetek, kompendiumok vagy sekélyes források felhasználásával.²⁶

Az első természettudományi szemináriumot Bonnban állították fel 1825-ben. Az öt szaktudománynak megfelelően (fizika, kémia, mineralógia, botanika és zoológia) öt szeminárium működött a megfelelő tanár vezetésével. A fő cél a magasabb iskolák számára tanárok nevelése és általában a természettudományok fejlesztése. A minden részletre kiterjedő szemináriumi szabályzat heti hat óra gyakorlatot írt elő, amelyben a megfigyelés és a kísérlet állott a fő helyen. A hatodik gyakorlat arra szolgált, hogy a vezetők és a tagok összegyűljenek annak érdekében, hogy megismerjék, meglássák a természettudományok egyes ágai között meglevő összefüggéseket, s ne csak legkedvesebb tudományáguknak éljenek. Ezeken a megbeszéléseken a különféle szakok tárgyaiból tartanak előadásokat, írta elő a szabályzat. A szabályzatból megtudjuk, hogy a bonni természettudományi szemináriumnak saját kézikönyvtára volt a tagok használatára, valamint mikroszkópja és egyéb eszközei.²⁷ A szakirodalom használata a természettudományi

szemináriumokban visszafogottabb volt, mint a filológiai vagy a történeti szemináriumokban. Bomban csak az utolsó (harmadik) tanulmányi évben tartottak a természettudományi szeminárium tagjai tudományos előadást. Ennek tárgya egy tudományos mű kritikája volt, vagy beszámoló a növendék saját kísérleteinek eredményeiről.²⁸ A königsbergi egyetem természettudományi szemináriumának 1834-ben kiadott szabályzata előírta, hogy a hallgatók a saját kutatásaik eredményéről tartoznak beszámolni. Arról, hogy a kísérletezést, a megfigyelést, illetve a kapott eredményeket mennyire kell a szakirodalommal szembesíteni, alátámasztani, ez a szabályzat sem tesz említést.²⁹ PAULSEN szerint a berlini matematikai szeminárium 1864-ben kiadott szabályzata az első, amelyik a filológusoktól átvett fordulattal jelöli meg a szeminárium célját: a szeminárium feladata, hogy azoknak a hallgatóknak, akik már elegendő matematikai ismerettel rendelkeznek, segítséget adjon önálló kutatások végzésére és őket a szakirodalmi eszközök használata által továbbképezze, hogy ezáltal a jövőben a matematika tudományát fenntartsák, továbbadni és előbbre vinni képesek legyenek.³⁰

1812 és 1840 között lényegében minden német egyetemen bevezették -- a bölcsészeti karokon -- a szemináriumi oktatást. Az 1812-től kezdve keletkezett "Reglement"-ek hosszú sora, amelyek a porosz egyetemeken felállított szemináriumok munkáját szabályozták WOLF hallei szemináriumának céljait tükrözik. A szabályzatok többsége a szemináriumi munka fő

céljaként a tudományos képzettség elmélyítését nevezi meg: sokféle gyakorlattal bevezetni a szeminárium tagjait a tudományok mélyébe, és mindennemű [szak]irodalmi támogatással vagy útmutatással, irányítással segíteni őket abban, hogy önálló tudományos munkát végezni, kutatásokat folytatni képesek legyenek.³¹

ELŐADÁS, KÖNYV, KÖNYVTÁR

Wilhelm Eduard WILDA, a hallei egyetem fiatal professzora skandináviai utazásáról visszatérve beszámolt az 1825. évi svéd egyetemi reform kapcsán felmerült gondolatról: A nyomtatott könyv elterjedése következtében az egyetemi tanár előadását az egyetemi tanításban teljesen mellőzni kellene. WILDA ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy a könyvnyomtatás feltalálása és a könyvek használata nem teszi feleslegessé és szükségtelenné a tanár előadását, mert a tanár éppen előadásaiban sok olyan ismeretet közölhet, ami egyetlen könyvben sem található. Egyébként pedig az olvasás nem pótolhatja az élő szó hatását. A könyv, a tankönyv és az előadás együttesen hatnak a tanítványokra. WILDA szerint az egyetemi tanár számára meg kell adni a lehetőséget, hogy saját belátása szerint érvényesíthesse a tanításban az előadást, az ismétlést, a beszélgetést és a különféle gyakorlatokat.³²

SCHLEIERMACHER szerint a tanár nem mondhat le az előadásról. A tanár tartsa meg a dialógus régi formáját, de töltsse meg új tartalommal. Saját kutatásai alapján nyújtson

olyan ismereteket, melyek nem találhatók a könyvekben.³³

Ami az olvasmányok mennyiségét illeti, SCHEIDLER Hodegetikája azt tanácsolja a fiatal hallgatónak, hogy a Plinius-i "Multum, non multa!" elv betartásával olvasson sokat és elmélyedve, de ne sokfélét. Nagyon fontosnak tartotta SCHEIDLER, hogy a legszükségesebb tankönyvek és kompendiumok meglegyenek a hallgató birtokában, mert ezek nélkül nem lehet egyetemi tanulmányokat folytatni. Ha a hallgató szegény és nem tudja megvenni a szükséges tankönyveket, majd segítenek rajta a barátok és szűkebb hazája tehetősebb emberei. A tankönyvek jelentőségét SCHEIDLER abban látta, hogy a szükséges ismereteket rendszerezve, a fokozatosság elvének betartásával közlik, ezért alkalmas eszközei a tanulásnak. Egyébként úgy vélekedett, hogy egyáltalán nem fontos, hogy a hallgatónak sok könyve legyen. Minél több könyve van, annál kevésbé tudja célszerűen használni őket. A könyvek használatát a hallgatónak meg kell tanulnia. Mindamellet arra is figyelmeztet SCHEIDLER, hogy a filozófiai fakultáson folytatott tanulmányokhoz nagy szükség van a jól felszerelt könyvtárra.³⁵

Mindaddig, amíg a tankönyvre alapozott tanulás volt túlsúlyban, a tanulmányi munkában a könyvtár nem játszott különösebb szerepet. A XIX. században a képzés tudományos jellegének az előtérbe kerülésével a könyvtár az egyetemi munka nélkülözhetetlen munkaeszközzé vált.³⁶ Az egyetemi

épületviszonyok azonban igen szegényesek voltak. A szűkös körülmények miatt az egyetemi könyvtárak arra kényszerültek, hogy elsősorban kölcsönzéssel elégítsék ki olvasóik, köztük az egyetemi hallgatók igényeit, a kötetszámot tekintve meglehetősen liberális kölcsönzési gyakorlatot alakítva ki.³⁷ A szemináriumi könyvtárak a század első felében még rendkívül szerény kötetszámmal rendelkező, elsősorban kézikönyveket tartalmazó gyűjtemények voltak.³⁸ A helyiségek hiánya miatt a tanárok egy része a szemináriumi órákat a lakásán tartotta.³⁹

SCHLEIERMACHER 1808-ban kifejtette, hogy a hallgatóknak külön olvasóhelyiségeket kell biztosítani. Ennek érdekében egy kézikönyvtár felállítását javasolta, amelyben azokat a könyveket helyeznék el, amelyeket a hallgatók gyakran keresnek, de amelyektől az egyetemi könyvtár többi látogatóját nem lehet hosszabb időre megfosztani.⁴⁰ Kérdés, mennyire érthetünk egyet azzal a véleménnyel, amelyik szerint SCHLEIERMACHER javaslata a szemináriumi könyvtárak megteremtését célozta.⁴¹ Valószínűbbnek látszik, hogy SCHLEIERMACHER kézikönyvtára azzal a hallgatók használatára rendelt könyvtárral rokon, amellyel Königsbergben találkozunk, s amely esetleg mintául szolgálhatott EÖTVÖS József "tanulói könyvtára" számára.

Az 1833-ban kiadott tervezet előadja, hogy a königsbergi egyetemen egyre inkább érződik annak szüksége, hogy egy

egyetemi kézikönyvtár állittassék fel az egyes tudományok legjobb és legnagyobb kézikönyveiből. A hallgatók szegénysége még arra is alig ad lehetőséget, hogy a legolcsóbb kompendiumokat megvegyék. Ezeket a legjelentősebb tudományos segédleteket azonban, amelyekre tanulmányi munkájuk végzéséhez nélkülözhetetlenül szükségük van, a hallgatók nem tudják saját maguk beszerezni. Az egyetemi könyvtár pedig részben "általános" feladatai, részben korlátozott anyagi lehetőségei, és nagyrészt az erős kereslet miatt nem tudja a fiatal docensek és hallgatók igényeit kielégíteni. A kézikönyvtár a város központjában egy egyetemi épületben kerülne elhelyezésre. Hetenként kétszer, 12 és 1 óra között lenne nyitva a docensek és a hallgatók számára. A nyitvatartási idő esetleg heti négy órára emelhető. A könyveket legfeljebb három hétre lehet kikölcsönözni. A kölcsönzés ugyanolyan feltételekkel történik, mint az egyetemi könyvtárból, vagyis professzori jótállással. A kézikönyvtárnak az lenne a fő célja, hogy a hallgató megismerkedjék tudományszakja alapvető műveivel, és hogy a könyvtár nyitvatartása idején ezek olvasásával bővítse tudását.⁴²

JEGYZETEK

"SZAJKÓ MÓDRA KÖNYV NÉLKÜL": AZ ABSZOLUTIZMUS EGYETEME

1. Idézi: SZENTPÉTERY Imre: A Bölcsészettudományi Kar története. 1635--1935. Bp. 1935. /A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 4./ 4. p.
2. Az 1777-iki Ratio Educationis. Ford., bev., jegyz. ell. FRIML Aladár. Bp. 1913. 41. p.
3. Az 1777-iki Ratio Educationis. I. m. (2. jegyzet) 40. p.
4. FÜLÖP Géza: A Habsburg gyarmatosítás kora. 1711--1772. = A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Bp. 1963. /II. fejezet: A nyomdászat kezdetektől a felvilágosodás időszakáig. B./ 237. p.
5. TÓTH András: Az egyetem története 1635 és 1944 között. = A 325 éves budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem rövid története. Bp. 1960. 13. p. -- Vö. SZENTPÉTERY I.: I. m. (1. jegyzet) 141--151. p., ECKHART Ferenc: A Jog- és Államtudományi Kar története. 1667--1935. Bp. 1936. /A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 2./ 154--184. p.
6. Idézi: SCHNELLER István: Az egyetemi tanulmányozás feladata. = SCH. I.: Paedagogiai dolgozatok. 1. köt. Bp. 1900. 154. p.
7. SCHNELLER I.: I. m. (6. jegyzet) 154. p. -- HAJDU János megállapítása szerint: "A Ratio egyeteme és akadémiai sem voltak az igazi tudományos képzés és a szellemi munka műhelyei: egészen az alkotmányfordulóig megmaradtak kicsinyesen ellenőrzött, iskolaszerű, tankönyvekhez kötött intézményeknek; szabadabb mozgási lehetőségük nem volt, s éppúgy az osztrák tanulmányi bizottság gyámkodása alatt senyedtek, mint a közoktatási szervezet alattuk álló többi tagjai." /HAJDU János: Felsőbb oktatásügy és tömegnevelés. = Magyar művelődéstörténet. 5. köt. Az új Magyarország. Bp. [194?] 333. p.
8. MÁTRAJ László: A szellemi tudományok. = Magyar művelődéstörténet. 5. köt. Az új Magyarország. Bp. [194?] 401--402. p. -- Vö. TÓTH András -- ANTALL József: A magyarországi felsőoktatás a reformkorban és 1848--49-ben. = Felsőoktatási Szemle. 1968. 415. p.

9. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 5. p. -- Vö. HORVÁTH Pál: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar három évszázada. = H. P.: Egyetemtörténeti tanulmányok. /Adalékok a modern felsőoktatási rendszerek kifejlődéséhez./ Bp. 1973. 6. p.
10. SZENTPÉTERY I.: I. m. (1. jegyzet) 79. p.
11. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 46. p.
12. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 327. p. -- Vö. SZENTPÉTERY I. m. (1. jegyzet) 330--331. p.
13. SZENTPÉTERY I.: I. m. (1. jegyzet) 331. p.
14. TAXNER Ignác: A bölcsészeti közoktatás új rendszere. Nagyszombat, 1848. 15--17., 40--48. p.
15. Az 1777-iki Ratio Educationis. I. m. (2. jegyzet) 180. p.
16. SCHNELLER, I.: I. m. (6. jegyzet) 155--156. p.
17. SZENTPÉTERY I.: I. m. (1. jegyzet) 81. p.
18. SZENTPÉTERY I.: I. m. (1. jegyzet) 352. p.
19. SZENTPÉTERY I.: I. m. (1. jegyzet) 352--353. p.
20. Vö. HORVÁTH P.: I. m. (9. jegyzet) 9. p.
21. Idézi: ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 230. p. -- Vö. SZENTPÉTERY I.: I. m. (1. jegyzet) 202. p.
22. SZENTPÉTERY I.: I. m. (1. jegyzet) 328. p.
23. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 273--274. p.
24. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 276--277. p.
25. SZENTPÉTERY I.: I. m. (1. jegyzet) 171. p.
26. TÓTH András: Az Egyetemi Könyvtár Fejér György igazgatása alatt. (1824--1843.) = Magyar Könyvszemle. 1959. 265. p.
27. SZENTPÉTERY I.: I. m. (1. jegyzet) 218. p.
28. BORIÉ Egyed javaslata. Idézi: ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 57. p.
29. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 234. p.
30. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 42. p.

31. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 42. p.
32. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 43. p.
33. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 44. p.
34. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 58. p.
35. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 68--69. p.
36. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 71--72. p.
37. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 69--70. p.
38. ECKHART Ferenc fordítása. /I. m. (5. jegyzet) 114. p./
-- Lásd még: Az 1777-iki Ratio Educationis. I. m.
(2. jegyzet) 194. p.
39. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 124. p.
40. Az 1777-iki Ratio Educationis. I. m. (2. jegyzet)
180--181. p.
41. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 131. p.
42. Vö. F. CSANAK Dóra: A Ratio Educationis és az iskolai
újságok. = Magyar Könyvszemle. 1975. 243--261. p. Az
idézetet lásd: 256. p.; SZELESTEI N. László: Tertyánszky
Dániel iskolai újság-tervezete. = Magyar Könyvszemle.
1976. 390--396. p.
43. F. CSANAK Dóra: I. m. (42. jegyzet) 256. p.
44. GYÓRY Tibor: Az Orvostudományi Kar története. 1770--1935.
Bp. 1936. /A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegye-
tem története. 3./ 89. p.
45. BODOLAY Géza: Irodalmi diáktársaságok. 1785--1848.
Bp. 1963. -- TÓTH A. -- ANTALL J.: I. m. (8. jegyzet)
419. p.
46. TÓTH A. -- ANTALL J.: I. m. (8. jegyzet) 418. p. --
HORVÁTH P.: I. m. (9. jegyzet) 9--10. p.
47. SZENTPÉTERY I.: I. m. (1. jegyzet) 209. p.
48. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 373. p.
49. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 373. p.
50. MOCSÁRY Lajos: A régi magyar nemes. Bp. 1889. 200. p.
51. SZENTPÉTERY I.: I. m. (1. jegyzet) 96. p.

52. Vö. FINÁCZY Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. 2. köt. 1773--1780. Bp. 1902. 124. p.
53. FINÁCZY Ernő fordítása: FINÁCZY E.: I. m. (52. jegyzet) 124--125. p. -- Vö. TÓTH András: Az Egyetemi Könyvtár története a szerzetesrendek feloszlatása korában (1773--1790). = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei. 3. 1966. Bp. 1966. 105. p. (TÓTH András valószínűnek tartja, hogy az idézett feljegyzés KEMPELEN Farkas tollából származik.) -- PAJKOSSY Györgyné kutatásai során arra a megállapításra jutott, hogy az 1750--1770-es években az Egyetemi Könyvtár igen korszerű fizikai, matematikai és csillagászati állománnyal rendelkezett. /PAJKOSSY Györgyné: Az Egyetemi Könyvtár története 1690-től 1774-ig. = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei. 4. 1968. Bp. 1968. 75--77. p./
54. Az 1777-iki Ratio Educationis. I. m. (2. jegyzet) 190. p.
55. Az 1777-iki Ratio Educationis. I. m. (2. jegyzet) 190. p.
56. Az 1777-iki Ratio Educationis. I. m. (2. jegyzet) 196. p. -- Lásd még: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Összeáll. KOVÁCS Máté. Bp. 1963. 284--286. p.
57. BRUCKNER János: A jozefinista kultúrpolitika és az Egyetemi Könyvtár. (1780--1784). = Magyar Könyvszemle. 1956. 113. p.
58. TÓTH András: Az Egyetemi Könyvtár a ferenci abszolutizmus korában. (1790--1823). = Magyar Könyvszemle. 1963. 203. p.
59. TÓTH A.: I. m. (53. jegyzet) 111--112. p. -- MÁTÉ Sándor: A Budapesti m. kir. Tudomány-egyetem Könyvtára. Bp. 1896. 5. p. -- A könyvtárvizsgálatról és a bizottság jelentéséről részletesen beszámol: ILLÉSY János: Az Egyetemi Könyvtár megvizsgálása 1780-ban. = Magyar Könyvszemle. 1897. 49--50. p. (A férőhely-viszonyokról: 49. p.)
60. TÓTH A.: I. m. (53. jegyzet) 117--118. p.
61. PETROVICH Ede: Ismeretlen adatok a Pécsi Egyetemi Könyvtár történetéhez. = Magyar Könyvszemle. 1967. 40. p. -- Vö. FÉNYES Miklós: A Pécsi Egyetemi Könyvtár története. 1. Pécsi Püspöki Könyvtár. = Pécsi Egyetemi Könyvtár. Jubileumi évkönyv. 1774--1974. Pécs, 1974. 10--11., 24--25. p.
62. PETROVICH E.: I. m. (61. jegyzet) 43. p.
63. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 144. p.

64. SZENTPÉTERY I.: I. m. (1. jegyzet) 142--143. p.
65. SZENTPÉTERY I.: I. m. (1. jegyzet) 143. p.
66. SZENTPÉTERY I.: I. m. (1. jegyzet) 144. p. -- Az abszolútizmus kora tudományos életéről II. József uralkodása idején lásd: TÓTH A.: I. m. (5. jegyzet) 13. p.
67. Az egyetemi és liceumi könyvtárak rendszeres állománygyarapítása. [III. József rendelete.] 1785. április 5. = A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Bp. 1963. 543. p.
68. Az egyetemi és liceumi könyvtárak ... I. m. (67. jegyzet) 543. p.
69. Az egyetemi és liceumi könyvtárak... I. m. (67. jegyzet) 547. p. -- Vö. TÓTH A.: I. m. (53. jegyzet) 137--139. p.
70. TÓTH A.: I. m. (58. jegyzet) 202. p.
71. TÓTH A.: I. m. (26. jegyzet) 266. p.
72. TÓTH A.: I. m. (58. jegyzet) 202. p.
73. PAULER Tivadar: A budapesti Magyar Kir. Tudomány-egyetem története. 1. köt. Bp. 1880. 438--439. p. -- Vö. TÓTH A.: I. m. (58. jegyzet) 186--213. p.; ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 232. p.; FÜLÖP Géza: A felvilágosodástól 1848 márciusáig. = A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Bp. 1963. /III. fejezet: A könyv és könyvtár a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korában. A./ 306. p.
74. MÁTÉ S.: I. m. (59. jegyzet) 7--8. p.
75. Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Összegyűjtötte, jegyz. [ell.] SZAMOTA István. Bp. 1891. 479. p. (Robert TOWNSON 1793 májusában érkezett Magyarországra. Itt tartózkodása kezdetén Széchényi Ferenc vendége volt.)
76. TÓTH A.: I. m. (26. jegyzet) 276. p.
77. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 366. p.
78. TÓTH András: A pesti Egyetemi Könyvtár a modern fejlődés útján. (Toldy Ferenc igazgatásának első évei 1843--1849) = Tanulmányok Budapest múltjából. XI. Bp. 1956. 250--261. p. Az idézetet lásd: 255. p.
79. FINÁCZY E.: I. m. (52. jegyzet) 125. p.

80. SZENTPÉTERY I.: I. m. (1. jegyzet) 339. p.
81. TÓTH A.: I. m. (58. jegyzet) 204. p. -- Vö.
TÓTH A.: Az 53. jegyzetben idézett mű, 118--119. p.
82. ECKHART F.: I. m. (5. jegyzet) 326. p.

A TANSZABADSÁG ÉS A KÖNYV

1. SZOKOLAY István: A tudományos egyetemek. = Tudománytár. 1844. 223. p.
2. SZOKOLAY I.: I. m. (1. jegyzet) 226. p.
3. SZOKOLAY I.: I. m. (1. jegyzet) ²²⁶⁻227. p.
4. SZOKOLAY I.: I. m. (1. jegyzet) 228. p.
5. SZOKOLAY I.: I. m. (1. jegyzet) 228--229. p.
6. SZOKOLAY I.: I. m. (1. jegyzet) 228. p.
7. SZOKOLAY I.: I. m. (1. jegyzet) 234--285. p.
8. SZOKOLAY I.: I. m. (1. jegyzet) 229. p.
9. SZOKOLAY I.: I. m. (1. jegyzet) 290., 292. p.
10. TÓTH Lőrincz: Eszmék a magyar tudományosság, academia, s iskola-ügy körül. 1847. Pozsonyban, 1848. 10. p.
11. TÓTH L.: I. m. (10. jegyzet) 10--11. p.
12. TÓTH L.: I. m. (10. jegyzet) 45--46. p.
13. TÓTH L.: I. m. (10. jegyzet) 46. p.
14. TÓTH L.: I. m. (10. jegyzet) 49. p.
15. TÓTH L.: I. m. (10. jegyzet) 50--51. p.
16. TÓTH L.: I. m. (10. jegyzet) 51--52. p.
17. TÓTH L.: I. m. (10. jegyzet) 60. p.
18. TÓTH L.: I. m. (10. jegyzet) 61. p.
19. TÓTH L.: I. m. (10. jegyzet) 63. p.

20. "A negyvenes évek legfontosabb eseménye közoktatási szempontból is a magyar nyelvről és nemzetiségről szóló 1844. II. tc. megalkotása volt. ... A gyakorlat persze itt is lassabban járt az elméletnél: az egyetem jogi és bölcsészeti karán például 1848 márciusáig latinul adták elő a tárgyak jelentékeny részét." /HAJDU János: Felsőbb oktatásügy és tömegnevelés. = Magyar művelődéstörténet. 5. köt. Az új Magyarország. Bp. [194?] 338--339. p. -- Vö. HAJDU János: Eötvös József báró első minisztersége. (1848.) Bp. 1933. 21. p.; SZENTPÉTERY Imre: A Bölcsészettudományi Kar története. 1635--1935. Bp. 1935. /A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 4./ 373. p.; ECKHART Ferenc: A Jog- és Államtudományi Kar története. 1667--1935. Bp. 1936. /A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 2./ 379--381. p.
21. E mozgalmakról részletesen ismerteti: HAJDU J.: Eötvös... I. m. (20. jegyzet) 92--105. p. -- Vö. TÓTH András--ANTALL József: A magyarországi felsőoktatás a reformkorban és 1848--49-ben. = Felsőoktatási Szemle. 1968. 420--421. p.
22. HAJDU J.: Eötvös ... I. m. (20. jegyzet) 97. p.; TÓTH A. -- ANTALL J.: I. m. (21. jegyzet) 420. p.; MÓRA László: A Műegyetemi Könyvtár története. 1848--1948. Bp. 1971. 18. p.
23. HAJDU J.: Eötvös ... I. m. (20. jegyzet) 95. p.
24. HAJDU J.: Eötvös ... I. m. (20. jegyzet) 97. p.; TÓTH A. -- ANTALL J.: I. m. (21. jegyzet) 420. p.
25. TÓTH A. -- ANTALL J.: I. m. (21. jegyzet) 420. p.
26. HAJDU J.: Eötvös ... I. m. (20. jegyzet) 23--24. p.
27. HAJDU J.: Eötvös ... I. m. (20. jegyzet) 24. p.
28. HAJDU J.: Eötvös ... I. m. (20. jegyzet) 25. p.
29. Idézi: ECKHART F.: I. m. (20. jegyzet) 381--382. p.
30. A Budapesti Egyetemi Törvénykar 1848 máj. 12.-i reformtervezete, Frank Ignác szerkesztésében. = HORVÁTH Pál: Egyetemtörténeti tanulmányok. /Adalékok a modern felsőoktatási rendszerek kifejlődéséhez./ Bp. 1973. 143. p.
31. A Budapesti Egyetemi Törvénykar ... I. m. (30. jegyzet) 143. p. -- Vö. HORVÁTH Pál: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar három évszázada. = H. P.: Egyetemtörténeti tanulmányok. /Adalékok a modern felsőoktatási rendszerek kifejlődéséhez./ Bp. 1973. 11--12. p.

31. [folytatás az előző lapról] VÖ. ECKHART F.: I. m. (20. jegyzet) 382. p. -- FRANK Ignác 1845-ben készített memorandumáról: ECKHART F.: I. m. (20. jegyzet) 367. p.
32. SZENTPÉTERY I.: I. m. (20. jegyzet) 377--379. p.; az idézetet lásd: 378. p. -- VÖ. TÓTH A. -- ANTALL J.: I. m. (21. jegyzet) 421. p.

A bölcsészeti kar javaslatainak kidolgozását megelőzően, 1848. július 20--24 között ülésezett a Magyar Nevelési Társaság által TAVASI Lajos kezdeményezésére összehívott Első egyetemes és közös magyar tanítói gyűlés. A "Főtanodák és egyetemek iránti javaslat"-ot JEDLIK Ányos elnökletével szerkesztették meg. Az előterjesztés elsősorban szervezeti kérdésekkel foglalkozott. Utolsó, 18. pontja érint -- implicite -- könyvtári kérdéseket: "A főtanodai épületről, abban szükséges termekről, mindennemű tudományos gyűjteményekről és segédeszközökről, ugyszinte azoknak fõntartásáról és gyarapításáról gondoskodik az álladalom, illetõleg az alapító testületek." /PÉTERFY Sándor: Dr. Tavasi Lajos. + Függelék: Az első egyetemes és közös magyar tanítói gyűlés határozatai. = Magyar Tanügy. 1877. 126--127. p./ -- A Középtanodai Szakosztály -- TAVASI elnöklete alatt -- külön is szól a könyvtárról: "A középtanodának van saját könyvtára, melynek gondviselője az igazgató..." /PÉTERFY S.: I. m. 124. p./

33. EÖTVÖS József tervezete az idők folyamán egyre jobban feledésbe merült. HAJDU János ugyan részletesen ismertette /HAJDU J.: Eötvös... I. m. (20. jegyzet) 132--144. p./, a későbbi EÖTVÖS-irodalom azonban egy-két mondat erejéig és inkább csak HAJDURA hivatkozva szól róla. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a 31 lap terjedelmű nyomtatványon EÖTVÖS neve nem szerepel. Sem PETRIK, sem SZINNYEI nem említik a kiadványt. HAJDU János az első, aki kétséget kizáróan bebizonyítja, hogy EÖTVÖS József munkájáról van szó. MÁTE Sándor -- legalábbis őt sejtjük az "M. S." monogram mögött -- PAULER Tivadar hagyatékában bukkant rá a ma is ismert példányra, amelyet a budapesti Egyetemi Könyvtár őriz. (Az "Ordo praelectionum in Regia Universitate Hungarica. Pestini, 1785--1848" című leckerendeket tartalmazó kötetbe belekötve. /Bp. EK: G. f. 2. r. l., P. r. 1001. sz./) A szerzőséget a pesti egyetem tanári karának tulajdonítva MÁTE Sándor 1897-ben a Magyar Könyvszemlében közölte a tanulóí könyvtárra vonatkozó X. fejezetet. /277--278. p./ A tervezet teljes szövegét közli: HORVÁTH Pál: Egyetem történeti tanulmányok. Bp. 1973. 150--199. A tervezetről: HORVÁTH P.: I. m. 91--93. p., és 232. p. 230. jegyzet. -- MÁTE Sándor a kiadvány ritkaságát azzal magyarázza, hogy az a szabadságharc elbukása után "elkobzási tárgy" volt. /I. m. 277. p./

34. [EÖTVÖS József]: A magyar egyetem alapszabályai.
H. n. [1848]. 31 p. 2° Idézet: 1. p.
35. EÖTVÖS J.: I. m. (34. jegyzet) 2. p.
36. EÖTVÖS J.: I. m. (34. jegyzet) 2. p.
37. EÖTVÖS J.: I. m. (34. jegyzet) 14--15. p.
38. EÖTVÖS J.: I. m. (34. jegyzet) 14. p.
39. EÖTVÖS J.: I. m. (34. jegyzet) 24. p.
40. EÖTVÖS J.: I. m. (34. jegyzet) 25. p.
41. EÖTVÖS J.: I. m. (34. jegyzet) 26. p.
42. EÖTVÖS J.: I. m. (34. jegyzet) 26. p.
43. EÖTVÖS J.: I. m. (34. jegyzet) 25. p.
44. EÖTVÖS J.: I. m. (34. jegyzet) 25--26. p.
45. EÖTVÖS J.: I. m. (34. jegyzet) 26--27. p.
46. EÖTVÖS J.: I. m. (34. jegyzet) 27. p.
47. EÖTVÖS J.: I. m. (34. jegyzet) 24. p.
48. EÖTVÖS J.: I. m. (34. jegyzet) 27. p.
49. EÖTVÖS J.: I. m. (34. jegyzet) 27. p.
50. EÖTVÖS J.: I. m. (34. jegyzet) 28. p.
51. Az Alapszabályok egyetemtörténeti és egyetemi könyvtártörténeti vonatkozásai, valamint EÖTVÖS József indíttatása, amely arra vezérelte, hogy kidolgozza őket, további vizsgálódásokat igényelnek. Jelen elemzésünk csak első, vázlatos kísérlet az eddig ismeretes kép árnyaltabbá tételére.
52. TÓTH A. -- ANTALL J.: I. m. (21. jegyzet) 422. p.
53. VIZER István: Honi alaposb míveltséget tárgyzó s élet néhány más szükségét felsegítő Intézetéről. = Tudományos Gyűjtemény. 1835. I. köt. 1--46. p.
54. VIZER I.: I. m. (53. jegyzet) 8--9. p.
55. VIZER I.: I. m. (53. jegyzet) 10--13. p.

56. EÖTVÖS utazásainak a helyéről csak hozzávetőleges adatokkal rendelkezünk. FERENCZI Zoltán szerint bejárta Németországot, Svájcot, Németalföldet, Franciaországot és Angliát. /FERENCZI Zoltán: Bárány Eötvös József. 1813--1871. Bp. 1903. 33. p./ -- NIZSALOVSZKY Endre arról számol be, hogy EÖTVÖS a német államok, Belgium, Hollandia, Anglia, Franciaország és Itália meglátogatására készült. NIZSALOVSZKY valószínűnek tartja, hogy az utazás 1836 júniusától 1837 március végéig tartott. Angliai utazását tekintve londoni tartózkodása vehető bizonyosnak. /NIZSALOVSZKY Endre: Bevezető. = EÖTVÖS József levelei Szalay Lászlóhoz. Közvetítő, (bev., magy.) Nizsalovszky Endre. Bp. 1967. 81. p./ BÉNYEI Miklós -- NIZSALOVSZKYra hivatkozva -- svájci, franciaországi, itáliai és angliai utazását véli bizonyosnak. Megállapítása szerint EÖTVÖS 1836 novemberétől 1837 február végéig volt Párizsban. /BÉNYEI Miklós: Eötvös József olvasmányai. Bp. 1972. 13. p./ EÖTVÖS külföldi élményeiről keveset tudunk: külföldről írt levelei csaknem mind elvesztek, s nem írta meg azt a könyvét sem, amelyben külföldi élményeiről szándékozott beszámolni. /OLTVÁNYI Ambrus: Egy pálya tükre -- levelekben. [Előszó.] = EÖTVÖS József művei. Levelek. Bp. 1976. 11--12. p./
57. MEINERS, Ephr.: Über die Verfassung und Verwaltung deutscher Universitäten. 1--2. Bd. Göttingen, 1801--1802. (Magyarországon ismert munka lehetett, a fiatal SZOKOLAY István is hivatkozik rá. /I. m.(1. jegyzet) 229. p.)
58. Die preussischen Universitäten. Eine Sammlung der Verordnungen ... von Johann Friedrich Wilhelm KOCH. 1--2. Bd. Berlin, etc. 1839--1840. (3 db., a 2. kötet 2 részben.) [Koch gyűjteményéhez a Debreceni Egyetemi Könyvtártól jutottam hozzá. A mű eredetileg a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tulajdona volt. Vajon ott volt-e már EÖTVÖS első minisztersége idején? Választ valószínűleg sohasem kapunk, semmiféle bejegyzés nem árulkozik arról, hogy volt-e valakinek a kezében. BÉNYEItől tudjuk, hogy EÖTVÖS -- legalábbis a saját könyveibe -- bejegyzéseket, aláhúzásokat tett.] /BÉNYEI M.: I. m. 26. p./
59. FERENCZI Z.: I. m. (56. jegyzet) 33. p.; BÉNYEI M.: I. m. (56. jegyzet) 13. p.
60. Vö. LIARD, Louis: L'enseignement supérieur en France. 1789--1899. Tome 2. Paris, 1894. 180--189. -- Az egészen az 1860-as évekig fennálló, NAPOLEON intézkedései nyomán létrehozott, Franciaország valamennyi nyilvános oktatási intézményét "Université" néven magában foglaló kötetléről lásd: LIARD, L.: I. m. 66--70. p.

60. [folytatás az előző lapról] VÖ. DUBY, Georges -- MANDROU, Robert: A francia civilizáció ezer éve. Bp. 1975. 414--415. p.
61. SIMON, Jules: Victor Cousin. 3e éd. Paris, 1891. 71. p.
62. COUSIN, Victor: Rapport sur l'état de l'instruction publique dans quelques pays de l'Allemagne, et particulièrement en Prusse. P. 1--2. Paris, 1832. 110, 241 p. ~~[Itt sem érdektelen a példány, amelyik Szegedi könyvtárközi kölcsönzéssel eljutott a Műszaki Egyetem Könyvtárából. Igen, nincs rajta az "EÖTVÖS KÖNYVTÁR" feliratú körpecsét, amellyel annak idején a műegyetemi könyvtárban az EÖTVÖS-anyag egyes darabjait ellátták. Egyedül annyi bizonyos, hogy a példány még a numerus kurrens felállítási rend előtt került az állományba. EÖTVÖS könyvtárának sorsáról lásd: BÉNYEI Miklós: Eötvös József könyvtára. - Magyar Könyvszemle. 1970. 182--192. p., különösen: 185. p.]~~
63. SÓTÉR István: Eötvös József. 2. átd. kiad. Bp. 1967. 58--59. p.
64. PAULSEN, Friedrich: Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. 2. Bd. 3. erw. Aufl. Leipzig, 1921. 259. p.; KÁRMÁN Mór: A tanárképzés és az egyetemi oktatás. Bp. 1895. IX--XV., különösen: XI--XII. p.
65. COUSIN, Victor: Jelentése a közoktatás állapotjáról Németország némelly tartományaiban, különösen pedig Poroszthonban. Ford. Bártfay Kálmán. (1. rész.) Pesten, 1844. 85. p. -- A francia kiadásban: (62. jegyzet) P. 1. 61--62. p.
66. Reskript an den aussenordentlichen Regierungsbevollmächtigten bei der Universität zu Königsberg, wegen Errichtung einer Handbibliothek für die dortige Universität. Vom 30. April 1833. = Die preussischen Universitäten. Eine Sammlung der Verordnungen ... von J. F. W. KOCH. 2. Bd. 2. Abth. Berlin, etc. 1840. 877--879. (No. 618)
67. MOSS, M. V.: Library service for undergraduates. = The provision and use of library and documentation services. Oxford, etc. (1966.) 87. p.
68. LIARD, L.: I. m. (60. jegyzet) 216. p.

69. FRIEDEN, P.: Das französische Bildungswesen in Geschichte und Gegenwart. Paderborn, 1927. 90--91. p.
70. SIMON, J.: I. m. (61. jegyzet) 85. p.
71. COUSIN, V.: I. m. (65. jegyzet) IV. p. (BÁRTFAY Kálmán előszava)
72. "Ezen seminarium újabb időkben, t. i. 1818-ban állapítottatott meg. Áll nyolcz ifjúból, kik minekutánaa az egyetemen egy évet töltének, s nyelvészeti előmenetelüket egy próba értekezésben (Probeschrift) tanúsíták, azon időtől fogva hogy seminariumi tagokul befogadtatnak, az egyetemen és nyelvészeti seminariumban töltendő két következő évre, míg kizárólag a régi literatúrával foglalkoznak, számolhatnak kárpótlásra [= segélyrel], kinevezésük is lévén egyszersmind a közoktatásbani jövőendő alkalmazásra. ... A gyakorlások kétfélék, egynémellyekben tanulnak latinul írni, másokban ismét classicusokat magyarázni... A seminarista kötelességei: kitűró [= lankadatlan] buzgalom, pontos leczke járás, és példás erkölcsiség. Minden legkisebb kihágás ok a kizárárra. Három ülés tartatik minden héten, kettő a régi latin és görög írók magyarázása és bírálása, a harmadik pedig szerkezmények [dolgozatok] kedvéért. ... A magyarázó ülésekben mindenkor két író, egy görög és egy latin vétetik fel. A tagok sorjába tartják ki az üléseket. A soros magyaráz, a többiek elmondják nehézségeiket és véleményeiket, az igazgató pedig határoz. Ime a szerkezmény kiigazító ülés szabályai: 1-ör Szerkezmények csak rendes tagoktól fogadtatnak el. A tárgyat kiki szabad tetszése szerint választja, de az igazgató helybenhagyása szükséges. 2-ör A szerkezmény három hét tel nyújtatik be a kiigazító ülés előtt; minden tag két napig tarthatja magánál a szerkezményt; sorba járván a tagokat, vissza kerül az igazgatóhoz. 3-ör A két ellenző -- opponens -- négynégy napig tarthatja magánál a szerkezményt, s kötelességből bírálja meg azt. A többi tagoknak szabad ellenvetni vagy nem. ..." /BÁRTFAY Kálmán fordítása: COUSIN, V.: I. m. (65. jegyzet) 80--82. p.; a francia kiadásban lásd: COUSIN, V.: I. m. (62. jegyzet) P. 1. 58--60. p./
73. [MÁTÉ Sándor] M. S.: Könyvtártörténeti adalék. = Magyar Könyvszemle. 1897. 277. p. Vö. HORVÁTH Pál: Adalékok Frank Ignác történelmi szerepének megítéléséhez. = H. P.: Egyetemtörténeti tanulmányok. (Adalékok a modern felsőoktatási rendszerek kifejlődéséhez.) Bp. 1973. 92. p.

Vö.)

74. A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában. Bp. 1960. 97. p.; SZENTPÉTERY I.: I. m. (20. jegyzet) 395--402. p.; HAJDU J.: Felsőbb... I. m. (20. jegyzet) 342--343. p.
75. SZENTPÉTERY I.: I. m. (20. jegyzet) 402., 410. p.; FELKAI László: A tanárképzés történeti áttekintése a századfordulóig. = Pedagógiai Szemle. 1961. 433--434. p. -- Az orvosi karról: GYÖRY Tibor: Az Orvostudományi Kar története. 1770--1935. Bp. 1936. /A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 3./ 504--509. p.
76. Vö. HORVÁTH P.: I. m. (73. jegyzet) 92. p.; LADÁNYI Andor: A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében. Bp. 1969. 38--39.
77. Ismertetés és idézet: SZENTPÉTERY I.: I. m. (20. jegyzet) 441. p.
78. Ismertetés és idézet: SZENTPÉTERY I.: I. m. (20. jegyzet) 442. p.
79. SZENTPÉTERY, I.: I. m. (20. jegyzet) 431. p.
80. SZENTPÉTERY I.: I. m. (20. jegyzet) 431. p.
81. Vö. TÓTH András: A pesti Egyetemi Könyvtár a modern fejlődés útján. (Toldy Ferenc igazgatásának első évei. 1843--1849.) = Tanulmányok Budapest múltjából. XI. Bp. 1956. 263--267. p.
82. HAJDU J.: Eötvös... I. m. (20. jegyzet) 153. p.
83. [BÉNYEI Miklós jegyzetel] = EÖTVÖS József művei. Vallomások és gondolatok. (Összegejtötte, szerk., előszó, jegyz.: BÉNYEI Miklós.) [Bp.] 1977. 916--917. p.
84. "Közvetlen" használat alatt nem az a teljesen szabad könyvtárhasználat értendő, ami az École Normale mintájára felállított Eötvös Kollégiumban később meghonosodott. Az École Normale-nak mindig volt -- már COUSIN idején is -- könyvtárosa. /SIMON, J.: I. m. (61. jegyzet) 82., 85. p.
85. TÓTH A.: I. m. (81. jegyzet) 257. p.
86. TÓTH András: Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet. 1849--1876. = Tanulmányok Budapest múltjából. XII. Bp. 1957. 471. p.

TÖREKVÉSEK A TANÁR, A TANITVÁNY ÉS A KÖNYV KAPCSOLATÁNAK MEGTEREMTÉSÉRE A DUALIZMUS KORÁBAN

1. EÖTVÖS József művei. Vallomások és gondolatok. (Összegyűjtötte, szerk., előszó, jegyz. [ell.] BÉNYEI Miklós.) [Bp.] 1977. 725. p. (1942. sz.)
2. A pesti Magy. Kir. Tudomány-egyetem Bölcsészeti Kara mellett közélet. tanárjelöltek számára felállított állami tanárképzésnek szabályzata. (1870.) = KÁRMÁN Mór: A tanárképzés és az egyetemi oktatás. Bp. 1895. 50. p.
3. Az öt szakosztály -- tulajdonképpen szeminárium -- csaknem teljesen megegyezik az "Első egyetemes és közös magyar tanítói gyűlés"-en (1848) javasolt szakosztályokkal: ott 1) bölcsészeti, 2) nyelvészeti, 3) történeti, 4) mennyiségtani, 5) természettudományi, 6) neveléstudományi szakosztályok felállítását tervezték. /PÉTERFY Sándor: Dr. Tavaszi Lajos. + Függelék: Az első egyetemes és közös magyar tanítói gyűlés határozatai. = Magyar Tanügy. 1877. 126. p.
4. A pesti Magy. Kir. Tudomány-egyetem ... I. m. (2. jegyzet) 53. p.
5. A pesti Magy. Kir. Tudomány-egyetem... I. m. (2. jegyzet) 54. p.
6. A pesti Magy. Kir. Tudomány-egyetem... I. m. (2. jegyzet) 54. p.
7. A pesti Magy. Kir. Tudomány-egyetem... I. m. (2. jegyzet) 54. p.
8. MARCZALI Henrik: A történelmi felsőoktatás. = A Magyar Történelmi Társulat 1885. júl. 3--6. napjain Budapesten tartott congressusának irományai. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Bp. 1885./A "Századok" 1885. évfolyamának VIII. füzeté./ 172. p.
9. EÖTVÖS Loránd: A fizika tanítása az egyetemen. Rectori beszéd. 1892. = E. L. a tudós és művelődéspolitikus írásaiból. Bp. 1964. 129. p.
10. KÁRMÁN Mór fordítása: KÁRMÁN MÓR: A tanárképzés és az egyetemi oktatás. Bp. 1895. LXXVIII. p.

11. RUBINYI Mózes: Én láttam őket. Hét magyar tudós arcképe. (Bp.) 1947. 64. p.
12. SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv: Gyakorlati jogtanítás. = SZ. SCH. G.: Parerga. Vegyes jogi dolgozatok. Bp. 1912. 307--308. p.
13. SZÁSZY-SCHWARZ G.: I. m. (12. jegyzet) 308. p.
14. SZÁSZY-SCHWARZ G.: I. m. (12. jegyzet) 309. p.
15. SZÁSZY-SCHWARZ G.: I. m. (12. jegyzet) 310. p.
16. LADÁNYI Andor: A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében. Bp. 1969. 66. p.
17. EÖTVÖS Loránd: Néhány szó az egyetemi tanítás kérdéséhez. Nyílt levél Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. (1887.) = E. L.: a tudós és művelődéspolitikus írásaiból. Bp. 1964. 186. p.
18. EÖTVÖS L.: I. m. (17. jegyzet) 187. p.
19. Középiskolai tanárvizsgálati szabályzat. = Magyar Tanügy. 1876. 42. p. /A "Havi szemle" rovatban./
20. HEINRICH Gusztáv: Az új tanárvizsgálati szabályzat. = Magyar Tanügy. 1876. 26. p.
21. HEINRICH G.: I. m. (20. jegyzet) 27--28. p.
22. MARCZALI H.: A történeti seminarium az egyetemen. = Magyar Tanügy. 1877. 256. p.
23. MARCZALI H.: I. m. (22. jegyzet) 256. p.
24. MARCZALI H.: I. m. (22. jegyzet) 258. p.
25. MARCZALI H.: I. m. (22. jegyzet) 258. p.
26. MARCZALI H.: I. m. (22. jegyzet) 258. p.
27. MARCZALI H.: I. m. (22. jegyzet) 259. p.
28. MARCZALI H.: I. m. (22. jegyzet) 259. p.
29. MARCZALI H.: I. m. (22. jegyzet) 259. p.
30. MARCZALI H.: I. m. (22. jegyzet) 259. p.

31. MARCZALI H.: I. m. (8. jegyzet) 174. p.
32. MARCZALI H.: I. m. (8. jegyzet) 180. p.
33. ECKHART Ferenc: A Jog- és Államtudományi Kar története. 1667--1935. /A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 2./ 682. p. -- SZENTPÉTERY Imre: A Bölcsészettudományi Kar története. 1635--1935. Bp. 1935. /A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 4./ 689. p.
34. ECKHART F.: I. m. (33. jegyzet) 507. p.
35. ECKHART F.: I. m. (33. jegyzet) 508. p.
36. SZÁSZY-SCHWARZ G.: I. m. (12. jegyzet) 298. p. (SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv "Gyakorlati jogtanítás" című tanulmányának első része /275--306. p./ 1883-ban íródott. /Vö. I. m. 275. p./
37. SZÁSZY-SCHWARZ G.: I. m. (12. jegyzet) 299. p.
38. SZÁSZY-SCHWARZ G.: I. m. (12. jegyzet) 301. p.
39. SZÁSZY-SCHWARZ G.: I. m. (12. jegyzet) 302. p.
40. SZÁSZY-SCHWARZ G.: I. m. (12. jegyzet) 303. p.
41. SZÁSZY-SCHWARZ G.: I. m. (12. jegyzet) 310. p.
42. Vö. HORVÁTH Pál: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar három évszázada. = H. P.: Egyetemtörténeti tanulmányok. /Adalékok a modern felsőoktatási rendszerek kifejlődéséhez./ Bp. 1973. 15. p.
43. VÉCSEY Tamás: A Jog- és Államtudományi Kar. = A felső oktatásügy Magyarországon. Bp. 1896. /"Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem" c. fejezetben./ 108--109. p. -- Vö. HORVÁTH Pál: I. m. (42. jegyzet) 16. p.
44. SZENTPÉTERY I.: I. m. (33. jegyzet) 448--449. p., BEÓTHY Zsolt: Bölcsészeti Kar. = A felső oktatásügy Magyarországon. Bp. 1896. /"Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem" c. fejezetben./ 196--197., 230--237. p.
45. SZENTPÉTERY I.: I. m. (33. jegyzet) 512. p.
46. THAN Károly: Az egyetemi oktatás lényeges kellékeiről. = Természettudományi Közlöny. 1871. 130. p.

47. THAN K.: I. m. (46. jegyzet) 131. p.
48. THAN K.: I. m. (46. jegyzet) 132. p.
49. THAN K.: I. m. (46. jegyzet) 136. p.
50. THAN K.: I. m. (46. jegyzet) 137--138. p.
51. MARGÓ Tivadar: Rectori székfoglaló beszéd. = Magyar Tanügy. 1879. 251. p.
52. MARGÓ T.: I. m. (51. jegyzet) 258. p.
53. MARGÓ T.: I. m. (51. jegyzet) 259. p.
54. MARGÓ T.: I. m. (51. jegyzet) 259. p.
55. EÖTVÖS L.: I. m. (9. jegyzet) 129. p.
56. KÁRMÁN M.: I. m. (10. jegyzet) XCIV. p., bővebben XCIII--XCIV. p.
57. KÁRMÁN M.: I. m. (10. jegyzet) XCIV. p.
58. MEDVECZKY Frigyes: A semináriumok föladata az egyetemeken. Bp. 1883. 5. p.
59. MEDVECZKY F.: I. m. (58. jegyzet) 5. p.
60. MEDVECZKY F.: I. m. (58. jegyzet) 13. p.
61. MEDVECZKY F.: I. m. (58. jegyzet) 14. p.
62. MEDVECZKY F.: I. m. (58. jegyzet) 14. p.
63. MEDVECZKY F.: I. m. (58. jegyzet) 15. p.
64. A szemináriumi oktatás a budapesti egyetemen. (A közokt. miniszter jelentéséből.) = Magyar Tanügy. 1886. 392. p.
65. HEINRICH Gusztáv: Egyetemi kérdések. = Magyar Pädagogia. 1903. 454.
66. HEINRICH G.: I. m. (65. jegyzet) 457. p.
67. SZENTPÉTERY I.: I. m. (33. jegyzet) 506--507. p.
68. KERÉKGYÁRTÓ Árpád: A M. Kir. Egyetem Bölcsészeti Karának felterjesztése a középisk. tanárképzés tárgyában. (1879). = KÁRMÁN Mór: A tanárképzés és az egyetemi oktatás. Bp. 1895. 22. p.

69. KERÉKGYÁRTÓ Á.: I. m. (68. jegyzet) 25. p.
70. KERÉKGYÁRTÓ Á.: I. m. (68. jegyzet) 30. p.
71. ECKHART F.: I. m. (33. jegyzet) 507. p.
72. A középiskolai tanárképezde szervezeti javaslata. (1879.) = KÁRMÁN Mór: A tanárképzés és az egyetemi oktatás. Bp. 1895. 15--16. p.
73. A középiskolai tanárképezde... I. m. (72. jegyzet) 15. p.
74. A középiskolai tanárképezde... I. m. (72. jegyzet) 15. p.
75. A középiskolai tanárképezde... I. m. (72. jegyzet) 15. p.
76. A középiskolai tanárképezde... I. m. (72. jegyzet) 16. p.
77. A középiskolai tanárképezde... I. m. (72. jegyzet) 16. p.
78. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizennegyedik jelentése. 1883/4. Bp. 1855. 483. p. [Az egyetemekről 1884--1885. tanévi jelentést ad!]
79. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenhetedik jelentése. 1887/8. 2. köt. Bp. 1888. 236. p.
80. A vallás- és közoktatásügyi... I. m. (79. jegyzet) 237. p.
81. BEÓTHY Zs.: I. m. (44. jegyzet) 198. p.
82. BEÓTHY Zs.: I. m. (44. jegyzet) 197. p.
83. A Közokt. Tanács véleményes jelentése az egyetem bölcsészeti karának a tanárképzést illető javaslata tárgyában. = KÁRMÁN Mór: A tanárképzés és az egyetemi oktatás. Bp. 1895. 46. p.
84. Időzi: LADÁNYI A.: I. m. (16. jegyzet) 89. p.-- Vö. CSENGERI János: Az egyetem szerepe a tanárképzésben. = Magyar Paedagogia. 1900. 449--456. p.
85. [EÖTVÖS József]: A magyar egyetem alapszabályai. H.n. [1848.] 24. p.

86. EÖTVÖS J.: I. m. (85. jegyzet) 11. p.
87. EÖTVÖS J.: I. m. (85. jegyzet) 17. p.
88. EÖTVÖS J.: I. m. (85. jegyzet) 25. p.
89. MARCZALI H.: I. m. (8. jegyzet) 172. p.
90. MARCZALI H.: I. m. (22. jegyzet) 259. p.
91. EÖTVÖS L.: I. m. (17. jegyzet) 182--183. p.
92. EÖTVÖS L.: I. m. (17. jegyzet) 183--184. p.
93. EÖTVÖS L.: I. m. (17. jegyzet) 185. p. -- Egyébként a szemináriumi rendszer bevezetésének a szorgalmazásában is szerepet játszott az a körülmény, hogy a tanárjelöltek nagyobb része szegény sorsú, otthoni körülményeik nem alkalmasak a tanulásra, és segédeszközeik sincsenek meg./A szemináriumi oktatás... I. m. (64. jegyzet) 392. p.
94. EÖTVÖS L.: I. m. (9. jegyzet) 125. p.
95. PASTEINER Gyula: L'École normale supérieure. = Magyar Tanügy. 1875. 605--617.
96. PASTEINER Gy.: I. m. (95. jegyzet) 608. p.
97. PASTEINER Gy.: I. m. (95. jegyzet) 610. p.
98. A francia törvény a felső oktatásról. = Magyar Tanügy. 1875. 569. p.
99. BERSOT, E.: A francia tanárképzés. = Magyar Tanügy. 1878. 353. p. -- CHANTEPIE-ről, a könyvtárosról lásd még: KLAIBER, Ludwig -- KOLB, Albert: Die französischen Bibliotheken seit der Renaissance. = Handbuch d. Bibliothekswissenschaft. Bd. 3/1. Wiesbaden, 1955. 803. p.
- Vö. KÁRMÁN M.: I. m. (10. jegyzet) XCIV--XCV. p.
100. FRÖHLICH Izidor: Eötvös Loránd emlékezete. = Eötvös Loránd emlékkönyv. Bp. 1930. 47. p. -- Vö. TÓTH Gábor: Régi és új kollégium. Az Eötvös József Kollégium nevelési és oktatási tapasztalatai. = Tanulmányok a neveléstudomány köréből. 1961. Bp. 1962. 597. p.

101. M. ZEMPLÉN Jolán: Eötvös Loránd. = Z. J. -- EGYED
László: Eötvös Loránd. Bp. 1970. 89. p.
102. Idézi: TÓTH G.: I. m. (100. jegyzet) 595. p.
103. [EÖTVÖS Loránd beszéde.] = Szövetségi Évkönyv. I.
(1921/2). Bp. 1922. ("A kollégium történetéből. Ház-
avatás" c. fejezetben.) 6--7. p.
104. NÉMETH Gyula: Gombocz Zoltán. Bp. 1972. 181--184. p.
105. Idézi TÓTH G.: I. m. (100. jegyzet) 598--599. p.
106. NÉMETH Gy.: I. m. (104. jegyzet) 171., 175. p.
107. EÖTVÖS L.: I. m. (17. jegyzet) 184. p.
108. Idézi: TÓTH G.: I. m. (100. jegyzet) 599. p.
109. NOVOBÁTZKY Károly: Eötvös Loránd szellemi arcképe. =
Eötvös Loránd a tudós és művelődéspolitikus írásai-
ból. Bp. 1964. 19. p.
110. SCHNELLER István: Az egyetemi tanulmányozás tárgyi
feltételeiről. (1899.) = SCH. I.: Paedagogiai dolgo-
zatok. 1. köt. Bp. 1900. 340. p.
111. SCHNELLER I.: I. m. (110. jegyzet) 344. p.
112. SCHNELLER I.: I. m. (110. jegyzet) 344. p. -- SCHNEL-
LERRE hivatkozva, szavait idézve IMRE Sándor egyetemi
tanár is hangsúlyozta az eleven könyvtári élet fontos
szerepét az egyetem oktató--nevelő munkájában. /IMRE
Sándor: Két beszéd az egyetem bajairól. = Budapesti
Szemle. 103. köt. 1900. 495--496. p./-- VÖ. HAVASI
Zoltán: Tudománypolitikánk és könyvtárpolitikánk for-
radalmi öröksége. Szeged, 1968. /Acta Universitatis
Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Biblio-
thecaria. T. 7. Fasc. 1./ 10. p./
113. SCHNELLER István: Németországi tanulmányutamról. =
SCH. I.: Paedagogiai dolgozatok. 2. köt. Bp. 1904.
201. p.
114. SCHNELLER I.: I. m. (113. jegyzet) 200--201., 557--
559. p.
115. SCHNELLER István: Az egyetemi tanulmányozás feladata.
= SCH. I.: Paedagogiai tanulmányok. 1. köt. Bp. 1900.
172--173. p.
116. SCHNELLER I.: I. m. (115. jegyzet) 173. p.

117. SCHNELLER I.: I. m. (115. jegyzet) 173. p.
118. SCHNELLER I.: I. m. (115. jegyzet) 171. p.
119. SCHNELLER I.: I. m. (115. jegyzet) 172. p.
120. SCHNELLER I.: I. m. (115. jegyzet) 173. p. Lásd még: SCHNELLER István: A tanárképzésről. = Magyar Paedagogia. 1899. 418--419. p.
121. KEMÉNY Gábor: Az egyszerűség útja. Bp. (1972.) 60. p.
122. TÓTH András: Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet. 1849--1876. = Tanulmányok Budapest múltjából. XII. Bp. 1957. 483. p.
123. VÉRTESY Miklós: Az Egyetemi Könyvtár a kapitalizmus kibontakozása korában. = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei. 4. Bp. 1968. 152. p.
- ~~124.~~ Egyetemi Szemle. 1877. 72. p.
125. Egyetemi Szemle. 1877. 72. p.
126. VÉRTESY M.: I. m. (123. jegyzet) 138. p.
127. VÉRTESY M.: I. m. (123. jegyzet) 138. p.
128. FERENCZI Zoltán: Modern könyvtárak szervezéséről. = Magyar Könyvszemle. 1894. 2. köt. 239. p.
129. FERENCZI Z.: I. m. (128. jegyzet) 239--240. p.
130. VÉCSEY T.: I. m. (43. jegyzet) 118. p.
131. VÉCSEY T.: I. m. (43. jegyzet) 118. p.; VÉRTESY M.: I. m. (123. jegyzet) 152--153. p.
132. VÉRTESY M.: I. m. (123. jegyzet) 150. p.
133. Vö. például K. BÜCHER álláspontjával /Hochschulfragen. 1912. 161. p./, aki szerint az egyetemnek kétféle könyvtára van szüksége: kölcsönkönyvtárakra és prézens könyvtárakra. A kölcsönző könyvtár legyen az egyetem központi könyvtára, az intézeti könyvtárak pedig helyben használható szakkönyvtárak. Ugyanakkor BÜCHER azt is hangsúlyozta, hogy földrajzilag is szoros kapcsolatot kell teremteni intézeti könyvtár és egyetemi könyvtár között./Ismerteti HARTMANN, ZfB. 1939. 29. p./

134. SZABÓ Ervin: Az Egyetemi Könyvtárról. (1907.) = SZ. E. magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye. 1900--1918. Bp. 1959. 72. p.
135. VÉRTESY M.: I. m. (123. jegyzet) 151--152. p.
136. SZABÓ E.: I. m. (134. jegyzet) 71--73. p.
137. FERENCZI Zoltán: A budapesti magyar királyi tudomány-egyetem könyvtára 1902-ben. = Magyar Könyvszemle. 1904. 226. p.
138. FERENCZI Z.: I. m. (137. jegyzet) 226. p.
139. FERENCZI Z.: I. m. (137. jegyzet) 226. p.
140. FERENCZI Z.: I. m. (137. jegyzet) 228. p.
141. SZABÓ E.: I. m. (134. jegyzet) 73. p.
142. SZABÓ E.: I. m. (134. jegyzet) 69--70. p.
143. A "szakreferensek" tájékoztató munkájáról SZABÓ Ervin cikkében expressis verbis nem esik szó, de az egész cikk hangulata sugallja ezt a megoldási lehetőséget. Amellett tudjuk, hogy SZABÓ Ervin a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtárában megvalósította a szaktájékoztatás intézményét. /Vö. REMETE László előadásával az MKE 1977. évi vándorgyűlésén./ A Fővárosi Könyvtárban is élénk tájékoztató tevékenység folyt. /Vö. BRAUN Róbert: Információk. = Könyvtári Szemle. 1914. 2. köt. 49. p./ -- Meg kell jegyeznünk, hogy a szakreferensi rendszer jelentőségét az állománygyarapító munkában FERENCZI Zoltán is felismerte. Helyesen tartotta azt a külföldi gyakorlatot, hogy "a könyvtárban képviselt főbb tudománysszakoknak megfelelő szak-erők állnak az egyes szakok élén, a kik a könyvek beszerzésére a saját szakjuk keretében befolytnak..." /FERENCZI: I. m. (128. jegyzet) 235. p./ Éppen ezért meglepő, hogy a "szakerők" tájékoztató munkába való bevonását FERENCZI Zoltán nem tartotta lehetségesnek.
144. FINÁLY Henrik: A Bölcsélet-, Nyelv- és Történettudományi Kar. = A felső oktatásügy Magyarországon. Bp. 1896. /"A Kolozsvári M. K. Ferencz József Tudomány-egyetem" c. fejezetben./ 358. p.
145. SZAMOSI János: Az austriai egyetemek haladása tiz év alatt (1868--1877.) és egy pillantás a magyar egyetemekre. Kolozsvárt, 1879. /Köny. Erdélyi Múzeum. 1879. 6. sz./ 24. p.

146. SZAMOSI J.: I. m. (145. jegyzet) 30. p.
147. KANITZ Ágost: Matematikai és Természettudományi Kar. = A felső oktatásügy Magyarországon. Bp. 1896. "A kolozsvári M. K. Ferencz József Tudományegyetem" c. fejezetben. / 397. p.
148. KANITZ Á.: I. m. (147. jegyzet) 397. p.
149. KANITZ Á.: I. m. (147. jegyzet) 398. p.
150. KANITZ Á.: I. m. (147. jegyzet) 405. p.
151. A kolozsvári Ferencz-József m. kir. tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának seminariumi szervezete. Kolozsvár, 1898. 3. p.
152. A kolozsvári m. kir. Ferencz-József tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karának seminariumi szabályzata. [Kolozsvár, 1902.] 2. p.
153. A kolozsvári... I. m. (152. jegyzet) 3--4. p.
154. Kivonat a kolozsvári Ferencz-József magyar királyi tudományegyetem könyvtára Utasításából. [Kolozsvár, 1900.] 1. p.
155. SCHNELLER István: Az egyetemi seminariumok ügyében a kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem philosophiai kara elé terjesztett javaslat. Kolozsvár, 1905. 16. p.
156. SCHNELLER I.: I. m. (155. jegyzet) 20. p.
157. SCHNELLER I.: I. m. (155. jegyzet) 29. p.
158. KEMÉNY G.: I. m. (121. jegyzet) 57. p.
159. KEMÉNY G.: I. m. (121. jegyzet) 68--69. p.
160. KEPES Ernő: Az egyetem bajai és reformja. = Huszadik Század. 1906. 452. p. -- KEPES Ernő -- aki benyomáson szerint méltatlanul maradt ki lexikonjainkból (Új Magyar Lexikon, Életrajzi Lexikon) -- MARCZALI Henrik tanítványa. Közgazdasági, közelebbről pénzügyi munkáit MARCZALInak ajánlja: "A pénzről" c. munkájában (Bp. 1925) nyomtatott ajánlása olvasható, "A korona sorsa" (Bp. 1922.) pedig kézírásos dedikációt fejezi ki a szerző tanítványi háláját, hűségét, szeretetét és tiszteletét MARCZALIVAL szemben, aki a könyvet saját könyvtára állományába vette": ex librisével látta el. KEPESRŐL egyébként PÓK Attila tanulmányában olvashatunk: "Sokat tettek a történelmi

160. [folytatás az előző lapról] materialista szemlélet népszerűsítéséért Kepes Ernő historiográfiai jellegű írásai. Ő kíséri figyelemmel a Huszadik Században a megjelenő fontosabb történelmi munkákat." /PÓK Attila: A történelmi materializmus századfordulói értelmezéséhez. = Történelmi Szemle. 1977. 354. p. (Kepes Ernőről: 354--355. p.)/
161. KEPES E.: I. m. (160. jegyzet) 451. p.
162. KEPES E.: I. m. (160. jegyzet) 452. p.
163. KEPES E.: I. m. (160. jegyzet) 452. p.
164. KEPES E.: I. m. (160. jegyzet) 452. p.
165. TÖMÖRY Márta: Uj vizeken járok. /A Galilei Kör története./ Bp. 1960. 55--59., különösen: 56. p.
166. TÖMÖRY M.: I. m. (165. jegyzet) 58. p.
167. Vö. TÖMÖRY M.: I. m. (165. jegyzet) 59. p.; TÓTH András: A Galilei-kör a magyar könyvtárügyért. = Könyvtáros. 1959. 21. p.; TÓTH András: Tervek az Egyetemi Könyvtár fejlesztésére. (1906--1914.) = 236--237. p. (Magyar Könyvszemle. 1967.)
168. TÖMÖRY M.: I. m. (165. jegyzet) 264. p.
169. SZÖGI László: Ujabb adatok egyetemünk és könyvtárunk 1918-1919. évi történetéhez. = Műszaki Egyetemi Könyvtáros. 1976. 1--2. sz. 30--31. p.
170. SZÖGI L.: I. m. (169. jegyzet) 31--32. p.
171. BENEDEK János [interpellációja]. = Az ... országgyűlés képviselőházának naplója. (1910--1915). 14. köt. Bp. 1912. (324. országos ülés.) 92. p.
172. BENEDEK J.: I. m. (171. jegyzet) 92--93. p.
173. BENEDEK J.: I. m. (171. jegyzet) 93. p.
174. BENEDEK J.: I. m. (171. jegyzet) 93. p.
175. BENEDEK J.: I. m. (171. jegyzet) 94. p. -- Vö. TÓTH András: I. m. (167. jegyzet) 228--242. p. ^{1/ M. Könyvszemle.}
176. SZILÁGYI Sándor: Jelentés a budapesti királyi magyar tudomány-egyetem könyvtárának-rendezéséről, gyarapodásáról és forgalmáról 1889-ben. = Magyar Könyvszemle. 1889. 342. p. -- Vö.

176. [folytatás az előző lapról] VÉRTESY M.: I. m. (123. jegyzet) 158. p.
177. DIETZ Sándor: A budapesti kir. magy. tud. egyetem növényteni intézetének könyvtára. = Magyar Könyvszemle. 1881. 214. p.
178. ECKHART F.: I. m. (33. jegyzet) 640. p. -- Vö. HORVÁTH P.: I. m. (42. jegyzet) 18--19. p.
179. VÉRTESY M.: I. m. (123. jegyzet) 158. p.
180. ECKHART F.: I. m. (33. jegyzet) 640. p. Vö. TÓTH András: I. m. (167. jegyzet) 236. p. *N. M. Könyvtár.*
181. TÓTH A.: I. m. (167. jegyzet) 236. p.; SZENTPÉTERY I.: I. m. (33. jegyzet) 565. p.
182. KUDORA Károly: Könyvtárpolitika és az új egyetemek. Bp. 1912. 15--16. p. -- Ennek a kényszermegoldásnak, a városi olvasók külön olvasóteremben való kiszolgálásának a gondolata PERSIÁN Kálmán, kolozsvári egyetemi könyvtartiszt 1914-ben kiadott tanulmányában is felmerült. A pozsonyi egyetem tervezett könyvtárával kapcsolatban kifejtette: "Szerencsés gondolat volna a létesítendő egyetemi könyvtári épületben 1000--2000 kötetes válogatott magyar népkönyvtárt külön olvasóval berendezni este 6--9-ig és vasárnap délelőtti nyitvatartással. Ez levezetné a szórakoztató elemeket a komolyabb tudományos művek olvasásával foglalkozó látogatók javára." /PERSIÁN Kálmán: Az új egyetemek és könyvtáraik. Kolozsvár, 1914. 15. p.
183. KUDORA K.: I. m. (182. jegyzet) 16. p.
184. KUDORA K.: I. m. (182. jegyzet) 16. p.
185. GREGUSS Ágost beszéde melylyel az egyetemi évet 1879. szept. 9-dikén megnyitotta. = Magyar Tanügy. 1879. 268. p.
186. KEPES E.: I. m. (160. jegyzet) 453. p.
187. SZABÓ E.: I. m. (142. jegyzet) 68--83. p. -- MADZSAR József: Az Egyetemi Könyvtárról. = Huszadik Század. 1907. 2. 973--976. p.
188. KEPES E.: I. m. (160. jegyzet) 453. p.
189. NAGY János: Új egyetemek. = Huszadik Század. 1911. 603--604. p.

190. RIEDL Frigyes: Az egyetem reformjához. = Budapesti Szemle. 144. köt. 1910. 32. p.
191. RIEDL F.: I. m. (190. jegyzet) 32. p.
192. RIEDL F.: I. m. (190. jegyzet) 33. p.
193. RIEDL F.: I. m. (190. jegyzet) 33--34. p.
194. RIEDL F.: I. m. (190. jegyzet) 34. p.
195. Sajátos dolog -- egyébként a magyar egyetemi közvélemény sem képviselt és nem képvisel ma sem más álláspontot --: az orvoslás módját a német egyetemi tanár nem a helyben olvasási lehetőségek bővítésében, hanem az egyetemi könyvtári példányok számának jelentős megemelésében látta. Friedrich PAULSEN írja 1902-ben megjelent könyvében: "Was hier [in den Geisteswissenschaften] in erster Linie die Unterlage eines wissenschaftlichen Studiums ausmacht, sind die Bibliotheken. Nun ist zwar in den letzten Jahrzehnten der Fonds für die Vermehrung des Bücherbestandes der Universitätsbibliotheken erheblich gewachsen; auch die Ausstattung der Lesezimmer mit zugänglichen Handbibliotheken ist ein Fortschritt; und dazu sind die Seminarbibliotheken als sehr dankenswerte Anstalten gekommen. Dennoch wird man kaum sagen können, dass allen berechtigten Klagen dadurch abgeholfen sei. Die Zahl der Besteller von Büchern, die unbefriedigt von der Ausgabestelle zurückkehren, weil die verlangten Bücher ausgeliehen oder nicht vorhanden sind, bleibt vielfach gross. Unsere Bibliotheken sollten sich, scheint mir, etwas von dem Prinzip der Leihbibliotheken aneignen: die Zahl der Exemplare nach der Grösse der Nachfrage zu bestimmen; schaffen diese von neuen Büchern, die viel verlangt werden, gleich 10 oder 20 Exemplare an, um nachher; wenn das Bedürfnis nachlässt, den Ueberfluss antiquarisch zu verkaufen, so sehe ich nicht, was die Universitätsbibliotheken abhalten kann, ähnlich zu verfahren." [Aláhúzások tőlem: N.Zs.] /PAULSEN, Friedrich: Die deutschen Universitäten und das Universitätsstudium. Berlin, 1902. 278. p./
196. RIEDL. F.: I. m. (190. jegyzet) 35. p.
197. RIEDL F.: I. m. (190. jegyzet) 36. p.
198. RIEDL F.: I. m. (190. jegyzet) 36. p.

199. POGÁNY József: Könyvdemokratizálás. (1910.)
= A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig. Bp. 1963. 141. p.
200. Idézi: POGÁNY J.: I. m. (199. jegyzet) 141. p.
201. Idézi: POGÁNY J.: I. m. (199. jegyzet) 141. p.
202. POGÁNY J.: I. m. (199. jegyzet) 141. p.
203. POGÁNY J.: I. m. (199. jegyzet) 141--142. p.

"BE A KÖNYVTÁRAKBA!": KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR AZ EGYETEMI
OKTATÁSBAN A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN

1. Jelentés a Közoktatásügyi Népbiztosság működéséről. 1919 június. Bp. 1919. 4. p.
2. TÖMÖRY Márta: Új vizeken járok. /A Galilei Kör története./ Bp. 1960. 169. p.
3. A Tudományegyetem átadása a tudmánynak. = Vörös Ujság. 1919. április 3. Szövegközlés: "Mindenki ujakra készül..." Az 1918/19-es forradalmak irodalma. 4. köt. 86--87. p.
4. Jelentés a Közoktatásügyi... (1. jegyzet) 5. p.
5. LADÁNYI Andor: A Tanácsköztársaság felsőoktatási politikájának helye a magyar felsőoktatás történetében. = "A szent, a várt szélvész". Tanulmányok a Tanácsköztársaság oktatásügyéről. Bp. 1970. 97. p.
6. EÖTVÖS József: A pesti kir. magy. egyetem újból szervezése tárgyában előterjesztett törvényjavaslat Indokolása. = Az 1869. évi ápril hó 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. 4. köt. Pest, 1870. 267--268. p. --
Vö. LADÁNYI A.: I. m. (5. jegyzet) 96. p.
7. LADÁNYI A.: I. m. (5. jegyzet) 97--98. p.
8. Jelentés a Közoktatásügyi... (1. jegyzet) 5--6. p.
9. TÖMÖRY M.: I. m. (2. jegyzet) 170. p.
10. Jelentés a Közoktatásügyi... (1. jegyzet) 31. p.

11. FOGARASI Béla: A tudományos irodalom fejlesztése. = Vörös Ujság. 1919. július 30. Szövegközlés: "Mindenki ujakra készül..." Az 1918/19-es forradalmak irodalma. 4. köt. 652. p. -- Bp. 1967. -- Vö. Jelentés a Közoktatásügyi... (1. jegyzet) 31. p.
12. Jelentés a Közoktatásügyi... (1. jegyzet) 11. p.
13. VAJDA Ernő: Munkásegyletem. = Magyar Hírlap. 1919. május 6. Szövegközlés: "Mindenki ujakra készül..." Az 1918/19-es forradalmak irodalma. 4. köt. Bp. 1967. 302. p.
14. TÖMÖRY M.: I. m. (2. jegyzet) 171. p.
15. Megnyílik a Munkásegyletem. = Vörös Ujság. 1919. április 26. Szövegközlés: "Mindenki ujakra készül..." Az 1918/19-es forradalmak irodalma. 4. köt. Bp. 1967. 993. p. (A 187. jegyzetben.)
16. Idézi: TÖMÖRY M.: I. m. (2. jegyzet) 171. p.
17. MÓRA László: A Műegyetemi Könyvtár története. 1848--1948. Bp. 1971. 100. p. -- SZÜGI László: Újabb adatok egyetemünk és könyvtárunk 1918-1919. évi történetéhez. = Műszaki Egyetemi Könyvtáros. 1976. 1--2. sz. 32. p. -- Vö. Jelentés a Közoktatásügyi... (1. jegyzet) 28. p.
18. Jelentés a Közoktatásügyi... (1. jegyzet) 27. p.
19. FRÖHLICH Izidor búcsúbeszéde Eötvös Loránd ravatalánál. 1919. április 11. = EÖTVÖS Loránd a tudós és művelődéspolitikus írásaiból. Bp. 1964. 325. p.
20. Jelentés a Közoktatásügyi... (1. jegyzet) 11. p.
21. Könyvtárügyi program. = A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Forrásgyűjtemény. Bp. 1959. 6. p.
22. Idézi: PÁSZTOR József: Felnőttoktatás és népművelés a proletárhatalom alatt. = "A szent, a várt szélvész". Tanulmányok a Tanácsköztársaság oktatásügyéről. Bp. 1970. 116. p.
23. ECKHART Ferenc: A Jog- és Államtudományi Kar története. 1667--1935. Bp. 1936. /A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 2./ 650--652. p.

24. SZENTPÉTERY Imre: A Bölcsészettudományi Kar története. 1635--1935. Bp. 1935. /A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 4./ 626--627. p. -- Mind ECKHART, mind SZENTPÉTERY értetlenül állnak szemben a Tanácsköztársaság egyetemi reformtörekvéseivel. ECKHARTot különösen megdöbbentette a Munkásegyletem eleven élete, vitatkozó hangulata. Vö. HORVÁTH Pál: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar három évszázada. = H. P.: Egyetem-történeti tanulmányok. /Adalékok a modern felsőoktatási rendszerek kifejlődéséhez./ Bp. 1973. 21. p.
25. KÓHALMI Béla: A három nagykönyvtár a Tanácsköztársaság alatt. = Magyar Könyvszemle. 1959. 157. p.
26. SZÖGI L.: I. m. (17. jegyzet) 33. p.
27. Idézi: MÓRA L.: I. m. (17. jegyzet) 101. p.
28. MÓRA L.: I. m. (17. jegyzet) 103. p.
29. MÓRA L.: I. m. (17. jegyzet) 102. p.
30. MÓRA L.: I. m. (17. jegyzet) 104. p.
31. Vö. a Közoktatásügyi Népbiztosság júniusi jelentésének tartalomjegyzékével: I. m. (1. jegyzet) 3. p.
32. DIENES László [előadása a könyvtárosi tanfolyam megnyitóján.] = A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Forrásgyűjtemény. Bp. 1959. 111. p.
33. DIENES László: Kommunista könyvtárpolitika. = A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Forrásgyűjtemény. Bp. 1959. 90. p.
34. DIENES L.: I. m. (32. jegyzet) 113. p.

EGYETEM ÉS KÖNYV A HORTHY-KORSZAKBAN: MEDDŐ KÜZDELMEK A KÖNYVTÁRI ELLÁTÁSÉRT

1. A Horthy-korszak felsőoktatásügyéről lásd: SZABOLCS Ottó -- MANN Miklós: Az ellenforradalmi korszak felsőoktatási politikájának fő vonásai. = Felsőoktatási Szemle. 1970. 134--145. p. -- Vö. HORVÁTH Pál: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar három évszázada. = H. P.: Egyetem-történeti tanulmányok. /Adalékok a modern felsőoktatási rendszerek kifejlődéséhez./ Bp. 1973. 23. p.

2. IMRE Sándor: Egyetemi nevelés. Bp. 1930. /Elny.
Budapesti Szemle. 217. köt. 1930./ 31. p.
3. IMRE S.: I. m. (2. jegyzet) 26--27. p.
4. SZENT-GYÖRGYI Albert: Természettudományi képzés és laboratóriumi munka az egyetemi oktatásban. = Magyar felsőoktatás. Az 1936. évi ... országos felsőoktatási kongresszus munkálatai. Bp. 1937. 3. köt. 67. p.
5. KORNIS Gyula: A kultúra válsága. Bp. 1934. 194420. p.
6. KORNIS Gy.: I. m. (5. jegyzet) 20. p. -- Vö.
FÖLDES Ferenc: Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon. = F. F. válogatott művei. Bp. 1957. 109--178., különösen: 133--144. p.
(FÖLDES Ferenc kimutatása szerint az 1930--1931. tanévben a negyven magyar főiskolára 256 szegény-paraszt ifjú járt. Ez az egyetemi és főiskolai hallgatók 1,5 %-a. /134. p./ Munkásszülő gyermeke volt 473, az összes hallgatók 2,8 %-a. /138. p./
Tehát KORNIS tulajdonképpen ezt a mindössze 4,3 %-ot kitevő munkás- és szegényparaszt fiatalt sokallta a magyar felsőoktatásban.
7. TELEKI Pál [hozzászólása] = Magyar felsőoktatás. Az 1936. évi országos felsőoktatási kongresszus munkálatai. Bp. 1937. 1. köt. 88. p.
8. FINÁCZY Ernő: Négy hónap a magyar közoktatás történetéből. = Magyar Paedagogia. 1919. 101--102. p.
9. FINÁCZY E.: I. m. (8. jegyzet) 102. p.
10. FINÁCZY E.: I. m. (8. jegyzet) 106. p.
11. FINÁCZY E.: I. m. (8. jegyzet) 106. p.
12. KORNIS Gyula: Az egyetemi oktatás főbb kérdései. = Magyar felsőoktatás. Az 1936. évi ... országos felsőoktatási kongresszus munkálatai. Bp. 1937. 1. köt. 17. p.
13. KORNIS Gy.: I. m. (12. jegyzet) 21. p.
14. KORNIS Gy.: I. m. (12. jegyzet) 31. p.
15. KORNIS Gy.: I. m. (12. jegyzet) 30. p.
16. KORNIS Gy.: I. m. (12. jegyzet) 30. p.

17. A bölcsészeti kar szemináriumok szervezeti szabályzata. (1923/24). = A Pázmány Péter Tudományegyetem igazgatására vonatkozó hatályos jogszabályok és elvi határozatok gyűjteménye. Bp. 1948. 468. p.
18. A bölcsészeti kar kötelező szemináriumi oktatási szabályzata. (1933/34). = A Pázmány Péter Tudományegyetem igazgatására vonatkozó hatályos jogszabályok és elvi határozatok gyűjteménye. Bp. 1948. 469. p.
19. BARTA János: Tudományos diákköreink és a tudományos utánpótlás. = Felsőoktatási Szemle. 1956. 419. p.
20. BARTA J.: I. m. (19. jegyzet) 419. p.
21. NÉMETH Gyula: A bölcsészeti oktatás és a középiskolai tanárképzés reformja. = Magyar felsőoktatás. Az 1936. évi ... országos felsőoktatási kongresszus munkálatai. Bp. 1937. 3. köt. 12. p.
22. NÉMETH Gy.: I. m. (21. jegyzet) 15. p.
23. ECKHARDT Sándor: Tanulmányi idő, előadáslátogatás, kollokvium. = Magyar felsőoktatás. Az 1936. évi ... országos felsőoktatási kongresszus munkálatai. Bp. 1937. 1. köt. 158--159. p.
24. HALASY-NAGY József [hozzászólása]. = Magyar felsőoktatás. Az 1936. évi ... országos felsőoktatási kongresszus munkálatai. Bp. 1937. 1. köt. 85. p.
25. DOMANOVSKY Sándor: Intézeti és szemináriumi oktatás és tanársegéd. = Magyar felsőoktatás. Az 1936. évi ... országos felsőoktatási kongresszus munkálatai. Bp. 1937. 1. köt. 113. p.
26. DOMANOVSKY S.: I. m. (25. jegyzet) 113--114. p.
27. MÉSZÖLY Gedeon [hozzászólása]. = Magyar felsőoktatás. Az 1936. évi ... országos felsőoktatási kongresszus munkálatai. Bp. 1937. 3. köt. 29--30. p.
28. ECKHARDT S.: I. m. (23. jegyzet) 156--157. p.
29. ECKHARDT S.: I. m. (23. jegyzet) 157. p.
30. SZENT-GYÖRGYI Albert hangsúlyozta: "A természettudomány legnagyobb része kísérleten, megfigyelésen alapszik, s megfelelően a jövő természettudományi tanításnak is, -- amennyire azt az egyes tantárgyak megenge-

30. [folytatás az előző lapról] dik -- gyakorlatinak kell lennie, s súlypontjának a tanteremből a laboratóriumba s a nagy természet felé kell eltolódnia." /I. m. (4. jegyzet) 70. p./ -- Vö. GELEI József [hozzászólása]. = Magyar felsőoktatás. Az 1936. évi ... országos felsőoktatási kongresszus munkálatai. Bp. 1937. 3. köt. 72--73. p. (GELEI József kifejtette: "... az egyetem nem tisztán előadók és előadások halmaza, hanem a professzoroknak tárgyat kutatva kell tanítania, s lehetőséget kell adnia tanítványainak arra, hogy maguk is résztvegyenek a tudomány kutató művelésében." "... nyilvánvaló, hogy tökéletes felszereltségű laboratórium és mentül több oktatás a laboratóriumban a természettudományos képzésnek, sőt -- általánosítani szeretném -- minden felsőoktatási munkának a legbiztosabb célravezető alapja.")
31. SZENT-GYÖRGYI A.: I. m. (4. jegyzet) 70. p.
32. GYULAI Zoltán [hozzászólása]. = Magyar felsőoktatás. Az 1936. évi ... országos felsőoktatási kongresszus munkálatai. Bp. 1937. 3. köt. 82. p.
33. MESTER János [hozzászólása]. = Magyar felsőoktatás. Az 1936. évi ... országos felsőoktatási kongresszus munkálatai. Bp. 1937. 1. köt. 88. p.
34. VILÁGHY Miklós: Felsőoktatásunk tíz éve. = Felsőoktatási Szemle. 1955. 160--161. p. -- Vö. PÓLAY Elemér: A jogi oktatás reformja és a joghallgatók tanulmányi segédeszközei. = Felsőoktatási Szemle. 1970. 336--337. p.
35. MOÓR Gyula: Jelenlegi jogi oktatási rendünk reformjáról. = Magyar felsőoktatás. Az 1936. évi ... országos felsőoktatási kongresszus munkálatai. Bp. 1937. 2. köt. 42. p.
36. MOÓR Gy.: I. m. (35. jegyzet) 43. p.
37. TELEKI Pál [hozzászólása]. = Magyar felsőoktatás. Az 1936. évi ... országos felsőoktatási kongresszus munkálatai. Bp. 1937. 2. köt. 109. p.
38. NÉMETH Gy.: I. m. (21. jegyzet) 21--22. p.
39. NÉMETH Gy.: I. m. (21. jegyzet) 23. p. -- Vö. SZENTPÉTERY IMRE: A Bölcsészettudományi Kar története. 1635--1935. Bp. 1935. /A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 4./ 650--651. p. (SZENTPÉTERY megállapítja: "Hiányzik -- sok egyéb mellett -- egy nagyobb tudományos olvasóterem, melynek rendeltetése az volna, hogy a hallgatók, akik nem tagjai valamely szemináriumnak vagy intézetnek, szabad óráikat felhasználva hozzájuthassanak a szaktudományukra vonatkozó legfontosabb szakmunkákhoz és folyóiratokhoz." Arról

39. [folytatás az előző lapról] is beszámol, hogy 1933 márciusában a bölcsészeti kar elhatározta egy ilyen olvasóterem létesítését, de "a megvalósítás ..., főként a megfelelő helyiség hiánya miatt, ezideig [SZENTPÉTERY művének megírása idején] még késik."
40. NÉMETH Gy.: I. m. (21. jegyzet) 24. p.
41. ORTUTAY Gyula: Művelődéspolitikánk alapelvei. (1947.) = O. Gy.: Művelődés és politika. Tanulmányok, beszédek, jegyzetek. Bp. 1949. 79. p.
42. GOMBOCZ Zoltán [beszéde]. = Szövetségi Évkönyv. I. (1921/ 2). Bp. 1922. 32. p.
43. GOMBOCZ Z.: I. m. (42. jegyzet) 32--33. p.
44. SÓTÉR István: Két iskola. (A párizsi École Normale Supérieure és a budapesti Eötvös-Kollégium.) = Magyar Csillag. 1944. 232. p.
45. SÓTÉR I.: I. m. (44. jegyzet) 32. p.
46. Vö. SÓTÉR I.: I. m. (44. jegyzet) 35--36. p.
47. LACZKÓ Géza: Az Eötvös-Collegium, középiskolai tanárjelöltek állami internátusa. = Nyugat. 1920. 2. köt. 818. p.
48. SÓTÉR I.: I. m. (44. jegyzet) 32. p.
49. GRASSELY Gyula: A Szegedi Tudományegyetem Eötvös Loránd Szakkollégiumának egyéves működése. = Felsőoktatási Szemle. 1957. 221. p.
50. GRASSELY Gy.: I. m. (49. jegyzet) 226. p.
51. BIBÓ István: Könyvtáraink racionalizálása. A szegedi egyetemi könyvtár tíz éve. Szeged, 1930. 4. p.
52. BIBÓ I.: I. m. (51. jegyzet) 4. p.
53. BIBÓ I.: I. m. (51. jegyzet) 5. p.
54. PASTEINER Iván: Az egyetemi könyvtárak. = Magyar felsőoktatás. Az 1936. évi ... országos felsőoktatási kongresszus munkálatai. Bp. 1937. 1. köt. 253--254. p. (Az egyetemi hallgatók könyvtári ellátásával kapcsolatban egyetlen konkrét -- s hozzátehetjük: figyelemre méltó -- gondolatot fejtett ki a felsőoktatási kongresszuson PASTEINER, sajnos csak az orvostanhallgatókkal kapcsolatban. Kifejtette: "... az orvoskari hallgatóságot épen a könyvtár nyitvatartási ideje alatt elő-

54. [folytatás az előző lapról] adások és gyakorlatok foglalják le, továbbá, hogy amennyiben egy-egy szabad órája lenne is, a könyvtárnak az orvoskari intézetektől való távollága miatt ezt könyvtári olvasásra felhasználni nem tudja." PASTEINER javaslata: az esti órákban is nyitvatartó kari olvasóterem felállítása a hallgatók számára, élő könyvanyaggal és kurrens folyóiratokkal felszerelve, az orvostudományi intézetek közelében. /254. p./ Nagyon valószínűnek látszik, hogy a többi karok hallgatóinak a könyvtári ellátását azért nem tette szövé a könyvtárigazgató, mert ott már egyetemi könyvtári feladatokkal kellett volna számolnia.
55. ZOLNAI Béla [hozzászólása]. = Magyar felsőoktatás. Az 1936. évi ... országos felsőoktatási kongresszus munkálatai. Bp. 1937. I. köt. 257. p.
56. VÉRTESY Miklós: Az Egyetemi Könyvtár a Horthy-korszakban. = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei. 5. Bp. 1971. 143. p.
57. VÉRTESY M.: I. m. (56. jegyzet) 143. p.
58. NOVÁK Ákos: A Szegedi Tudományegyetem Könyvtárának alapítása és működésének első éve. (1921--1924.) Szeged, 1966. /Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Bibliothecaria. T. 5. Fasc. 3./ 72. p.
59. SULICA Szilárd: A szegedi Egyetemi Könyvtár válságos helyzete. Szeged, 1939. 9. p.
60. SULICA Sz.: I. m. (59. jegyzet) 13. p.
61. VARGA Zoltán: A Debreceni Tudományegyetem története. I. 1914--1944. Debrecen, (1967). 50--51. p.
62. BODA Miklósné: Fitz József a Pécsi Egyetemi Könyvtár élén. = Pécsi Egyetemi Könyvtár. Jubileumi évkönyv. 1774--1974. Pécs, 1974. 131. p.
63. BODA Mné: I. m. (62. jegyzet) 146. p.
64. BODA Mné: I. m. (62. jegyzet) 142--143. p.
65. BODA Mné: I. m. (62. jegyzet) 144--145. p.
66. [HALASY]-NAGY József: A kultúra decentralizációja. = Magyar Paedagogia. 1929. 171. p.
67. [HALASY]-NAGY József: I. m. (66. jegyzet) 172. p.
68. [HALASY]-NAGY József: I. m. (66. jegyzet) 175. p.

FÜGGELEK

WILHELM VON HUMBOLDT ÉS A NÉMET EGYETEM

1. V8. Geschichte der deutschen Universitäten und Hochschulen. 1. Teil. Verfasst von einem Autorenkollektiv unter Vorsitz von Max STEINMETZ. Berlin, 1971. 4. p.
2. Geschichte der deutschen Universitäten... I. m. (1. jegyzet) 6. p.
3. PAULSEN, Friedrich: Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. 1. Bd. 3. erw. Aufl. Leipzig, 1919. 540--541. p. -- V8. Geschichte der deutschen Universitäten... I. m. (1. jegyzet) 21. p.
4. Geschichte der deutschen Universitäten... I. m. (1. jegyzet) 20. p. -- A göttingai egyetemről bővebben: PAULSEN, Friedrich: Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. 2. Bd. 3. erw. Aufl. Leipzig, 1921. 9--15. p.
5. PAULSEN, F.: I. m. (4. jegyzet) 13. p.
6. PAULSEN, F.: I. m. (4. jegyzet) 148. p.
7. Geschichte der deutschen Universitäten ... I. m. (1. jegyzet) 23. p.
8. PAULSEN, F.: I. m. (4. jegyzet) 148. p., -- V8. DÉNES Magda: A neohumanizmus és a német idealizmus pedagógiája. Bp. 1971. 8., 10--12. p.; FINACZY Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. 2. köt. 1773--1780. Bp. 1902. 22--23. p.
9. PAULSEN, F.: I. m. (4. jegyzet) 16--30. p., különösen: 17., 25--26. p. -- V8. DÉNES M.: I. m. (8. jegyzet) 12--14. p.
10. PAULSEN, F.: I. m. (4. jegyzet) 31. p.
11. PAULSEN, F.: I. m. (4. jegyzet) 38--39. p.
12. PAULSEN, F.: I. m. (4. jegyzet) 210--217. p. Idézetek: 214., 216. p. -- V8. KÁRMÁN Mór: A tanárképzés és az egyetemi oktatás. Bp. 1895. LXXVIII. p., DÉNES M.: I. m. (8. jegyzet) 31--34. p.

13. PAULSEN, F.: I. m. (4. jegyzet) 204. p.
14. PAULSEN, F.: I. m. (4. jegyzet) 256--257. p.--
15. PAULSEN, F.: I. m. (4. jegyzet) 257. p.
16. PAULSEN, F.: I. m. (4. jegyzet) 258. p. -- Vö.
DÉNES M.: I. m. (8. jegyzet) 93. p.
17. PAULSEN, F.: I. m. (4. jegyzet) 250., 257--258. p.
18. SCHEIDLER, Karl Hermann: Grundlinien der Hodegetik oder Methodik des akademischen Studiums und Lebens. 2. verm., verb. Aufl. Jena, 1839. [1. Aufl.: 1832.] 161., 165. p.: idézetek SCHLEIERMACHER: Über Universitäten c. művéből. -- Vö. DÉNES M.: I. m. (8. jegyzet) 114. p.
Vö.)
19. Geschichte der deutschen Universitäten... I. m.
(1. jegyzet) 30. p. Vö. DÉNES M.: I. m. (8. jegyzet) 34-44. p. Károcsy: 43-49. p.
20. Vö. DEITERS, Heinrich: Wilhelm von Humboldts Ansichten vom Wesen der Universität. = Wilhelm von Humboldt. 1767--1967. Erbe -- Gegenwart -- Zukunft. Halle/Saale, 1967. 149. p.
21. Vö. RÜHLE, Otto: Humboldts Universitätsidee. Tradition und Aufgabe. = Wilhelm von Humboldt. 1767--1967. Erbe -- Gegenwart -- Zukunft. Halle/Saale, 1967. 179--181. p.; DEITERS, H.: I. m. (20. jegyzet) 146--153. p.
22. Geschichte der deutschen Universitäten... I. m.
(1. jegyzet) 29. p.
23. Geschichte der deutschen Universitäten... I. m.
(1. jegyzet) 30. p. -- Vö. PAULSEN, F.: I. m.
(4. jegyzet) 259. p. ("Das Seminar ist ursprünglich einheimisch in der philosophischen Fakultät. Seminare für klassische Philologie sind die ältesten. Als Lehrerseminare entstanden, wurden sie seit dem Ende des vorigen Jahrhunderts immer mehr zu Seminaren der Gelehrsamkeit.")
24. Die Preussischen Universitäten. Eine Sammlung der Verordnungen ... von J. F. W. KOCH. 2. Bd. 2. Abth. Berlin, etc. 1840. 560--562. p. (No. 477.)

25. Reglement für das philologische Seminar der Universität zu Halle. Vom 18. November 1829. = Die preussischen Universitäten. I. m. (24. jegyzet) 775--778. p. (No. 572.) -- A szeminárium munkarendjéről: 10--12. §. /776--777. p./ -- A szemináriumi könyvtár használatáról: 18. §. /778. p./ -- A szeminárium tagjai kölcsönzési joggal használhatták a szemináriumi könyvtárát. Egyszerre legfeljebb két könyvet kölcsönözhetnek két hét határidőre.
26. Reglement für das historische Seminar bei der Universität zu Königsberg. Vom 13. Dezember 1832. = Die preussischen Universitäten. I. m. (24. jegyzet) 855--859. p. (No. 610.) -- A szemináriumi munka rendjéről: 11--15. §. /856--857. p./
27. Reglement für das Seminarium für die gesammten Naturwissenschaften. [Univ. Bonn] Vom 3. Mai 1825. = Die preussischen Universitäten. I. m. (24. jegyzet) 624--631. p. (No. 516.) -- Vö. PAULSEN, F.: I. m. (4. jegyzet) 274. p.
28. Vö. Reglement... [Bonn] I. m. (27. jegyzet) 626--627. p. (9. §.)
29. Reglement des Seminariums für die Naturwissenschaft zu Königsberg. Vom 17. März 1834. = Die preussischen Universitäten. I. m. (24. jegyzet) 860--862. p. (No. 612.) -- Az önálló kutatások alapján tartandó előadásokról: 19. §. /861. p./
30. PAULSEN, F.: I. m. (4. jegyzet) 274--275. p.
31. Vö. ERBEN, Wilhelm: Die Entstehung der Universitäts-Seminare. = Internationale Monatschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik. 1913. 1260. hasáb.
32. SCHEIDLER, K. H.: I. m. (18. jegyzet) 171--172. p.
33. SCHLEIERMACHERt idézi: SCHEIDLER, K. H.: I. m. (18. jegyzet) 290--291. p.
34. SCHEIDLER, K. H.: I. m. (18. jegyzet) 389. p.
35. SCHEIDLER, K. H.: I. m. (18. jegyzet) 164., 245--246. p.

36. LEYH, Georg: Die deutschen Bibliotheken von der Aufklärung bis zur Gegenwart. = Handbuch der Bibliothekswissenschaft. III/2. Wiesbaden, 1957. 111., 115. p. (2., verm., verb. Aufl.)
37. Vö. LEYH, G.: I. m. (36. jegyzet) 247--251. p. (Halléban például egy olvasószoba állt rendelkezésre 12 ülőhellyel. Heidelbergben egy szobának sem nevezhető sötét odúban egy asztal mellett szorongtak könyvtárosok és egyetemi hallgatók. Erlangenben 1825-ben, Marburgban 1840-ben rendeztek be olvasószobát. Königsbergben viszont két fűtött olvasószobát is látogathattak a hallgatók. A század közepén a berlini egyetemi könyvtárba beesett a hó és az eső, az olvasószoba 12 személy befogadására volt alkalmas, majd 1867-ben az ülőhelyek száma hatra csökkent. /247--248. p./ A kölcsönzésnél a tanárok részesültek előnyben. Erlangenben például 1826-ben a hallgatók egyszerre csak egy könyvet kölcsönözhettek 14 napra. Ugyanakkor Göttingában -- ez a másik véglet -- az olvasóterem teljes hiánya miatt igen liberális kölcsönzési gyakorlat alakult ki: egy hallgató 10--12 könyvet is magával vihetett. /Erlangen: 252. p., Göttingen: 120--121. p./
38. NAETEBUS, Gotthold: Instituts-, Behörden- und andere Fachbibliotheken. = Handbuch der Bibliothekswissenschaft. 2. Bd. Leipzig, 1933. 526--527. p. (A XIX. század első felében szemináriumi-"könyvtárak"-ról még nem igen beszélhetünk. Az 1812-ben alapított berlini filológiai szeminárium számára csak 1872-ben rendeztek be önálló helyiséget. Lipcsében az 1809-ben megnyílt filológiai szeminárium 1852-ben és 1863-ben megújított kérelemre végül 1874-ben jut könyvtárhoz, amely egy szekrényben volt elhelyezve. Az erlangeni egyetemen a klasszika-filológiai szeminárium 1862-ben egyetlen szekrényben egy előadóteremben talált helyet, 1878-ban kapott egy második szekrényt is a szeminárium.)
39. ERBEN, W.: I. m. (31. jegyzet) 1344. hasáb.; LEYH, G.: Das Haus und seine Einrichtung. = Handbuch der Bibliothekswissenschaft. 2. Bd. 2., verm., verb. Aufl. 983--984. p.
40. RITTER, Joachim: Universität und Bibliothek. = Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. 1967. 295. p.
41. RITTER, J.: I. m. (40. jegyzet) 295. p.

42. Reskript an den ausserordentlichen Regierungs-
bevollmächtigten bei der Universität zu Königs-
berg, wegen Errichtung einer Handbibliothek für
die dortige Universität. Vom 30. April 1833.
Anlage a. Entwurf zu einem Statut für eine neu
zu errichtende akademische Handbibliothek. =
Die preussischen Universitäten. I. m. (24. jegy-
zet) 877--880. p. (No. 618.) -- Vö. LEIGH, G.:
I. m. (36. jegyzet) 249. p.

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	I
"SZAJKÓ MÓDRA KÖNYV NÉLKÜL": AZ ABSZOLUTIZMUS	
EGYETEME	1
AZ EGYETEMI KÉPZÉS CÉLJA	1
AZ EGYETEMI OKTATÁS FORMÁI, MÓDSZERE, ESZKÖZEI	3
Az előadás és a tankönyv	3
Szakirodalom, olvasmányok	10
KÖNYVTÁRI HELYZET, KÖNYVTÁRI TÖREKVÉSEK	16
TANSZÉKI FELSZERELÉS, TANSZÉKI KÖNYVTÁRAK	25
A TANSZABADSÁG ÉS A KÖNYV	28
SZOKOLAY ISTVÁN ÉS TÓTH LŐRINC TANULMÁNYAI AZ EGYETEMI OKTATÁSRÓL	28
1848 FORRADALMA ÉS AZ EGYETEMI OKTATÁS	34
OKTATÁS, KÖNYV, KÖNYVTÁR: EÖTVÖS JÓZSEF ALAPSZABÁLYAI	38
A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC UTÁN	53
AZ EGYETEMI REFORMTÖREKVÉSEK ÉS AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR	55
TÖREKVÉSEK A TANÁR, A TANITVÁNY ÉS A KÖNYV	
KAPCSOLATÁNAK MEGTEREMTÉSÉRE A DUALIZMUS	
KORÁBAN	58
EÖTVÖS JÓZSEF MÁSODIK MINISZTERSEGE ÉS AZ EGYETEMI OKTATÁS	58
ELŐADÁS, TANKÖNYV, SZAKIRODALOM	61
A SZEMINÁRIUMI OKTATÁS, A KÖNYV ÉS A KÖNYVTÁR	66
Marczali Henrik szemináriuma	66
A szemináriumi oktatás a jogászképzésben	69
A természettudományi tárgyak oktatásának módszerei	72
A humaniórák és a társadalomtudományok laboratóriuma: a szemináriumi könyvtár	76
A szemináriumi műhelyek kialakulása	80
A TANÁR, A TANITVÁNY ÉS A KÖNYV SZIMBIÓZISA ...	86
Az Eötvös József-Collegium	86
Schneller István elképzelése az egyetemi oktatásról középpontban a könyvtárral	97

EGYETEMI KÖNYVTÁRI HELYZET, KÖNYVTÁRI TÖREKVÉSEK	102
KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR A KOLOZSVÁRI EGYETEMEN	110
AZ EGYETEMI TANULMÁNYI ÉS KÖNYVTÁRI ÉLET PROBLÉMÁI A SZÁZADFORDULÓ UTÁNI ÉVEKBEN	114
A hallgatók könyvtári ellátása, mint szociálpolitikai kérdés	114
Szemináriumi könyvtár, kari könyvtár és a hallgatók	119
Kudora Károly az egyetemi könyvtárról és a hallgatókról	121
EGYETEM, DIPLOMAGYÁR, OLVASÁS	125
<u>"BE A KÖNYVTÁRAKBA!": KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR AZ EGYETEMI OKTATÁSBAN A MAGYAR TANÁCSKOZTARSASÁG IDEJÉN</u>	130
<u>EGYETEM ÉS KÖNYV A HORTHY-KORSZAKBAN: MEDDŐ KÜZDELMEK A KÖNYVTÁRI ELLÁTÁSERT</u>	140
AZ EGYETEMI OKTATÁS ÉS A KÖNYV	144
"A KÖNYVEK ÉDENE": AZ EÖTVÖS KOLLEGIUM	155
KÖNYVTÁRI HELYZET, KÖNYVTÁROSI TÖREKVÉSEK A HORTHY-KORSZAKBAN	158
<u>UTÓSZÓ</u>	166
<u>FÜGGELÉK: WILHELM VON HUMBOLDT ÉS A NÉMET EGYETEM</u>	168
<u>JEGYZETEK</u>	188
"SZAJKÓ MÓDRA KÖNYV NÉLKÜL": AZ ABSZOLUTIZMUS EGYETEME	188
A TANSZABADSÁG ÉS A KÖNYV	193
TÖREKVÉSEK A TANÁR, A TANITVÁNY ÉS A KÖNYV KAPCSOLATÁNAK MEGTEREMTÉSÉRE A DUALIZMUS KORÁBAN	201
"BE A KÖNYVTÁRAKBA!": KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR AZ EGYETEMI OKTATÁSBAN A MAGYAR TANÁCSKOZTARSASÁG IDEJÉN	214
EGYETEM ÉS KÖNYV A HORTHY-KORSZAKBAN: MEDDŐ KÜZDELMEK A KÖNYVTÁRI ELLÁTÁSERT	216
FÜGGELÉK: WILHELM VON HUMBOLDT ÉS A NÉMET EGYETEM	222